

Gheorghe Barițiu

Studii și articole

Cu o prefață

de

Dr. Ioan Lupaș

Sibiu, 1912

Editura Asociațiunii

Gheorghe Barițiu.

Astăzi, când se fac și la noi serioase încercări măcar pentru asigurarea traiului material, dacă nu și pentru înlesnirea unei pregătiri mai temeinice a ziaristilor noștri, — amintirea ni se îndreaptă plină de recunoștință către adevăratul întemeietor al presei române în Ardeal, către Gheorghe Barițiu, dela nașterea căruia se împlinesc o sută de ani.

Viața lui de muncă nepregetată, de jertfă curată, de suferințe multe și de statornică însuflețire pentru cauza națională a Românilor ardeleni, și chiar a românismului întreg, va servi timp îndelungat ca o îndrumare luminoasă pentru toți cari simt în sufletul lor îndemnul puternic de a-și închina truda vieții în scopul operii mari de cultură și de educație națională, ce este chemată a îndeplini presa noastră românească.

Născut la 12/24 Maiu 1812 în Jucul-de-jos, G. Barițiu este fiul preotului Ioan Pop-Barițiu, care după terminarea învățăturilor la școalele din Blaj, Cluj și Arad a slujit 60 de ani la altarul Domnului (1809—1869), silindu-se a da cea mai bună creștere numeroșilor săi copii, dintre cari cel mai mare, Gheorghe, eră menit să ajungă o podoabă nu numai a familiei, ci și a neamului întreg.

Gheorghe ne spune despre tatăl său, că eră „un adevărat ardelean, concrecut cum am zice cu munții și cu văile patriei sale astfel, încât lui îi eră peste putință ca să-și facă idee de vre-o altă patrie, care să se poată asemăna cu Transilvania lui". Deaceea niciodată n'a încuviințat ca vreunul din fiii săi să părăsească țara aceasta. Adeseori le vorbiă cu însufle-

țire despre Șincai, pe care 'l avuse ca profesor pe vremea când învăța în Blaj, și văzând aplicarea fiilor săi spre învățatură, nu uita a le spune, cât în glumă, cât serios:

„Mă, luați-vă seama, să nu pățiți și voi ca Șincai. Știți voi ce vă zicea moșul vostru: Nu e bună învățătura multă fără minte și mai multă".*)

De aceste înțelepte cuvinte bătrânești a ținut seamă Gheorghe Barițiu și cu toate că soarta l-a împins de multeori în situații mai grele, decuni au fost pățaniile lui Șincai, din vârsta fragedă a tinerețelor și până la adânci bătrânețe el s'a silit necontenit să-și îmbogățească cu învățăturile folositoare și de multe soiuri mintea multă și ageră, ce i-a dat Dumnezeu.

Dupăce făcu studii eminente la școlile din Trăscău, Blaj și Cluj, dupăce termină și cursurile seminarele și ocupă un an de zile catedra de fizică la liceul din Blaj, Gheorghe Barițiu trecu în 1836 la școala neguțătorilor din Brașov, unde funcționa timp de 9 ani ca profesor și ar fi rămas probabil și mai departe la această catedră, dacă starea slăbuță a sănătății sale nu l-ar fi silit a o părăsi. Însuși ne spune, că de nu s'ar fi lăsat de profesură, l-ar fi costat viața.

Dar în locul acestei catedre modeste, de unde glasul său de propovăduitor al culturii răsuna numai în auzul câtorva zeci de elevi, Barițiu își crease încă dela 1838 altă catedră mai însemnată. întemeind la începutul acestui an, în tovărășie cu tipograful Ioan Gott, „Foaia literară" (întitulată mai apoi „Foaia pentru minte, inimă și literatură"), iar cu 2 luni mai târziu „Gazeta de Transilvania", el a știut să întocmească și să conducă foile acestea cu deosebită is-

cusință, încât ele au devenit cea mai bună școală de redeșteptare a simțirii și conștiinții naționale nu numai ia Români din Ardeal și Țara-Ungurească, ci și la cei din principatele române. In coloanele acestor foi dela Brașov s'au întâlnit aproape toți scriitorii cei mai de seamă ai Românilor, contribuind cu lucrările lor la opera de cultură națională, ce se îndeplinea într'ânsele de amândouă laturile Carpaților. Deși luptând la început cu multe igreutăți și dibuind pe cărări neumbrate, Barițiu a reușit curând să dea foilor sale o direcție hotărâtă, îmbrățișând cu egală sollicitudine interesele Românilor de sub oricare stăpânire și silindu-se a-i îndruma pe toți spre o țintă superioară, spre unitatea în simțire și cultură națională.

Barițiu avea încredere nebiruită în puterea de vieață și în destoinicia culturală a poporului român. Aceasta îl făcea să privească cu destulă liniște încercările ostile naționalității și limbii române și să răsfângă cu demnitate atacurile ce se deslănțuiau în diferite rânduri cu furie asupra lor. La 1842, când dieta ardeleană se ocupă cu gândul de a desființa limba și naționalitatea română, Barițiu scria într'un articol*) („discurs") că pretextele, cu cari vor să-și motiveze antagoniștii limbii române tendințele lor, sunt, ca Români să poată înainta cu ajutorul limbii maghiare 1) în cultură, 2) la dregătoriile publice și 3) să devină patrioți buni (ca și când n'ar fi...). Examinând aceste chestiuni „sine ira et studio", Barițiu își pune următoarele întrebări: 1) oare în veacul al XIX-lea și în starea politică a Europei de azi o nație ca cea română ee poate stânge și preface în nimic? 2) dacă. aceasta s'ar putea oarecând, nimicirea Românilor folosire-ar cuiva? 'Răspunsul la aceste în-

*) „Români și Maghiarismul", „Foaia pentru minte" 1842, Nrii 9—11.

*) „Transilvania", a. II. (1869), pag. 141.

trebări îl va putea da oricine, dacă va cunoaște elementele de viață ale Românilor, și anume: 1) numerositatea lor; 2) vârsta vieții lor naționale și cunoștința, că ei au o limbă dulce și cu mult mai ușor de a se îmbogăți și cultivă decât oricare alta de rangul și starea ei; tot astfel au o literatură „deși pruncă, dar pornită pe cărarea sigură a perfecției”; 3) cel mai puternic zid apărător al naționalității Românilor este biserica, este religia lor orientală, pe care ei numai cu ajutorul limbei lor naționale învață a o cunoaște, încât acela care „ar izbi în limbă, n'ar putea să nu izbească și în religie,... afară de niște fanatici și nebuni, cine va cuteza în veacul al XIX-lea a izbi într'aceasta? 4) tot ca mijloc de apărare și rezistență mai amintește Barițiu și „strânsa comunicație” cu Românii din principate. Pe asupritori îi apostrofează Barițiu în modul următor: „Rogu-vă, judecați înșivă, sila morală sau fizică ce v'ar putea folosi față de acest sănătos popor... Vedeți, domnilor, în loc de a îngreșoșă și a îndepărta pe Români cu astfel de pretenții, ați face cu mult mai bine, dacă uitând toate spaimile veacurilor trecute ați da mâna frățească și ați încheia o prietinie, de care aveți trebuință. Pentru că să știți D-voastră, că Dunărea sau niciodată nu o veți putea stăpâni sau numai în prietinie cu Moldavo-Românii și chiar la întâmplarea din urmă iarăș numai sprijiniți de Austria și încurajați de Europa”...

Asupra acestor chestiuni revine Barițiu încă de multeori atât în foile dela Brașov, cât și în foile întemeiate mai târziu și conduse de el în „Transilvania” și „Observatoriul”.

În 1848, când se agită chestiunea unirii Transilvaniei cu Ungaria și eră tot mai vădită tendința de a supune Transilvania și de a o stăpâni în spirit

curat unguresc, Barițiu spunea,*) că aceasta s'ar putea întâmpla numai în următoarele condiții: 1) dacă nația ungurească ar fi mult mai numeroasă, ca să poată învăstă și încinge pe toate; 2) dacă nu s'ar afla pe cel mai înalt grad al culturii peste tot și mai vârtos în limbă; 3) dacă cele 3 limbi (română, germană și sârbă) n'ar avea nicidecum limbă scrisă, nici o literatură... Însă aceste condiții sunt atât de imposibile ca și refluxul Dunării... Convingerea sa despre superioritatea biruitoare a culturii o mărturisă Barițiu și atunci, ca și la alte ocazii, în mod clar și precis: „Vieța genetică a popoarelor nicidecum nu mai atârnă dela schimbaturile instituțiilor politice, ci curat numai dela gradul culturii lor spirituale și dela păstrarea limbii lor în cărți, în jurnale, în școală, în biserică, în familie, încât aceea va fi mai văzută și mai respectată, care va ști arăta mai multe produse ale minții și ale spiritului”. Deaceia Barițiu n'a încetat a propaga în toată viața sa necesitatea unei educațiuni curat românești mu numai prin școală și biserică, ci mai ales în sânul familiei. Adeseori sbiciește pe Românii, cari îngădue să pătrundă în sanctuarul familiei lor vreo limbă străină. Indignarea contra acestora îi stoarce într'un rând mărturisirea că de ar avea dânsul feciori câți patriarhul Iacob, nu ar suferi pe nici unul să-i igângăie în limbă străină, ci mai întâi în a mamei sale.

Pe învățători și pe preoți îi îndeamnă a stăruii pentru o îmbunătățire a creșterii morale a tinerilor noștri, ca să nu ajungă răsfățați, moleșiți și subjuogați de patimi, ci să iasă din ei buni conducători și apărători ai poporului.**)

Școala trebuie să fie ca o biserică pentru prunci, iar biserica este școală pentru oameni în vârstă. Arhieriei și preoții să-și aducă aminte,

*) „Foaia pentru minte, 1848, Nr. 12.

**) „Gazeta” 1844, Nrii 13—16 art: „Sărăcia”.

că Mântuitorul le-a zis nu numai să boteze, ci și mai vârtos, să învețe... Iar în alt loc-*) spune Barițiu, că „înflorirea unui cler apune numai prin lenea lui”; deaceea îndeamnă pe toți Români la multă învățătură și purtare bună, căci altfel: „Runut res nostrae sola inertia nostra”.

Tot asemenea îndrumă Barițiu neconținut și pe omul din popor, pe neguțătorul, meseriașul și intelectualul român la împlinirea datorințelor față de sine, familie, neam și patrie.

Astfel a ajuns el din profesorul tânăr al școlii neguțătorilor brașoveni iubitori de carte și doritori de înaintare, un adevărat educator al mulțimii.

Cătră sfârșitul anului 1846, când Barițiu, simțindu-se bolnav avea de gând să se lase de ziaristică, Aron Florian îl îndemnă, să continue scriindu-i: „toți cei bine gânditori zic fără frică de a greși, că fără Gazeta ta Români nici în 50 de ani n'ar fi ajuns, unde se află astăzi.”**)

Din această și din alte asemenea mărturisiri se vede, că opera de educator a lui Barițiu începuse a fi prețuită favorabil de contemporani.

În curând însă ea fu întreruptă prin anii de vijelie și sdruncinare politică-socială: 1848—1849, când Barițiu părăsi Ardealul, căutând adăpost în Țara-Românească. Casa lui fu jefuită, tânăra-i soție, cu un copil la piept cu altul de mână, pribegi fără mângăere. Barițiu ajunsese în prinsoarea Muscalilor, cari îi purtaseră de mult aleanul pentru unele articole îndrăznețe din foile sale, fu dus dela Câmpina la Cernăuți și aci aruncat în fiare, de unde 'scăpă numai prin intervenția familiei Hurmuzaki, ai icărei membrii știură să-l îmbrățișeze cu toată căldura* manifestând și mai târziu frumoase sentimente de prietenie pentru „acel

bărbat cunoscut Românilor prin genialele sale sâr-guințe spre deșteptarea și întărirea spiritului național, *) cum scrie Doxachi Hurmuzaki într'o epistolă a sa dela începutul anului 1850.

După potolirea revoluției, Barițiu se întoarce iarăși la Brașov, dar după 2 luni, în 25 Februarie 1850, i se interzice din partea guvernului a mai scoate foile sale, deoarece începuse a publică raportul lui Iancu și ordinului de a sista publicarea n'a voit să-dea ascultare. Când reapar foile în toamna anului 1850, ele nu mai au pe Barițiu ca redactor, ci pe blajinul Iacob Murășan. Barițiu a rămas însă și mai departe cel mai neobosit colaborator al foilor, cărora dânsul le-a dat ființă și urmă să le imprime și în viitor pecetea personalității sale de o tenacitate dârză și neînduplecată.

Pe lângă activitatea sa ziaristică și politică, Barițiu își îndreptă atențiunea și asupra unor probleme însemnate ale vieții economice. La 1852 el stăruie pentru înființarea unei fabrici de hârtie la Zernești. În scopul acesta călători prin Austria, Germania, Belgia și Franța spre a procura cele de lipsă pentru fabrica al cărei director „a rămas timp de 20 ani, până când întreprinderea a trebuit să capituleze dinaintea teribilei concurențe streine”, cum scrie însuș Barițiu.

Pe timpul încercărilor constituționale dintre anii 1860—1867 și chiar în era dualismului Barițiu avii rol însemnat în politica națională, participând cu însuflețire și cu povață înțeleaptă la conferențele naționale și la dieta ardeleană din Sibii și la senatul imperial din Viena. În autonomia Ardealului vedea el un scut de apărare și un frumos teren de validitate politică a Românilor ardeleni; de aceea a fost tot-

*) „Foaia” 1847 Nr. 10: „Icoana preotului”

***) „Neamul Românesc” a. III. Nr. 129.

*) N. Bănescu: Corespondența familiei Hurmuzaki cu Gheorghe Barițiu. Vălenii de Munte 1911, pag. 64.

deuna un călduros apărător al acestei autonomii, pe care a introdus-o ca postulat politic și în programul nostru național din 1881, după ce luptase timp de 2 decenii, zadarnic, pentru apărarea și salvarea ei. Dacă autonomia Transilvaniei n'a putut fi salvată, și dacă chiar legile favorabile pentru Români, ale dietei ardelenene din 1863—64 au fost mai târziu desființate, Barițiu credea, că aceasta s'a întâmplat și din cauza unor greșeli ale conducătorilor noștri politici, cari „puneau foarte mult pond pe promisiunile Vienei” și de aceea au accelerat intrarea deputaților ardeleni în senatul imperial din Viena (1863), pe când dânsul stăruia ca deputații ardeleni să între în senatul imperial numai după ce promisiunile făcute de către Viena atât Transilvaniei, cât și anume națiunii române vor fi regulate în dieta ardeleană „sanctionate de monarh și cuprinse în diploma inaugurală consacrată prin jurământ”.*)

Cu toate acestea a luat și Barițiu parte activă la ședințele senatului imperial din Viena, unde s'a convins și mai mult, că autonomia Transilvaniei nu eră în deajuns asigurată. Față de dieta din Cluj dela 1865, care avea să înmormânteze autonomia Transilvaniei Barițiu îndemnă pe Români ardeleni să observe tactica pasivității, cum a stăruit și mai târziu pentru pasivitate față de cea din Pesta, după ce încercarea lui și cu memorandumul, pe care l-a prezentat coroanei la sfârșitul anului 1866 Dr. Ioan Rațiu în numele a 1493 de Români ardeleni, a rămas cu totul zadarnic. Precum pentru alte păreri și fapte ale sale de mai înainte, tot astfel și pentru încercarea aceasta a avut Barițiu să îndure multe atacuri dintre cari desigur mai greu îl vor fi atins acelea, cari veniau din partea Românilor. Eră învinuit, că el „a stricat tot ce a fost solidar la Români” că „mai bine doriâ a fi

*) Cf. Părți alese, III, pag. 160.

primul în satul fracțiunii decât al 2-lea în Roma” și că numai ambiția de a ajunge și el într'un rând cu episcopii Klein, Adamovici, Bob, Moga, Lemeni l-ar fi îndemnat să sfătuiască pe Români a înainta acel memorandum care nu putea să aibă nici un rezultat, căci pe când amintiții episcopi se răzimbau pe milioane de Români, Barițiu „numai cu o trupă ca a lui Epaminonda, șezând frumos la Termopilele fabricii dela Zernești a rășbit cu petițiunea până la tron.**) Barițiu firește nu rămânea dator cu răspunsul la asemenea atacuri, ci răsplătea uneori cu vorbe foarte aspre și usturătoare ironiile contrariilor săi.

Învinuirile de trădare, cari au bântuit atât de mult în viața noastră publică în anii 1910 până 1911, circulasera și în preajma anului 1865 ca și mai târziu printre Români ardeleni, dar fără nici un temei serios. Despre aceasta s'a convins mai târziu însuși Barițiu și în istoria sa, vorbind de nefericitele desbinări politice, spune apriat, că „n'a fost nici un trădător între Români, ci ei numai cât se aflau desbinați mai ales dela 1865 înainte în două tabere, una de oameni mai fricoși, totdeauna supuși ascultători în credința lor scoasă din scriptură, că toată puterea este dela Dumnezeu, iară alta compusă de oameni cerbicoși, cari pun capul în piept, vor să înnoate și contra torentului și cari n'au crezut niciodată, că puterea feudalilor și a tiranilor ar fi dela Dumnezeu.**)

În zilele bătrânețelor sale Barițiu putea să se mângâie, că luptele lui pe teren politic și ziaristic i-au asigurat o mare influință asupra Românilor ardeleni și au reușit să-i câștige o mulțime de aderenți, cari aprobau politica pasivității și o urmau deși vedeau, că nu vor ajunge la nici un rezultat cu aju-

*) „Telegraful Român” 1867, Nr. 8.

**) Cf. Părți alese pag. 436.

vi torul ei. La această reușită va fi contribuit, între altele, și temperamentul vioiu și mintea ageră a lui Barițiu, care tocmai din aceste motive eră apreciat de contemporani nu numai ca ziarist eminent și ca bărbat de știință, ci și ca om politic. Aron Florian îi laudă „agerimea de duh și tactul rafinat prin experiență”,*) iar altădată îi zicea într'o 'scrisoare în glumă, „sfredelul dracului”.**)

Ca un monument literar al direcției politice propoveduite de Barițiu poate fi considerat memorialul, ce a scris la 1881 din încredințarea conferenței naționale și în care motivează pe larg, cu o serie respectabilă de argumente istorice și politice, singuraticile puncte ale programului nostru național.

*

Stăruințele lui Barițiu pentru înființarea „Asociațiunii”, meritele lui ca secretar și președinte al acestei instituțiuni culturale sunt dintre acelea, cari nu pot fi niciodată trecute cu vederea. Ca redactor al revistei „Transilvania” a îmbogățit literatura noastră istorică cu multe studii și cercetări, năzuind să trezească un interes mai viu pentru istoria națională, a cărei valoare educativă Barițiu o avea totdeauna în vedere și o accentua cu deosebită stăruință.

„Mulți se plâng; — scria Barițiu la 1873***) — că națiunea daco-română din imperiu și-ar fi pierdut sau că ar fi în pericol învederat de a-și pierde firul sau mai rău a se pierde cu totul, a veni în confuziune deplorabilă pe terenul vieții publice, politice-naționale. Lucru prea firesc acesta. Vai de acel om, care când se scoală dimineața, nu mai știe de loc ce a făcut ieri și alaltăieri, ce i s'a întâmplat înainte

*) Cf. „Convorbiri literare”, 1908, Nr. 7, pg. 10.

„Neamul Românesc”, an III, Nr. 93.

***) „Transilvania” VI. pag. 116.

cu o săptămână, cu o lună. Oameni de aceștia uituci sunt supuși pe toată viața lor la confuziunile cele mai neplăcute, până ce mai pe urmă ajung de râsul și compătimirea celorlalți. Pentruce conducătorii și frunțașii celorlalte popoare se reculeg, se orientează mai iute și mai bine decât așa numita inteligență românească; pentruce aceasta rămâne păcălită în atâtea cazuri și ocaziuni? Pentrucă alții își exercitează și memoria și judecata prin istorie și rămân cu trecutul în nex, în contact neprecurmat, ci noi ducem o viață publică efemeră de Joi până mai apoi, trăim din mână în gură; nu voim să învățăm din trecut, nici a ne prefige un scop chiar, o țintă limpede, un plan anumit și bine precugetat. Și mai crede cineva, că aceasta se poate întâmplă fără ajutorul unei istorii critice... Dar... numai din atâta material, cât avem publicat până acum în limba noastră, în cauza și în interesul națiunii noastre, nu se poate scrie istoria noastră cea mai nouă așa, ca să fie demnă de acest nume, ci se mai cere, ca să adunăm la material caise poate mai mult și mai bun. Istoria noastră trebuie să ne spună adevărul întreg, întru toată golătatea și, dacă voiți, splendoarea sa, fără ca istoricul să întrebe, dacă acel adevăr place cuiva, sau nu, dacă îl luminează sau îl și arde”.

Iar cu privire la istoria noastră bisericească făcea Barițiu într'o ședință a Academiei Române*) următoarele constatări: „Nici o parte a istoriei poporului român din veacurile trecute nu a rămas până astăzi mai puțin cultivată decât este istoria sa bisericească. Avem încercări, avem fragmente din istoria bisericească, nu dăm însă nicăiri de o lucrare sistematică în- treagă, care să se întindă și să curgă precum curge

*) 1/13 Aprilie 1888. Cf. „Transilvania” din acest an Nrii 11—12 și părți alese I, pag. 121.

un râu lin peste toată lunga serie[^]a veacurilor, de când se crede că acest popor a primit religiunea lui Isus Hristos de a sa. Și-apoi mi-ar plăcea și mie să cunosc pe acel om genial, care să fie în stare a scrie istoria politică, cum și istoria literaturii române, fără ajutorul istoriei eclesiastice. Au fost câteva veacuri, întru care o parte considerabilă a poporului românesc nici nu cunoștea altă viață decât pe cea din familie și pe cea din biserică. Spre a-și conserva biserica așa, precum o moștenise dela protopărinți, el a renunțat veacuri întregi la viața publică-politică".

Prin mulțimea de documente, ce a publicat nu numai în revista „Transilvania”, pe care o considera ca „un mic magazin de documente istorice”^{*}), ci și în coloanele ziarului politic, „Observatoriul” (1878—1885), Barițiu și-a dat silința să împlinescă măcar o parte din multele lacune ale istoriografiei românești-ardelene.

Din mai multe părți s'a exprimat dorința, ca însuș Barițiu să scrie istoria națională, • a cărei necesitate o accentuase de atâteaori. La sfârșitul anului 1884^{**}) spunea Barițiu, că s'a decis să mai poarte încă un an de zile peana de ziarist, pentruca cu voia lui Dumnezeu să împlinescă 50 de ani ai activității sale pe acest teren. Tot atunci spunea că mai are înaintea ochilor și alte lipsuri arzătoare ale publicului nostru, despre cari niciodată nu se poate scrie și vorbi de-ajuns... Sunt chestiuni și ramuri de

* știință, fără a căror disensiune și propagare, politica zilei este și rămâne stearpă, neînțeleasă și nefolositoare”, dar în anul următor, 1885, în ziua Sî. Apostoli Petru și Pavel, sistând apariția ziarului său

*) „Transilvania” 1885, pag. 38.

***) „Observatoriul” 1884, Nr. 100.

„Observatoriul”, își ia rămas bun dela publicul cetitor spunând, că secțiunea istorică i-a încredințat o „misiune pe cât de frumoasă și onorifică, pe atâta de grea și răpitoare de timp; alături cu aceasta retragerea totală din luptele politice mijlitate este o consecință naturală, imperioasă”.*)

După o activitate ziaristică, culturală, economică și politică atât de intensivă și îndelungată, Barițiu ar fi fost în drept să ceară pentru bătrânețele sale liniște și odihnă. Dar el nu era omul, care să poată odihni în lumea aceasta, unde secerișul e mult și lucrătorii atât de puțini. S'a apucat deci la adânci bătrânețe și în timp de 6 ani de zile a dăruit neamului său cele 3 volume va(ste, întitulate: „Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă”. La o istorie sistematică nu se mai putea gândi, fiind „foarte strâmtorat de timp”. Deaceea și-a aranjat lucrarea după sistemul de biografii și monografii, care-i venia mai cu ușurință, având el de mai înainte astfel de biografii și monografii publicate prin foile sale sau prin „Analele Academiei”.

Valoarea singuraticelor părți din această scriere a lui Barițiu este, în mod firesc, inegală, deoarece autorul n'a avut la dispoziție nici timpul nici mijloacele necesare spre a adânci deopotrivă toate chestiunile istorice, cari formau obiectul lucrării sale. În întregime însă aceste 3 volume cuprind o comoară întreagă de cunoștințe folositoare din diferite domenii ale vieții noastre naționale din trecut. Cele două volume din urmă, în cari Barițiu povestește evenimentele din timpul său, în multe locuri fac impresia unor memorii scrise de o personalitate cu rol însemnat în viața publică. Autorul însuș pare a-și fi dat perfect seama de caracterul personal în-

*) Ibidem 1885, Nr. 34.

câtva al expunerilor sale. De aceea face, în legătură cu aprecierile sale despre dieta din Sibiiu, următorul apel important către cetitori: „—nu cerem dela cetitoriu ca să ne dea nouă crezăiffânt, dorim numai ca să nu-și pregete a se informă el însuși din izvoarele sus citate și să-și formeze judecata, iară nouă ne rămâne numai ca să-i aplanăm puțin calea și să-i punem unele semne așa numite țăruse dintr'un stladiu până la altul, mai vârtos prin producerea de documente și de unele scene caracteristice ale epocii”.

Înainte de a-și închide ochii pe veci, neobositul moșneag Gheorghe Barițiu își încheia lucrarea sa istorică într'un ton de înălțător optimism tineresc, constatând că în mânia tuturor piedecilor firești sau măestrite, ce s'au pus în calea desvoltării noastre, Români au realizat totuș progrese însemnate dela 1850 încoace. „Nu-mi veți numi -- încheie Barițiu — în sute de ani o singură epocă, întru care poporul român, luat în totalitatea sa, să fi desvoltat atâta putere de vieață, un progres atât de uimitor, precum este acesta percurs dela 1850 și mai de aproape dela 1867 încoace. Să ne mărginim însă la partea națiunei române, câtă se află înrădăcinată din străvechime în aceste teri situate dincoace de munți. Lipsiți prin legile statului de dreptul individualității naționale-politice poporul român s'a retras sub scutul libertăților europene, care apără pe indivizi de asuprirea despotismului; retras la altarele bisericilor sale, conștiința sa națională în loc de a se întunecă și a se tâmpi, ea mai vârtos s'a deșteptat și afirmat față cu Europa luminată în măsură, precum mulți din noi nu am fi crezut niciodată. Respinși din luptele politice militante, Români s'au recules în puțini ani și fără a renunță un moment la drepturile lor, care se confiscă, nu însă a se și pierde, — au știut să-și aleagă o mulțime de ramuri ale activității, fără care

chiar de s'ar fi bucurat de autonomie națională și politică oricât de largă, bunăoară precum o avuseră Sașii ori clasa aristocraților, ar fi fost peste putință să înainteze”.*)

Cu conștiința împăcată, că la toate progresele acestea a contribuit și el, înmulțind talentul, ce i-a dat Dumnezeu, ca „o slugă bună și credincioasă” neamului său, — s'a pogorît în mormânt Gheorghe Barițiu, în 2 Maiu 1893.

Vieața lui întreagă a fost călăuzită de principiul moral, care fusese și lozinca marelui istoriograf german Ranke: Labor ipse voluptas.**)

Dr. Ioan Lupaș

*) Părți alese III, pag. 494.

Spre a înfățișă generației actuale felul de a acrie a lui G. Barițiu, comitetul „Asociațiunii” a decis să reproducă în această broșură câteva din articolele sale mai importante.

Românii și maghiarismul.

Atâta socotirăm, ca este cu sfat ca să așteptăm: sentința, ce era să o dea aristocrația ungurească a țării în adunarea lor generală, adecă în dietă, unde Românii n'au 'nici un reprezentant, căci acel episcop, ce se află acolo, nu e trimis de cătră nație, ci este chemat de cătră Monarhul, sub titlul de regalist și proprietar de pământ. 'Așadar, dieta Transilvaniei în 31 Ianuarie al anului curgător slobozi sentința de nimicire a naționalității românești, care de vre-o trei veacuri încoace în această patrie, tot nu eră recunoscută de lege, măcar că de facto, ea tot viețuie și mai viețuește apărată și sprijinită de paladiul său, pe care acuma nu-l numim și nici putem ști înainte, oare prin decursul acestui tractat îl Vom numi sau nu.

„Ce? s'a hotărît nimicirea naționalității românești? Asta este o idee greșită dela tine”, aud strigând pe mulți, „hotărîrea așintează numai, a da românimeii prilej, ca cu atât mai ușor să învețe ungurește și apoi cu ajutorul acestei limbi să poată înainta 1) în cultură; 2) la dregătoriile publice și a 3) să se facă patrioți cu atâta mai buni, căci adecă Românii pană acuma nu erau patrioți.”

Aș dori din suflet, ca în câteva ceasuri, de care am trebuință spre a cerceta mai deaproape numărările din sus propoziții, să rămâiu slobod, fără nici o umbră de interes particular, și nici robit de vre-o judecată individuală — sine ira et studio. Mă voiu păzi, ca să nu isbesc nici în aceasta nici în ceea stâncă din amândouă — și am nădejde, cumcă paza nu-mi va veni cu anevoe.

Dacă acei bărbați, cari se află în părerea, cumcă naționalitatea românească nu este amenințată cu nimicire, nu mă luă cu vorba lor pe dinainte, eu mă gătisem a întreba deadreptul: 1) Oare în veacul al nouăsprezecelea și în starea politică a Europei — a Europei zic — de astăzi, o nație cum este cea românească se poate stânga și prefăce în nimic? și 2) dacă aceasta s'ar putea oarecând, nimicirea Românilor folosire-ar cuiva? Așa, astfel de întrebări eram eu să pui, cu care sunt convins și pătruns, cumcă în mintea și în voia mai a tuturor compatrioților noștri de altă nație, este hotărâtă pe dintregul nimicirea politicească a românilor, — am zis politicească, să fiu drept înțeles, n'am zis individuală.

Intr'aceea, propozițiile cer demonstrație, cer argumente, sau adecă mai românește vorbind, orice întărești cu gura sau cu condeiul, se pofteste ca să și dovedești cu cuvinte sănătoase; — și apoi vremea ne este scurtă și întetitoare.

Toți aceia cari zic, cumcă românimea câștigă foarte mult, dacă va fi silită a primi, sau chiar așa face ea în sat sectele maghiare, chiar și pe la toate satele, sau se înșală săracii de sunt Români, sau de nu sunt, socotesc să ne tragă miere pe la gură, ca să uităm de amarul trecut, cum și de moartea viitoare. Au nu cetiți voi cele mai multe jurnale maghiare, au nu vă răsună în urechi debaterile celor mai multe adunări marcate, au nu vi se spune pe tot pasul în toate ulițele cetăților și a orașelor, mai vârtos ungurește, cumcă Transilvania numai atunci poate fi tare, mare și fericită, dacă naționalitatea românească murind, mulțimea Românilor va primi naționalitatea aristocrației domnitoare azi? Au nu cetiți, n'auziți spuindu-se, cumcă puterea *obcînului* este mare, adecă cumcă, dacă odată tinerimea românească va *inclepe a inv&ta* prin școală o limbă străină și

va fi strâns îndatorată a o vorbi pe aceea și în casele părintești, deși nu cei mai înaintați în vârstă, cei mai tineri însă, vor crește cu limba maghiară în gură, cu încetul vor uită pe cea românească, ba își vor ținea cinste a nu o ști, cum se întâmplă și până astăzi, eu aceia, cari mai eri alaltăeri săriră din tundră (zeche) în frac sau roc — și cum eră până mai dăunăzi în Moldova-România cu vorbirea limbei grecești, — și așa, mult în o sută de ani, nici chiar în cele mai ascunse cotituri a munților țării nu se va mai auzi limba românească. Au nu cetirăți în jurnalul unguresc dela Pressburg din anul trecut acel plan cel da unii, că adecă, dacă pe la unele ținuturi, locuitorii nu se pot maghiariza prin ajutorul școalelor să se aducă batalioane de miliție, care vorbesc numai ungurește și acestea să se împartă prin cvartire, pe la Slavoni și Români, la cari petrecând doi sau trei ani, vor slujă oareșicum de dascăli ai limbei maghiare, bunăoară cum sunt slujnicele de săcui pe la orașele săsești în Transilvania? — Nu-mi spuneți că planuri de acestea es numai din unele capete bolnave și exaltate: ascultați și priviți singuri în toate părțile și veți cunoaște adevărul cuvintelor mele. Și apoi nici că e întrebarea: „cine vrea a maghiariza?”, ci dacă vrea cineva sau nu. Mai mult: puese oricare din cetitori cu mintea sa în pelea, în starea și în împrejurările în care se află astăzi aristocrația maghiară și vază, oare în aceeași poziție n'ar avea și el tocmai acelea dorințe, pe care le are zisa aristocrație? Deci dar dupăce credem, cumcă despre ferbinta dorință a celei mai mari părți din nemeșimea maghiară, de a desface naționalitatea românească ca pe un trup netrebnic, nu se îndoește mai nici unul din cetitorii noștri: grăbim a veni la cercetarea întrebărilor ce ne puserăm noi înși-ne mai deasupra. Și mai întâiu:

Oare în veacul al nouăsprezecelea și în starea politică a Europei de astăzi, o nație cum este cea românească se poate stinge și totodată prefăce în alta, după voia și placul cuiva?

Victor Hugo zice despre Ruși, cumcă după ce aceștia încă tot n'au istorie completă și după cum se cere scrisă bine, datorința cea dintâiu a Europei ar fi, a le învăța istoria lor foarte bine, ai studia cu multă scumpătate; căci altfel, cum vei ști de unde să-i iai și unde să-i întâmpini? Bună tactică dela noul poet filosof, deși nu prea originală. Așa este; pentru că să ști despre o nație cu cine ai a face într'însa, trebuie să-i înveți caracterul, să-i studiezi toată compacția, să-i pipăi toate arteriile morale și intelectuale, — încă și cele fizice, întocmai cum facem înțelepțește cu oricare persoană privată, pe care doar voim a o atrage în interesul nostru, într'un chip sau într'altul. Această regulă a înțelepciunii, are a o păzi orișicine, căruia îi trece prin cap a amalgama pe românime, ca și un operator într'un laborator chimicesc. — Fraților, compatrioților, Voi toți cei iubitori de pace și sfioși! cetind voi acestea, ați și început a mă judecă 'de un om indiscret, adecă necopt la judecată, de un om, care vorbind fără vreme, strică mai mult decât folosește. Se poate că voiu fi și indiscret; eu însă — poate fi iarăși, că din a mea nenorocire — tocmai acuma nu mă pot vâdi pe mine însumi de indiscret. Știu cu adevărat, cumcă *tăcerea* mai de multeori este mai bună decât vorbirea; când însă casa mea, sau și numai a vecinului meu, sau și la al zecelea vecin s'a aprins și arde, și mă aflu în cea mai cumplită primejdie, atunci cred că-mi veți da dreptul de a nu tăcea, ci de a striga și cred iarăși că D-Voastră încă ați face tocmai ca și mine, de cumva din o nenorocire și mai mare primejdie mu v'ar copleşi dormind, în care vreme nici singurul atot-

puternicul Dumnezeu, nu v'ar mai ajuta, din pricină, că Ziditorul a încetat a mai opri cursul naturii în favorul nostru a oamenilor păcătoși și ticăloși. Intr'aceia poate fi că D-Voastră știți ce știți și nu-mi puteți spune; dar tocmai așa și eu, știu ce știu — și poate că vă voiu și descoperi — nu silit, de bunăvoie. Așadar, eu rămân statornic pe lângă a mea părere, cumcă adecă, toți cari voesc a trăi cu Românii, sau cari voesc ai ne-românji, au neapărată trebuință a cunoaște istoria lor, așa precum le află dâșii în toate aceste provincii, atât dincoace, cât și dincolo de Dunăre; așa, a cunoaște pe Români, să zicem transilvăneni, întocmai cum se oglindează caracterul lor în caracterul general a întregii nații, care — cu prea puțină, sau după a multora părere numai cu o umbră de deosebire — stă în comunicație strânsă, genetică și sfântă, pecetluită și întărită, prin puterea multor sute de ani. Și cum cunosc compatrioții noștri, cum cunoaște Europa întreagă pe Români? Cu mult mai rău decât pe Jidovi, cari își au pe Moisi al lor, pe care însă, l'au îmbrățișat și celelalte nații. Am zis, decât pe Jidovi, și am pricină pentruce am adus pe acest neam urgisit de pildă — cugetătorul îmi va găci cugetul meu, iar eu sunt silit astăzi a'l refăcea. Da, pe fundatorii altor state și împărății îi cunosc școlărașii în clasele normale, pe fundatorii statelor românești abia îi cunosc acei bărbați erudiți, cari afundându-se peste toată viața lor, în volumele bibliotecilor, sunt siliți a ceti, mai și fără voie, ici-colea câte ceva și de Români, fără ca ei să-și facă din această nație un studiu.

Nu este locul aci a scrie, sau a învăța istoria nației românești și nici că ne-am simțit chemați la această muncă erculee. Intr'aceia, noi în minutul acesta lăsând cu totul la o parte — numai pe câteva minute istoria a toată românimea, avem neapărată țtre-

buință a ridica două puncte, sau mai bine două catastrofe din istoria românilor transilvane, pe când Racoți și ceialalți, se înieptară cu multă putere a desnaționaliză pe Români, pornind mai întâiu a le luă confesia religiei lor, aruncându-le un catehism cu dogme calviniane, fără ca să poată isbuti cât de puțin, decât numai la câteva din familiile nemeșesti ale acestei nații, — și garași vremea dela anul 1692 sub Metropolitul *Teofil II* până către anul 1768. Ge mai epocă fu și asta pentru bieții Români! — Dar, erau acele două epoce prea fatale pentru nația românească din Transilvania și totuși — precum eu cred — mai tare decât înainte de aceia. Zic mai tare, pentruca de s'ar fi slăbit ea prin acele, lovituri politico-religioase atât de grele, astă nație până astăzi, nu era să mai poată suferi asupririle vremilor, ci, dărăpănarea ei sporind în progresie treptată, până acum lumea ar fi văzut'o culcată pe lavița morții și numele ei șters din catalogul națiilor. Inșă nu, aceasta nu s'a întâmplat, ci din potrivă, elementele de viața-care o țin și astăzi, tot acelea o păstrară și în veacurile cele dujmane și neîmpăcate. Și care sunt aceste elemente, ce dau viață națională românilor mai tare decât toate asupririle unei condice de legi, dela care strănepoții compilerilor acelei condice, în ziua de azi își întorc fața cu rușinare? Acelea pe cât le cunosc eu sunt: a) Numerositatea românilor în Transilvania, încât dacă mai bine de jumătate din aristocrație și-ar jertfi viața ca să ia asuprași profesia de dascălie în limba maghiară, — totuși din pricina marelui număr al Românilor n'ar fi în stare a-și ajunge scopul nici pe departe; b) Vrâsta vieții, naționale a Românilor, la care ajunseră ei, până la anul 1842, pe când deșteptați binișor din letargul în care — și aceasta să nu o uităm — până acuma nu zăcea numai ei singuri, ci spre pildă și

compatrioții Maghiari, — începură ași veni în simțiri, începură a cunoaște, cumcă și ei au o limbă și încă o limbă dulce, plăcută și cu mult mai ușor de a se îmbogăți și cultivă, decât oricare alta, de rangul și starea ei, — o literatură deși pruncă, dar pornită pe cărarea sigură a perfecției; c) Cel mai puternic zid apărător al naționalității Românilor este biserica, este religia lor orientală, pe care ei numai prin ajutorul limbei lor naționale, învață a o cunoaște, încât acela, care ar isbi în limbă, n'ar putea să nu isbească și în religie; și apoi, afară de niște fanatici și nebuni — cine va cuteză în veacul al nouăsprezecelea a isbi într'acestea? Mai este d) și strânsa comunicație națională și religioasă, ce domnește și va domni între Români transilvăneni și între partea nației ce trăește și stăpânește în pământul Moldavo-Românesc, un puternic magnet, care Românilor de dincoace de munți, până când se vor află Moldavo-Români, niăcar numai în rangul lor politicesc de astăzi, pe vremi înainte le cheazășuește pentru naționalitate; pentrucă, până când românilor din alte provincii va vedea guverne naționale, legislație națională, literatură națională și — chiar biserică națională în acele două principate, pe cari [groful St. Szechenyi foarte nimerit le numește „Cuib al românilor”, până atunci scânteia, ba focul naționalității tocmai așa puțin poate adormi în Români din Transilvania, pe cât de puțin va adormi acela — să nu mergem departe, — în Săsimea așa mult izolată de trupul cel mare al Germaniei.

Despre dreptul istoric, ce ar avea și Români transilvăneni la o naționalitate de sine stătătoare, în minutul acesta tăcem cu totul.

Știu cumcă după toate acestea, D-Voastră veți aruncă în calea mea analogia și mă veți bate cu pildele altor nații domnitoare din alte țări, care încă au prefăcut cu încetul — deodată nici decum — pe

națiile lor supuse. Așa veți zice între altele: Romanii oriunde cuprindeau romanizau ; în veacurile noastre neamul francez, în Qalia desnaționaliză pe atâtea nații locuitoare în acea țară mare șei. șcl. Analogia D-Voastră șchiopată foarte. Romanii cum desnaționalizau? Mai întâiu trimeteau colonii foarte mari și numeroase, cum și legioane, care toate vorbeau limba Romei; peste acestea, ei îndulceau pe națiile subjugate primind religia, zeii și idolii acelorași. In sfârșit, n'aveau nici o pildă în istorie, care să dovedească cumcă Romanii cât a înflorit republica, ar fi întrebuițat silă spre a romaniza nu; pentrucă senatul înțelept avea pricină, ori la ce întâmplare a se păzi de a nu produce reacții. Iar D-Voastră unde aveți colonii din puținătatea în care vă aflați? Și apoi unde stăm astăzi, unii cătră alții în privința religioasă? Azi aș mai avea a zice foarte multe, pentrucă simț oarecum, că mulți pretini mă vor muștră, că nu cunosc pe om, privit din punct de vedere psihologic. Se poate prea lesne, cumcă eu natura omenească nu o cunosc de ajuns — și'fericesc pe cel care o cunoaște; atâta însă, tot cutez a zice, cumcă cunosc puterea conversației și a opiniilor religioase asupra inimei și a duhului omenească. — De Francezi cumcă au franțuzit, înzădar îmi spuneți. Pe ce fel de neamuri amalgamă ei și în care veac? Ei amalgamă în veacurile trecute, pe niște nații cu mult mai mici la număr, decât cea domnitoare, cari nații, pe lângă că n'aveâ nici o literatură, apoi și eră de una și aceeași religie catolică. Ia să fi mărturisit o nație eterogenă în Franța, nu mai mare decât de patru-cinci milioane, religia să zicem a Hunegaților, o nație compactă; atunci lumea eră să vază, Ia ce cale ar fi eșit Francezii cu aceeași? Voi puternicilor și avuților, nu vă pregețați rogu-vă, dați câte o vizită, când și când Vascilor din Pirenei, acestui neam puțin la număr, dar cu atât mai puternic

întru apărarea drepturilor avute din vremile Romanilor și până ieri alaltăieri păstrate prin toate vije-liile celor mai cumplite veacuri; veniți sau mergeți prin Elveția și căutați, cum în această țară, a cărei și fisionomie naturală are atâta asemănare între Transilvania, trăesc trei nații, Germanii, Italienii și Francezii, sub unul și acelaș nume patriotic „Elvet”, ținându-și însă fieștecare literatura și naționalitatea sa, cum am zis specială, — veniți și dați în Elveția definiția naționalității, să vedem cum o veți dă? — Căutați la mărita Britanie și veți află limba și naționalitatea valesilor într'un unghiu de țară păstrată, ba respectată până astăzi. Priviți la Prusia, cercetați maniera acestei monarhii lăudate, de a păstră naționalitățile, știind totodată să păzască unitatea cea sănătoasă a părților monarhiei.

9
L

Discursul meu se cam întinde, măcar că eu n'aveam de gând a scrie broșură, cu atât mai puțin carte, ci numai un articol de jurnal. Ca încheiere la răspunsul făgăduit pentru cea dintâi întrebare ce mi-am pus sau îmi vor fi pus alții, mai adaug pe scurt, cumcă, de cumva aristocrația maghiară pe lângă toate mai sus înșiratele greutăți, de a putea topi și pe Români în căldarea națională, simte totuși, că i s'a făcut o revelație dela ursită, — voiu să zic fatum — cumcă naționalitatea românească este osândită și hotărâtă a se stinge cu totul; de cumva ea simte, cumcă în româ-nime n'au mai rămas nici o putere de vieață, nici o virtute cetățenească, nici o ambiție, decât numai aceea ce o poate; avea iun neam corcit — degeneros; în scurt, de cumva jenele încordătoare a naționalității românești s'au muiat și s'au slăbit cu totul și în toate părțile, prin urmare, de cumva eu întru toate părerile mele m'am înșelat cumplit: oh atunci dați, apucați-vă de româ-nime, ca și de niște ceară moale, fa-ceți, formați dintr'însa aceea ce veți vrea, astăzi Sciți

de ai lui Erodot, mâne Huni, poimâne Avari și peste zece ani Maghiari, nu Vă retrageți nimic, scopul primar pe care-l doreați, astfel s'ar părea că l'ați ajuns. — Căci adevărat pilde avem: nici fulgerătorul rost a marelui Demostenes, nu fu în stare a scăpa pe Elinii cei pe atunci demoralizați, nici Cato cu toată severitatea caracterului său, nici Brutus cu entuziasmul său pentru libertate, Romanilor n'au folosit nimic. Dimpotrivă, de cumva eu, puțin cum sunt și împreună cu vre-o câțiva, cari știu că simt ca mine, am judecat pe român cevaș mai deaproape și l'am aflat mult mai *sănătos*, mai nestruciat de cum îl aflați D-Voastră: atunci judecați înși-vă, silă sau morală, sau fizică, pe care cum vedem cugetați a o întrebuiința, ce vă poate folosi! Mai bine ca de cincizeci de ani românimea din Ardeal suspină pentru o naționalitate, care să fie și prin legi pozitive recunoscută, așa precum este aceea întemeiată de altmintrelea pe legea naturei, pe mărturia veacurilor și pe documente istorice, care, acestea din urmă dovedesc învederat, cumcă românimea n'a fost aplecată nici odinioară a se lăpădă de a sa naționalitate, ci dimpotrivă pe aceiași i-au silit a o apăra de 1730 ani, mai curată decât multe alte nații ale Europei și decât însuși Maghiarii, a căror caracter național aziatic, aducea cu sine firește o izolație și mai mare. Românii, îndată în urma bătăii lui Gelu, prințului lor cu Tuhutum, căpitanul Ungurilor, „Dominum sibi elegernut Tuhutum”, — și-au ales lor Do'mn pe Tuhutum, adevărat n'au fost siliți al primi, ci și l-au ales mai slobod, mult mai slobod, decum își alegea spre pildă Moldavo-Românii pe Domnii lor din Fanar și cred, că mai fără influință străină decât, să zicem, Grecii pe prințul din Bavaria de monarh sieși ieri-alaltăieri; și nu se cetește nicăiri, că Românii, le-ar fi trecut prin gând vreodată, ași jertfi a lor naționalitate, nici în favorul vreunui Dom-

nitor părintesc și cu atât mai puțin de frica unor despoți necumpătați. Și acum, după ce Românii se văzură scăpați de valurile veacurilor barbare; după ce ei din dietă în dietă, mai vârtos dela 1790 încoace așteaptă cu sete, ca chiar pentru binele și fericirea acestei patrii, întru care prevedința binevoii a ne așeză pe atâtea nații împreună cu locuirea, să fie recunoscuți de a patra nație, și aceasta o cer prin toate ale lor organe: în dieta de acum — ce e drept, nu fără veste — ne pomenim, că se frânge bățul asupra existenței lor politice, ce hotărăște adevărat, ca ei politicește să nu mai nădăjduiască a trăi nici odată.

Este adevărat, și nici că uitară Românii aceea ce li se spune de un jumătate veac, iar anumit dela D. Eder încoace, cumcă prin recunoașterea de a patra naționalitate sistemul statului transilvan ar pătimi foarte, sgoduindu-se din temelii. Eu însă din partea-mi, nici decum nu mă pot împăca cu acea idee, cum o zidire, care stă bine pe trei stâlpi, să nu poată sta și mai bine pe patru. Au nu este acel zid ținut de patru părți, mai bine apărat, în centru tuturor isbirilor din afară, decât unul răzimat numai pe trei laturi? Nu domnilor, sofismele și întortocherile iuridice a unor politicieni viclenăși nu vor fi în stare niciodată, a ne luă vederea și priceperea, ca să nu cunoaștem adevărul gol matematic, cumcă $3-4-1=4$ și că $2 > 2=4$. Intr'aceea, locul a vorbi mai pe larg asupra acestui punct, ar fi într'o carte mai mare, decât este cuprinsul a trei-patru numeri ai acestei foi; pentru aceea, noi aci precurmăm firul, cu nădejde, că doar până este vreme, îl va apuca altcineva, mai pregătit și mai ager pătrunzător în toate relațiile Românilor, în care stau ei cătră celelalte nații, cum și cătră toată patria. Deocamdată mai însemnăm o altă împrejurare, ce la cea dintâie părere se arată cu fotul

împotrivoare naționalității românești politicește recunoscută în Transilvania. Care este acea împreriare? Cumcă Românii, ca Români în altă patrie n'au nici o urmă de pământ în stăpânirea lor, despre care, să se poată zice: acesta este pământ al Românilor, cum s'a putut zice odinioară despre Țara Olului în privilejul Andreian dat Sașilor: „Terra Valachorum”. Trebuie să recunoaștem, cumcă dacă Românii, ar putea zice numai despre atâta pământ, cât este pământul Făgărașului și al Hațegului, cumcă acela e pământ românesc transilvan, dacă prin urmare, ar avea și Românii dreptul de a trimite de undeva din vre-un unghiu de loc două-trei părechi de deputați la dietă; dacă iurisdicțiile în acel corn de loc ar fi curat românești, așa cum pretind celelalte nații, ca ale lor să fie curat naționale: atunci naționalitatea românească hoc ipso ar fi recunoscută în faptă. Iar în ziua de astăzi, după ce românimea pe lângă altă lipsă mai este și înegrită în felurimi de chipuri, atât înaintea tronului, cât și în față cu alte nații: ce mirare, dacă ea încă știută oareșicum afară din țara aceasta, suspină ca și Indianul după o țară, unde zice el, că îi merg nourii înainte și totdeodată se împetrește, ca toate națiile prigonite pe fața pământului? Așadară, Românul, dacă nu stăpânește pământ, nici poate fi recunoscut de nație? Poate fi, că toți vor simți astfel, singur eu voiu rămânea de părerea contrară. Întreb eu și rog pe toți, ca să privească cu mine prin toată patria și să se întrebe pe sine: Ungurimea, ca Ungurime în massă, stăpânește ea pământ? Ba nu, ci pământul în comitate, îl stăpânește imediat aristocrația, adecă după vorba de toate zilele nemeșimea. 'Astă nemeșime, oare nu stă ea și până astăzi din o parte bună și de Români? Vă rog, Domnilor, ca nici unii să nu sărim aci din punctul de vedere a sistemii politice, care o avii

Ardealul până acuma, iar nu după cum se proiectează de reformatori. Astfel eu, în natura proprietății de pământ, cum și în respectiva eterogeneitate a aristocrației transilvane aflu mijloc de mângâiere pentru Români, cum și un isvor, până acuma necunoscut a fericirii publice. Și âci săracul de mine, iar sunt silit a mă opri și a mă trage la spatele vreunui, care doar s'ar îniepta de a desvolta într'o carte mai mare aceste idei, care astădată, abia se pot adumbri și care poate fi, mulți nu le vor vedea aci la locul lor; eu însă le atinsei tot din 'scopul mai sus arătat, adecă' spre a dovedi și cu aceasta, cumcă Românul nu vrea a muri politicește așa lesne cum ar gândi unii și alții, ci dimpotrivă, el se uită împrerur de sine și caută mijloacele de scăpare, — simte totodată, cumcă au trecut acele vremuri, în care în o țară seminția domitoare să mai poată macină și asoga pe alte nații într'una.

De cumva, eu până aici mi-am deslegat cât de puțin întrebarea cea dintâie, judece însuși cetitorii; din parte-mi văd numai atâta, că împrerurările mă silesc a trece iute la ceialaltă întrebare adecă: De cumva nimicirea politicească a Românilor s'ar putea mijloci oarecând, folosire-ar aceasta cuiva?

Întoarcă ori și cine tema aceasta și pe față și pe dos, scarmene-o din toate părțile; într'aceea, nici poziția geografică, nici poziția politică, nici simpatiile sau antipatiile în Europa, nici istoria acestor țări, să nu le pearză din Vedere. Scărmânând astfel întrebarea, eu aflu, cumcă nimicirea naționalității românești, chiar de ar fi aceia cu puțință, cum nu este, nu numai n'ar aduce folos patriei și aristocrației maghiare, ci dimpotrivă, scădere multă și împrerinare de puteri mai multă, decât au adus până acum singura apărare politică, urmată asupra Românilor. Maghiarii zic și scriu în toate zilele: „Noi suntem o seminție

aziatică singuratică, izolată aici în mijlocul Europei, împrejurată de prea multe elemente naționale puternice și nouă dujman. Deci, nefiind noi cu alte nații în vre-o rudire națională, in'avem de unde să ne înmulțim, nu avem cu cine simpatiza, încât singur[^] preservativă, de a nu ne șterge din numărul națiilor, este: a preface și a înghiți pe alte nații în naționalitatea noastră, dându-le limba noastră. Înmulțirea, recrutația noastră națională, aici în Transilvania, să se facă mai vârtos din Românime, care apăsată cum se află astăzi, pentru unele folosuri ce iam fâgădui, lesne iar înduplecă a se corci mai întâiu, apoi a se preface cu totul în Maghiari. Acest al nostru interes suntem noi datori al căuta și al goni chiar și din interesul cel mare al Europei, cu scop adecă, ca noi făcându-ne tari și mari, să fim cum am fost și până acuma, zid apărător puternic în contra Nordului.

Mai înainte de toate, se cuvine a cercetă adevărul acestor alegate a Maghiarilor, ca așa, cu atât mai ușor să putem pricepe, dacă românimea are pricinii binecuvântate, a se lăpădă de a sa naționalitate sau nu. — Cumcă nația maghiară este seminție aziatică, izolată aici în Europa, aceasta o cunoaștem în toată întinderea cuvântului. De se cuvine Maghiarilor a se întări prin topirea altor nații cu a lor, aceasta lășăm altora să o judece. Iar, cumcă nația maghiară ar fi menită de cătră niște puteri nevăzute, a sta de zid apărător în contra unei nouă emigrații despre Nord încoace, de aceasta ne îndoim foarte. Noi pe Ungurime, nu ni-o putem socoti de zid apărător, fără ca să nu fim siliți a o luă în strânsă legătură cu toate celelalte elemente a monarhiei austriace. Pentrucă într'adevăr, la o vreme de nevoie, ce ispravă ar putea face ungurimea singură de sine? In veacurile trecute, când dela o isbândă, ca a Românului Ioan Huniadi, ca a lui Ștefan al Moldovei, făcută în contra Osmă-

nilor, atârna mântuința creștinilor, pe ani înainte în acele veacuri, când Europa toată își avea pe cel mai mare al său vrăjmaș, acasă în sânul său, în religioasele și politicele împărecheri, prin care slăbită sau turburată, nu se putea pune în stare de a se apăra, cu atât mai puțin, de a isbi ea însăși: oh, atunci se poate zice, că o nație europeană mărginașe, dacă e lovirea dujmană venită din afară, o suferea cu bărbăție și a repăsă cu norocire, era zid apărător pentru Europa. Iar în ziua de astăzi, pe când atât cultura înaintătoare, cât și o politică înțeleaptă, din statele Europei într'una socotite, începe a formă numai o familie mare, a cărei mădulare, unul fără altul, nu mai pot întreprinde nimic, ca să nu corespundă interesului tuturor celorlalte: nici Ungurimea, nici altă nație, nu se mai poate sumețijf, că ea singură ar ținea echilibrul, ar păzi pacea, ar reapăsă pe dujmanul. Într'aceea, să zicem că este așa: Ungurimea zid apărător, părete despărțitor aruncat la mijlocul panslavismului, la care să-i dea dreptul firesc atât poziția geografică, cum și deosebirea cu naționalitatea. Au nu cu acelaș, dacă nu cu mai mare drept, poate strigă nația românească din toate puterile, în auzul Europei întregi, cumcă pe dânsa, atât prin poziția geografică, dealungul Dunării și iarăși umbrită de Carpați, cât și prin deosebirea în naționalitate de cătră slavism și iarăși prin înrudirea națională cu Italienii, Francezii, Spaniolii, Portugalii (60 milioane cu totul) chiar prevedința, chiar ursita națiilor au merito a se face păzitoare, (neutrală măcar, dacă vă place așa) de cel mai scump canal și drum de comunicație a Europei, de Dunăre? Așa: Moldavo-Românii sunt orânduși prin sfatul puterilor de sus, a formă o putere destul de tare, pentrucă să apere sloboda comunicație a Europei pe Dunăre, cu Azia. Această idee află de câțiva ani plăcere multă, chiar și în față cu diplomația

europăeană, căreia trebuie să-i pese foarte mult de aceea, dacă este ca Dunărea să se închidă sau să nu se închidă, cum am zice la Orșova, sau colo sau dincolo, ca nu cumva o mulțime de țări, peste mai puțin ca cincizeci de ani, să se înece chiar în unsoarea lor. Din cele până acum zise, poate pricepe oricare și atâta, cumcă nația românească are foarte mare drept, la simpatia și la ajutorul națiilor Europei, ațâț ca înrudită cu cele mai multe din ele, cât și ca așezată în acel pământ, însuflător de atâta interes. Ne place a crede și atâta, cumcă, nu departe este vremea, sau că ea a și sosit, în care Europa va întoarce privirea sa băgătoare de samă și dreaptă și asupra istoriei nației românești, din care — nu ne îndoim, că cunoscându-o, îi va da tot dreptul a se numi și ea pe sine zid apărător a creștinătății. Stați: aci este locul de a ridică la mijloc o împrejurare, ce după a mea judecată mult interesantă. Care este acea împrejurare? Cunoscut e, cumcă o parte bună din jurnalistică maghiară de astăzi află foarte mare plăcere, a tracta pe Moldavia și pe țara românească, numai ca pe niște *ținuturi*, care odată s'au ținut de coroana Ungariei și care iarăș odată ar trebui să se întoarcă la aceeași, de unde ar urmă, cumcă românimea nici chiar în acele două principate, n'ar avea pentru ce se opinti a-și întemeia și a-și aduce naționalitatea sa la înflorire, cu un cuvânt, că mâne poimâne tot va fi silită a-și vedea toate jertfele naționale, până acuma puse și vărsate, nimicete, sau de cătră o parte sau de cătră alta vecină străină. Cumcă agitațiile și disputele jurnalistiche în Ungaria și în Transilvania, în zilele noastre sunt privite, ca pregătiri pentru debateri dietale, despre aceasta cred iarăș, cumcă cetitorii mei nu se îndoesc; iar dacă aceiași jurnalistică făcând pretenții asupra principatelor, va fi ținând în mână ceva documente istorice și vre-un act diplo-

matic sănătos, pentru aceasta, să se dispute istoricii, cum și fac și se îndoesc. Eu din parte-mi declar și aci sărbătorește, cumcă n'am voie a mă încaieră nici cu politica, nici cu diplomația, nici cu apucăturile de avocat a unor istorici, nici voie.sc a muștră Puterile Europene, prin urmare nici pe ungurime, cumcă, pe la anul 1774, pe când alții proteja, ele mai toate dormeau sau că se înverșunau de nesuferință religioasă și de duhul proselitismului. Tot ce voiesc a zice, este răzimat pe dreptul și pe legile naturii.

Din izvorul acesta, adecă din dreptul și cursul naturei, în privința celor două naționalități pentru care vorbim, es de sine la mijloc următoarele întrebări, pe cât eu cred, foarte serioase, adecă: 1) Care este numărul Românilor și a Maghiarilor în aceste țări europene, una într'alta așezate? 2) Care din amândouă națiile este mai compactă, sau mai învârstată cu alte naționalități eterogene și ce să mai făgăduim, unele și dujmane? 3) Care din amândouă este mai sfâșiata prin interese religioase? și 4) După ce în starea culturii de astăzi ale acestor două nații soartea lor se poate zice, cumcă este în mâna aristocrațiilor domnitoare, care din aceste două aristocrații stă pe temeuri de privilegii, țării mai folositoare sau mai stricăcioase?

La punctul întâilea las, ca în locul meu, să răspundă cele mai nouă și mai sigure date statistice, din care — oricât se silesc a tăinui unii și alții, numărul cel adevărat, — 'se poate cunoaște curat, cumcă, dacă să zicem, în țările acestea se află cinci milioane Maghiari, Românii însă, socotind numai pe cei din țările dincoace de Dunăre, sunt fără îndoială cinci milioane; așadar, la număr întocmai. — Dar care din ambele nații locuește mai *neamestecată*? *O* călătorie, numai în fuga făcută, ne va convinge, cumcă puține țări ale Europei, sunt locuite de o nație așa com-

pactă, cum sunt locuite principatele de româtime; în aceleaș, limba românească e domitoare, în cetăți, ca și la' sate, în bordeie, cum și în palaturile boierești; căci adecă este groază minunea aceea, ce s'a lătit prin scrierile unora, cumcă boierimea moldavo-română nu-și vorbește limba sa românească, — ea o vorbește și o scrie, mai mult decât aristocrația maghiară, între care bine știm, că este un însemnat număr de familii mari, care între sine, nici odinioară nu vorbesc ungurește, pentrucă ca magnați maghiari, nu-și cunosc limba națională nici decum; dimpotrivă, arate-mi cineva numai trei case de boieri moldavo-români, în care să nu fie cunoscută limba românească, și — *erlt mihi magfms Apotto?* Adugă la aceasta, că limba românească în principate este de vre-o trei veacuri aproape limbă diplomatică și dicasterială — cu prea puțină precurmă prin fanarioți — și ce e mai mult decât toate acestea, nația românească își învață și își bea religia sa în limba suptă cu țâța mumă-sa. Gândiți ce puteri, ce veacuri ar trebui, spre a putea stărpi o asemenea limbă îmbrățișată de toate plasele locuitorilor! În Ardeal, din două milioane locuitori, un milion și o sută mii Români, vorbesc numai românește, iar ceialalți nouă șute mii și câți vOr mai fi de locuitori, sunt desbinați prin două limbi, maghiară și nemțască (săsască), ca să tăcem de alte mărunțișuri naționale. Spuneți-mi, pe lângă cea mai mare silință și sâlnicit, de ar putea cineva măcar, corci o parte din astă nație, au câștigat ceva? Au nu dimpotrivă, voind a o învăța limbă străină, îi răpește vremea dela câștigarea ideilor folositoare în vieța, pe care de altmintrelea, era să le apuce foarte bine și ușor, prin (mijlocul limbei învățată odată dela părinți? Cine nu vede, cumcă prin astfel de apucătură, româtimea ar fi aruncată iarăși în starea veacurilor de mijloc, întru care îi aruncaseră

sloveneasca, când o avea după cap? Și ce mai pro-copseală avii Românul dela acea limbă? Și ce idei și-ar putea câștigă el astăzi prin mijlocul limbei maghiare, mai bune, decât prin cea românească, când aceste două limbi, se află tot în aceeași stare a prunciei? Să nu fiu rău înțeleș: eu nu vorbesc aci de limbă diplomatică, ci de limbă națională, — limba diplomatică, care să fie anumit pentru Ardeal, nu e treaba noastră, nici măcar a proiecta în ziua de astăzi. Și pentruce nu? Pentrucă D-Voastră, pe nația românească, pe care ați aflat'o aici în Ardeal, mai nainte de D-Voastră cu 600 sute ani venită și stăpânitoare, și care nație românească propria *voltintate dextemtrăntes* din însuși a lor voie dând mâna, dupăcum mărturisește acesta cel mai vechiu al D-Voastră scriitor și episcop *Anonymus 'Betae Regis Notarius*, v'au primit pe D-Voastră în această patrie, o strigați totuși, că este o venetică, o siiferită, o nație, care ar trăi singur din 'mila D-Voastră, fără ca totuși, să vjă vie poftă a o slobozi, când iar veni ei vreodată în minte, a se cere din țară afară și a pribegi în lumea mare. Din pricina aceasta, nația românească, ca nație, n'are să prescrie una sau altă limbă diplomatică, ci ea acuma, ca și mai nainte, cutează a se aruncă cu fiiască încredințare și cu nădejde mângăioasă la mila tronului austriac, dela care româtimea tot ce are a primit și primește. Nu sunt acestea lingușiri, nici fățarie, domnilor, și nu este om, care să mă poată da de minciună.

Să precurmăm acestea; să trecem la relațiile religioase. Maghiarii sunt sfâșiați în patru secte religioase mari; Românii în cele două principate, au numai o religie, iar aici în Ardeal ei încă sunt desbinați în două, uniți și neuniți. Până încât le-au stricat sau le-au folosit Românilor această desbinare, caute istoricii bisericești, precum socotesc că vor și

face. Eu adaug singur atâta, cumcă pânăcând nici chiar poruncile guverniale nu surit în stare a împedece, ca preoții uniți și preoții neuniți, să nu-și dea' unii altora ajutor la slujbele religioase; până când formele și simbolul credinții cel rostit și scris, rămâne tot același pentru uniți și pentru neuniți, adecă cel Niceo-Constantinopolitan, până atunci, desbinarea între Români, nici decum nu este așa mare și "primejdioasă, precum avea nădejde a o face aceea, cari' au fost feroți-o și au pus-o în lucrare. Iar dacă s'ar împlini vreodată cugetul unora din Maghiari, de a întrupa pe Românii greco-neuniți și pe Greci cu reformatii calviniani, atunci, mai cred și eu, că românimea și-ar vedea groapa săpată, pentru a. sa naționalitate, atunci iubirea frățască s'ar stânge deodată și întâmplarea ar avea o reacție dela ceialalți Români, ce numai un adăpost în istoria religiilor poate prevedea. Nu sunt eu bigot, când vorbesc astfel, ci îmi cred mie — de mă aflați deșert, iertați-mi — cumcă cunosc acele pături ale inimii omenești, pe care sunt scrise și înnăscute slăbiciunile oamenilor în privința religiei. Spuneți-mi, reacția v'ar folosi vouă sau nouă? Ceriul să ne ferească!

Aristocrațiile. Acestea ne mai rămaseră ca să le alăturăm, spre a cunoaște și din acest punct de vedere, dacă lăpădarea de naționalitate poate folosi măcar aristocrației românești. Cercetând materia aceasta, mi-se îmbulzesc o mulțime de idei, pe care cum cred eu, vremea a sosit, ca să le aducem la circulație, și în publicul românesc, mă Văd însă silit a le lăsa pe toate la o parte, până la alte prilejuri. Aceeace cuget a face astădată, este: a trage un paralelism, adecă a alătură pe aristocrațiile cele două una lângă alta, așa precum sunt ele sprijinite și îngrădite de constituție. însușirile aristocrației ungare-transilvanice, nime nu le-au descris așa lămurit ca groful

Ștefan Sechenyi. Să luăm cele 12 legi ale acestui bărbat, întru care se oglindează toate slăbiciunile pomenitei aristocrații amenințătoare de cutropire. Noi numim din acelea numai următoarele: 1) Aristocrația ungarb-transilvană n'are credit de bani, din pricină 2) că dreptul aviticității, adecă dreptul de a nu-și putea vinde moșiile nici odinioară, acest drept revărsător de cele mai multe rele, tot mai stă încă; 3) moșiile rămase dela cei morți fără clironomi, nu se pot vinde, ci trec în stăpânirea coroanei; 4) în Transilvania, nenobilul nu poate stăpâni pământ, șcl. șcl. Ce rele cumplite sunt acestea, ale căror nici urmă nu vei află în Moldavo-România, unde feciorii celor mari boieri și oameni de stat, nu sunt nobili, nu sunt boieri născuți, ci numai „feciori de boieri", va să zică aristocrația nu este sancționată prin legi, ci e lăsată cale foarte largă la merite. Nu-mi spuneți, că în Transilvania încă porniră toate, aste reforme, pentrucă vi-se poate răspunde: c-și amână, nu-i minciună. Nu-mi ziceți, că și în Moldavo-România sunt familii mari foarte vecnj, care s'au apărat în atmosfera cea mai înaltă politicească din veacuri și până astăzi. Așa este, se și cuvine să fie așa, care se poate ținea, ție-se, iar acela care nu e destoinic și ametește acolo sus, sau este de nimic, constituția, să-l sufere a cădea. De atâția ani se tot vorbește și se scrie, cumcă aristocrația ungaro-transilvană se cuvine să-și ție de model, pe aristocrația Britaniei, cu care ar sămâna mai mult. Acela însă, care cunoaște aceste aristocrații, nu se poate conteni de a nu zimbî la această asemănare. Din potrivă, aristocrația Moldavo-Română în câte puncturi este ea o miniatură după cea englezască, și aceasta, fără ca să știe una de alta. — De altmintrelea știu, că mă Vor muștră mulți, căci eu ca transilvan caut a trage paralelă între aristocrațiile maghiară și moldavo-română. Eu însă, fac aceasta cu

*

acel drept — dacă nu cu mai mult — cu care spre pildă jurnalul maghiar „Ielenkor” dela Pesta, pune Moldova și Țara românească sub rubrica Ungariei, ca și pe niște ținuturi curat ungurești. Ve-deți, domnilor, în loc de a îngrețoșă și a depărta pe Români, cu astfel de pretenzii, ați face cu mult mai bine, dacă uitând toate spaimile veacurilor trecute, ați da mâna frățască și ați încheia o pretinie de care aveți atâta trebuință. Pentru că să știți D-Voastră, că Dunărea, sau niciodată nu o veți putea stăpâni, sau numai în pretinie cu Moldavo-Români, și chiar la întâmplarea din urmă, iarăși numai sprijiniți de Austria și încurajați de Europa.

Liniștea conștiinței mele să fie în toată viața mea departe dela mine, dacă eu, prin acest al meu discurs, am voit ceva mai mult, decât singur fericirea patriei mele.

Limbi universale. Limbi destinate la moarte. Limba românească.

Geografii, etnografii și filologii numără și clasifică limbile și dialectele vorbite pe toată fața pământului după sute și mii, fără însă ca până astăzi să cunoască ezact numărul lor total, și fără ca să fie învoși între sine asupra numărului limbilor mame, filic, dialecte, gerguri, provincialisme pentru că ei la clasifică în diverse moduri.

Intr'aceea vin filosofii, cari calcă pe urma lui Leibnitz și își sfarmă mereu mintea cu inventarea unei limbi universale, pe care să o adoapte omenirea întreagă întregușoară, începând dela Italieni și Francezi până colo departe în nord la Eschimoși până la Maori din Australia și la Negrii cei mai diformi din Africa centrală.

În acelaș timp filologii moderni fac bărbătește la studiu comparativ între un mare număr de limbi, începând iarăși din Europa și străbătând până în fundul Aziei pe sub muntele Himalaya și pe râurile Indus și Ganges înainte. Scopul filologilor se pare a fi destul de frumos, pecăt numai că ei se perd des în labirintul preparat de ei înșiși, încât nu mai pot eși din el în toată viața lor, iară folosul practic pentru cultura vre-unei limbi în speci și pentru cultura omenească în genere, care ar fi să rezulte după atâta bătaie de cap și sudoare, se arată prea anevoie.*)

*) Studiu comparativ s'a început și la noi încă din zilele triumvirilor Micu, Șincai, Maior pe care l'au continuat alții. Ioan Maiorescu (în Foia pentru minte etc. din 1848 et 1849), a luat și sanscrita în de aproape considerațiune.

Pe când filosofii și filologii se sbuciumă și își înecoardă puterile spiritului pentru ca să ajungă la scop, îi întimpină erJsmopoliții socialiști și materialști din zilele noastre și le zic, mai ales filologilor: oamenii mei nu fiți nebuni, nu vă sacrificați vieța pentru un studiu carele nu dă. oamenilor pâne de loc. încetați de a mai cultivă câte și mai câte limbi și dialecte sărace, râncede, barbare. Mulțimea limbilor, adaogă cosmopoliții și socialiștii, este un ade-vărat blăstăm pentru omenime, una din cauzele principale ale nefericirei oamenilor. Diversitatea limbilor stă în cale, pentrucă să nu se poată înțelege om cu om ; din cauza multor limbi suferă comerțul, se împedecă propagarea culturii, a științelor și artelor, se nasc vărsări de sânge și alte rele mai multe.

Observați bine, că între cosmopoliții socialiști cei mai mulți sunt niște oameni cu capete pline de teorii veștede, cari dăscălesc pe lume, pe omenime, fără ca să o cunoască din unele cercuri foarte înguste ule unor societăți ce vorbesc una, sau cel mult două limbi.

Insă pe urma cosmopoliților vin pangermaniștii, și uneori sub masca de cosmopoliți, alteori fără pic de mască și rezervă, spun curat, că din toate limbile pământului cel mult patru merită a fi învățate și cultivate de cătră omenime, iar acele limbi ar fi după opiniunea lor, limba anglă, limba germană, limba spaniolă și limba franceză. Unii mai fac grația încă și limbei rusești, deși cu mult resimt și aversiune.

Cosmopoliții mascați și nemascați aduc în favoarea celor patru limbi unele temeieri.

Limba anglo-sacsonă, acel amestec, acel amalgam înfricoșat de limbi diverse câte fuseseră vorbite în Britania, mai a sugrumat dialectele din Scoția, Irlanda, Vales, și s'a substituit pe sine lor, după aceea s'a întins peste toată America septemtrională, care

este de douăori mai mare decât Europa, de aci încolo a trecut în Australia, Noua-Seelandă, Vandiemensland, în mai multe grupe de insulej apoi în Africa pe la Promontoriul bunei speranțe, în fine în India-ofientală și până pe țărmii Chinei. Peste aceasta, limba anglă sau engleză are literatura minunată și în multe respecte clasică. Peste tot, acea limbă este vorbită până acuma de vre-o nouăzeci (90) de milioane de oameni. Așa țin cosmopoliții; noi însă susținem, că acest număr este exagerat, pentrucă nici pe de parte nu vorbesc și nu scriu limba engleză toți oamenii căți sunt supuși domniei britanice sau nordamericane.

După limba engleză cosmopoliștii și pangermaniștii pun pe cea germană, apoi se înțelege de sine că această limbă foarte grea de învățat și mai grea de pronunțat, pangermaniștii o încarcă cu laudele cele mai mari; ei află că dacă limba anglă este limba lumii practice, apoi cea germană este limba erudiților și a tuturor filosofilor; după aceasta ei pun numărul oamenilor cari vorbesc limba germană la șeptezeci și cinci (75) de milioane, adecă în Germania proprie, în Austria, Elveția, o parte a Rusiei, în America septemtrională, încă și în Mexico, în Australia, și cine mai știe în ce parte de lume, pe unde transmigră sărăcimea, proletariatul și mulțimea vânturătorilor de țări, cari ies din Germania, pentrucă în adevăr, rară parte de lume, în care să nu afli Nemți mai mulți sau mai puțini.

La locul al treilea după susnumitele două limbi cosmopoliții și pangermaniștii nu pun limba franceză, ci pe cea spaniolă sau ispanică, care afară de Spania mai domină în inzulele Filipine, în Cuba, în Mexico și în toate republicele din America mijlocie și meridională, Peru, Buenos-Aires etc. Toate acele țări și staturi în care domină limba ispanică, pe lângă ce au

întindere îndoit mai mare decât Europa întreagă, sunt și foarte fertile (roditoare) și încărcate de avuții mineralice. Din acestea urmează, că limba spaniolă ar avea un viitor mare, iară până acum ea este limba vorbită cam de cincizeci și cinci (55) de milioane de suflete.

După limba ispanică se pune la locul al patrulea limba franceză, care după pangermaniști numai în Europa își mai are însemnătatea sa practică. Cauza este, că francezii simt necesitatea de a emigra ca Englezii și ca Germanii, peste aceasta se și nasc franci jre relative mult mai puțini decât d. ex. Nemți și Englezi.*) Așa dară limba franceză în alte părți de lume nu o vorbesc masse mai mari de popor, afară numai de Canada și de faimoasa Caienna, unde domină cele mai afurisite friguri **galbine**. **Limba** franceză este vorbită circa de patruzeci și cinci (45) milioane de oameni. Pangermaniștilor le place a degrada foarte mult limba franceză, zicând, că literatura ei nu s'ar putea măsura cu cea germană (?), și că ea a câștigat atâta Vază și autoritate, de care se mai bucură în Europa, numai prin împrejurarea, că curțile cele corupte adoptând câte și **mai** câte blăstămății dela curtea Franciei, cu acelea adoptară și limba franceză și o făcură de modă. Acest adevăr stă, intr'aceea pangermaniștii uită alte adevăruri și mai mari: Nenumăratele și neprețuitele tesaure ale literaturii franceze mult mai înainte de străbaterea corupțiunii pe la curțile domnitorilor și ale aristocraților, cum și de altă parte sârăcia cea mare a literaturii germane până

*) Chiar și scriitorii naționali francezi spun că oamenii din poporul țaran în unele provincii ale Fransiei se fereso a produce copii mai mulți, pentru că să nu li se împartă moșioara în mai multe bucăți; adecă tot blăstămația înrădecinată, ca la sașii din Transilvani», de a face numai câte doi prunci, „Zweikindersystem”.

înainte circa cu 12 de ani; ei uită că până înainte cu 60—70 de ani chiar își burgheziei nemțești îi mai plăcea să parliruească franțuzește, decât să vorbească nemțește, bunăoară cum făceau și moldavo-românii până pe la 1821—31, că le mai plăcea să „parado-sească grecește, mai apoi franțuzește, precum mai „beseduesc” mulți Români din Ungaria ungurește, iară românește îți vorbesc atât de lat, gros și neregulat, încât îți vine să-ți astupi urechile și să fugi cât colo. însuși Carol Rotteck, renumitul profesor și istoric german, zisese curat în istoria sa universală, că dacă limba rusească este limba ca făcută pentru sclavi (Mancipium, Servus), apoi cea germană este limba servitorilor (Famuli). Dară pangermaniștii mai uită încă și un lucru de toate zilele, că ei până în ziua de astăzi nu sunt în stare să scrie în limba lor zece linii, fără ca să nu amestece măcar câte 5—6 cuvinte franțuzești, latinești, elinești.*)

Cosmopoliții speră, că cele patru limbi, engleză, germană, ispanică, franceză, au să înghită succesive și să exterminate pe toate celelalte limbi ale pământu-

*) Să ia oricine amână orice act oficial public, orice carte științifică sau de arte, cum și orice articlu de fond sau corespondență de ale celor mai bune ziare nemțești, pentru că se vadă și așa zicând se pipăie nenumăratele plagiate, pe care le fac germanii din alte limbi. Dacă limba germană este tocmai așa de bogată, precum o țin germanii, cum se poate, că ei cu nici un preț nu-și pot curați limba lor de atâtea mii și mii de cuvinte latine, eline, franceze, etc, începând dela Kaiser, Minister, General, Armee, Corps, Division, Brigade, Regiment, Batallion, Compagnie, Cadet, Civilization, Nation, Reform, Politik, Centralization, Princip, Tractat, Theorie, Praxis, Elabarat, Deputation, Majorität, Minorität, Punct, Linie, Korperschaft, Dictator. Departement, Garanție, etc. etc. etc., până jos la nomenclaturele, cari se aud în gura profesioniștilor și a comercianților nemțești, iarăș cu miile. Așa apoi nemții pot se strige în gura mare că limba lor este cea mai bogată din lume.

lui, adecă cam conform teoriilor lui Darwin ; iară pangermaniștii sunt siguri că chiar și limba franceză are să dispară de pe fața pământului. Unii ca și alții află, că limba engleză are gramatica simplă și foarte regulată, că însă ortogj;afi;a ei este cea mai hăbăucă (hebes, stupida) din lume, care strică foarte mult limbei; deci Englezii să-și simplifice acea ortografie deșiujchiată, și atunci limba lor poate să ajungă de limbă universală. Așa țin cosmopoliții.

Limba germană are gramatică foarte neregulată, complicată, adesea opusă dea dreptul rațiunei sănătoase, iară ortografia ei încă așteaptă mai multe reforme. Așa țin despre limba germană nu numai cosmopoliții, ci și pangermaniștii. Dară încă dacă vei mai luă în cumpănă și greutatea pronunțării acelei limbe încărcate de consonante claie peste căpiță, aproape că și în limbele slavice*); dară lungimea nemăsurată a cuvintelor, dară literele cele gotice anghiulate și colțurate., ruinatoare de ochii oamenilor; dară perioadele cele lungi cât o zi de vară, și șerpuitoare ca întru'n labirint egiptean; peste tot, geniul și toată structura ei diferitoare și foarte străină de a limbilor neolatine.

Limba ispanică este cea mai lătită, mai sonoră și mai energioasă din toate limbile romanice, care adecă împreună la un loc sunetele guturale energioase ale Goților și ale Arabilor, cu frumseța și puritatea vocalelor limbei latine și a celor neolatine sau romanice, iară gramatica ei este bunișoară, și ortografia cea mai rațională din toate, precum cred cosmopoliții.

Din contră, în limba franceză, atât gramatica, cât și ortografia sunt foarte neregulate.

*) Schlecht, Schlange, schrâg schropfen, schrumpffn-Sttumpff stracks, Stroh, Strunk, Briistchen, BmststrefeD,etc. etc.

Din toate acestea vedem, că cosmopoliții pun te-meii mai vârtos numai pe trei limbi, iară pe a patra și pe a cincia le consideră oareșicum numai ca provisorii. ' Nici chiar limba italiană, vorbită peste tot în Italia și în alte părți cam de douăzeci și opt (28) milioane de oameni, și limba portugeză vorbită circa de opt milioane, nu le consideră în categoria limbilor, care să merite vieață mai lungă, iară de altele nici că voesc să mai audă ceva.

Cu planuri de ale cosmopoliților, fie acelea raționabile, fie himerice, au timp de a se ocupa generațiunile viitoare; noi ne mărginim numai la ale pangermaniștilor, cari trag și limba noastră și toată existența noastră națională în cercul activității lor.

Planul cel mai deaproape al pangermaniștilor este, a lucra din toate puterile, din tot cugetul și din tot sufletul lor, ca mai înainte de toate să dea din cale și să extermină limba slavo-cehă vorbită de Cehi, de Moravi și de Slovaci, și deodată cu aceea să omoare și limba maghiară. Toți Germanii filologi și nefilologi, câți se ocupară și câți se mai ocupă cu acestea două limbi, adecă cu slavo-cehă și cu maghiară, susțin tare și vârtos, că acestea ca niște limbi aziatice cu totul străine în Europa, peste aceasta din natura lor barbare, foarte grele de învățat și grețoasă, nu ar merită nici-decum ca să mai fie suferite în Europa, și că prin urmare toți câți cultivă acele două limbi și cu atât mai vârtos aceia, cari au impertinența de a impune învățarea lor la alte popoară cu forța, comit crimă în contra civilizațiunei, pentrucă ei fac ca tinerimea să-și piardă timpul cu învățarea unor limbi, care așa ori așa, tot sunt destinate ca să moară și să dispară cât mai curând din Europa. Cehii se află în sânul Germaniei, în mijlocul Oceanului german: ce mai voesc ei cu limba lor cea însuflătoare de urgie, zic pangermaniștii. Maghiarii

și de altmintrelea își au toată cultura lor dela Germani, în capitala lor Budapesta se vorbește întreit mai mult nemțește (și slavonește) decât ungurește, mulțime de cetăți, orașe, încă și sate din Ungaria sunt germane sau germanizate; Jidovii cei număroși propagă neîncetat germanismul; ziarele germane din Ungaria au lectori neasemănat mai mulți decât cele maghiare; literatura germană nu mai lasă să se crească și să se consolide o literatură maghiară sănătoasă; pânăce iese un op, o carte maghiară, au ieșit zece germane; nici un Maghiar nu are ce căuta afară din Ungaria, dacă nu va cunoaște bine limba germană, căci cu cea maghiară este peritor de foame și de sete, nime nu-l înțelege nicăiri pe lume. Deci încheie pangermaniștii, învățații Maghiarilor și peste tot poporul maghiar să nu mai umble perzându-și timpul cu învățarea limbei propriie, care este numai o secătură; să-și mai astâmpere fanatismul, care-i poate duce la peire, să introducă cât mai curând limba germană în toate școalele și în toate afacerile publice, să înceapă a se amalgamiză încă de acuma cu națiunea germană, pentrucă orice vor face Maghiarii prin oarba lor alipire de limba lor cea străină în Europa și aproape inaplicabilă întru conducerea afacerilor publice, nu numai întârzie progresele cuiturei peste tot, dară ei dau și libertăților omenești lovituri foarte grele și brutale, căci adecă pentrucă să-și împingă înaintea limba lor, să țină cum am zice, suflul într'însa, să o mai impună și altora, ei atacă libertatea bineînțeleasă a tuturor -popoarălor conlocuitoare, din care cauză Maghiarii vor mai păți foarte rău. Așadar limba maghiară să nu mai fie, zic pangermaniștii.*)

*) Vezi între alții dr. Aug. Th. Stamm: „Die Erlösung der darbenden Menschheit", Zurich 1871 la pag. 258—271 — Arkolay (pseudonim, mai bine v. colonel Bartels der Bart-

Este adevărul nedisputabil, că pozițiunea limbei maghiare e cât se poate de critică; este însă tot așa de trist, că mulțime nenumărată de maghiari obișiți cu totul de trufia înăscută lor, încă nici până în ziua de astăzi nu văd adevărul acesta. Intr'aceea Maghiarii se simt în timpul de față tari și mari, văd ei cum își vor alege cu pangermanismul; noi daco-românii să ne vedem de capul nostru, pentrucă, vorba românească: Milă mi'e de toată lumea, iară de mine mi-se rupe inima.

Dacă pangermanii deneagă limbei slavo-cehe, celei maghiare și tuturor dialectelor slavice din imperiul Austriei, din al Germaniei (Posen etc.) și din cel Otoman orice drept la vieață, chiar și în caz, când nu s'ar îndoi despre puterile lor vitale, apoi se, înțelege de sine, că limbei]noastre daco-românești încă nu-i vor recunoaște nici un drept de existență. Ei presupun că aceasta încă trebuie să apună și să dispară, de pe suprafața Europei, alătura cu cele sus memorate. Cu toate acestea, pangermanii se ocupară până aci de limba noastră mai puțin ca de ale altor popoară de prin prejur. S'ar părea că pentru aceasta lor sau le va fi lipsit timpul, sau că prudența le dictează, ca să nu se apuce dintr'odată de spargerea mai multor muri. Se și mai pozate că ei până acum aflaseră cu cale a o desprețul. Intr'aceea aparițiunea scrierilor profesorului Rosler, publicate despre Români și în contra Românilor, iar mai vârtos laudele și aplauzele cu care au fost jîntimpinate acelea [de] cătră pangermaniști peste tot, probează cu totul altceva:

feld): Das Germanenthum und Oesterreich. Oesterreich und Ungarn Eine Fackel fiir den Volkerstreit. Zweite Ausgabe. Darmstadt und Leipzig, 1872. Autorul acestei cărți cunoaște prea bine Ungaria și Transilvania, este omul dotat cu multe cunoștințe frumoase, însă pangermanist fanatic iară limbajul lui este cel mai brutal din câte s'au văzut în timpul nostru adesea și obscen, limbă de casarme.

că adecă încă nu aflaseră metoda, cu ajutorul căruia se prepare și să câștige opiniunea publică a popoarelor celor mari, pentru că să se învoiască la exterminarea limbei, prin urmare și a națiunii dacoromânești.

Cei tari în credința 'despre vitalitatea elementului dacoromânesc ne vor obiectă poate, că noi am vedea aci nu știu ce fanteazme, și că numai cătră acelea am cugetă 'să tragem atențiunea lectorilor noștri. Dar imaginațiunea noastră este astâmpărată prin etate, proza vieței, experiența ne-a deprins ochii spiritului prea de ajuns, încât să știm distinge între aparență (Schein) și între realitate (Wirklichkeit). Am petrecut ani mulți cu pangermaniștii, le-am văzut tendințele de aproape, și am auzit desfășurându-și planurile la nenumărate ocaziuni, apoi ne stau înainte și scrierile lor. Cu toate acestea, să nu creadă nimeni, că acele planuri ne vor fi insuflat vre-o frică, ele au deșteptat numai simțul conservării proprie naționale în grad dacă se poate, și mai mare decât îl aveam înainte de aceea, și ne-au impus datorința de a reflectă și pe alții la starea lucrurilor, așa precum sunt ele în timpul nostru. Curat și respicaf zic pangermaniștii în mii de variațiuni: Să stăm întru ajutor Germanilor din imperiul austriac, pentru că ei în un period oarecare de ani să se substituie limba germană tuturor celorlalte, prin urmare și celei românești, în interesul culturii și chiar întru al libertății ome-nești, iară acest pl[an numai prin mijloace păciuite, precum sunt: introducerea produselor literaturii germane în toate grupele și la toți indivizii câți cunosc limba germană; atragerea tinerimei cătră școalele și cătră toate institutele noastre de educațiune, științifice, literare, artistice etc.; insuflarea oăreșicării dispreț cătră originea poporului și retragerea ei la îndoială; cuceriri colosale pe calea economiei na-

ționale, și anume acapararea căilor ferate; colonizare zi și noapte cu Germani și cu Evrei, pe încet, pe nesimțite și așa mai departe.

Față cu aceste încercări ale pangermanilor, limba dacoromână are mai multe mijloace de apărare, precum credem noi, destul de eficace, îndată ce vor fi aplicate fără preget, cu aceeași energie și perseveranță, cu care lucrează și alții. Din toate limbile Pannoniei și ale Daciei nici una nu este așa omogenă și așa bineînțeleasă pentru nouă sau zece milioane de suflete, precum este cea românească. Din toate acele limbi nici una nu e așa ușoară de învățat, precum este limba noastră, ceea ce se cunoaște și din împrejurarea, că în Transilvania ea este aceea, prin care se pot înțelege Sașii și Maghiarii între sine, fără ca să fi fost limba statului; Sasul adecă nu poate învăța ungurește, iară Maghiarul necum să învețe săsește, dară se sparie și de greutatea celei nemțești și nu o învață. Așa în România Grecii și Bulgarii învață foarte ușor românește și încă cei mai mulți perfect. Limbei românești îi stau la dispozițiune terminologiile tuturor specialităților de științe, de arte, de industrie, de comerț, de navigațiune, de strategie etc, luând ca din ale sale din latina, de unde-și are Capul, Fruntea, Ochii, Urechile, Fața, Nasul, Bărbia și Barba, Gingia, Dinții și Măselele, Limba, Gâtul, Peptul și celelalte mai multe mii, tot așa luând și din limbile neo-latine ceea ce-i lipsește. De aici provine, că pe când d. ex. limba maghiară scoasă din vocabularul său terminologiile latinești și acum luptă înfricoșat spre a se renaște numai din sineși, pecând aceasta se izolează tot mai mult de cătră cealaltă Europă, pe atunci limba noastră reluându-și tezaurul propriu pierdut odinioară, ba în parte chiar furat, se apropie tot mai tare de popoa-

roate cele mai luminate și anume de națiunile neolatine. De aici minunatul progres ce a făcut limba daco-română în un period relative foarte scurt și în mâna celor mai mari obstacule peste care a dat și mai dă încă în unele țări locuite de Români, precum și în mânia slavomaniei unor Români de sânge amestecat. Regulele gramaticale ale limbei daco-române sunt cunoscute și trase în sistemă până în zilele noastre într'atâta, încât am ajuns în acest punct de națiunile cele mai îniaintate. Cu regulele ortografice mai avem oareșicari dificultăți, mai sunt unele neînțelegeri între noi; însă până să scape d. ex.: Anglii, Francii, Germanii de ortografiile lor cele monstruoase, cât absurde și ridicule, cât și revoltătoare de spirit, până atunci noi am trecut peste dificultățile, câte mai întâmpinăm de coala până coala, unii din lipsă timpului fisk carele nu ne ajunge ca să ne învățăm regulele limbei, alții din fatalitate, că decând iau dat la școală, au ros tot numai la gramaticel străine, ungurești, nemțești, grecești, sârbești și ce mai știu eu de care, iar pe cea românească nici cu ochii n'au văzut-o, în fine alții curat numai pentrucă nu-i lasă lenea românească, care este mare doamnă și mai mare tirană.

Sintactica noastră nu ne este încă trasă în re-gule; atâta însă știm, că sintactică mai ușoară decât a noastră nu are nici o limbă europeană; ordinea, legătura cuvintelor este atât de naturală, încât construcțiunea românească curge ca un râu lin; însă bine să fim înțeleși: construcțiunea românească curge lin, iar nu cea latinească, elinească, nemțască, ungu-rească, sârbească investită în cuvinte românești, de care ne batem joc în modul acesta și vătămăm auzul românesc până la scandal, nu numai când traducem, ci adesea și când scriem câte ceva original, ca și cum ar scrie românește un German, un Maghiar, un Sârb,

I în a cărui căpățână jdeile se află dispuse în ordine
 I foarte mult diferitoare de ordinea în care se află
 I acelea în creerii românești. Cel care voește să cu-
 I noască sintactica românească, să se ocupe bărbătește
 I cu lectura acelor scriitori ai noștri, cari au respectat
 I geniul limbei noastre atât în proză cât și în poezie,
 I în traducțiune ca și în original, cu conștiință și pie-
 I tate. Acele scripte să ne fie de 'model, iar nu scripte
 I ca să zicem așa, bastarde, care și atunci când ar fi să
 I fie originale, sună tot ca traducțiuni.

f Fraseologia limbei noastre ni-o va dă în abun-
 danță dicționarul cel mare ce se publică de cătră
 comisiunea lexiografică sub auspiciile societăței aca-
 demice; iar în pronunțarea limbei noastre vom face
 foarte bine, dacă ne vom acomoda cu toții după aceea
 ce se aude mai ales în capitala României, în cercurile
 literaților și în partea mai de frunte a societăței ro-
 mânești, unde, excepțiune făcând de câteva erori gra-
 maticale nesuferite și de câteva barbarisme grosolane
 L turco-arabice, sau sârbo-rusești, pronunțiațiunea este
 • în adevăr frumoasă, dulce, atrăgătoare, ca și muzica
 1: bună. Să exilăm din vorbirea și din scrierile noastre
 * orice cuvânt barbar, a cărui necesitate nu se simte
 [de loc. Este un adevărat scandal, că mai ales în
 | unele ziare de-ale noastre încă tot mai dăm peste
 cuvinte barbare, tocmai și turcești.

Și ce trebuință mai avem noi de îngăduire (con-
 cedere, permitere, lăsare), vremelnic (provisor, inte-
 rimat), stăruire (insistere), chibzuire (plăuuire, pro-
 iectare^ și de altele ca acestea.

Să introducem critica în literatura noastră, pen-
 trucă i-a venit timpul. înainte cu treizeci și vre-o
 t, cinci de ani ioan Eliade, zise tinerimei românești:
 " Scrieți băieți românește oricum, numai scrieți. Eliade
 " avea dreptate să zică tinerimei înainte cu 35 ani) că
 [să scrie oricum, numai să scrie, pentrșuca să învețe

a scrie, adecă a traduce și a compune câte ceva românește, în limba patriei și a națiunii, iar nu tot în limbi străine, pe alocurea chiar barbare. Astăzi însă, după ce am făcut școala de două generațiuni aproape, avem să formulăm provocarea lui Eliade cu totul altmintrelea: Scrieți băieți bine, sau nu scrieți deloc, dacă a-ți fost atât de nepăsători și leneși, ca să nu vă învățați limba perfect. — Critica va avea apoi să decidă și între școala numită a latiniștilor radicali, latiniști cu orice preț, și între a slaviștilor, școala cunoscută la tinerime și sub numele de batjocură Tonbatera, care sub pretext, că nu toți daco-românii își pot reduce originea lor în coloniile lui Traian, cece concedem și noi, ar voi să ne impună un galimathias de limbă slavo-greco-turco-românească, de care astăzi fug încă și portăreii de pe la tribunale, conductorii poștelor, ba încă și băcanii. Așa este, criticei i-a Venit timpul, nu știm încă dacă am ajuns ca să avem destui oameni demni de a purta peana de critici. Să învățăm și noi a distinge strâns între critici și criticaștrii. Dela un om erudit, care simte în sine vocațiunea de critic, se cere foarte mult; din contră criticaștrii batjocoriți de Martialis în persoana lui Zoiles, sunt oameni de aceia plini de vanitate, despre cari țin latinii că i-a îngâmfat știința (scientia inflat); oameni cari după ce ascultară trei-patru colegiuri la Vreo universitate și mai cetiră încă vre-o trei-patru cărți erudite, se sparie ei însuși de înălțimea erudițiunii propriie, capul li se clatină de greutatea științelor și căciula le stă pe urechi, pentru că nimeni nu etete învățat ca dâșșii, numai ei au sorbit știința cu lingura și au beut lumina cu litra cea de fluide. Critica mânăuită de cătră asemenea oameni va degenera foarte curând, precum s'a întâmplat d. ex. la Or«ci și la Maghiari în timpul nostru, la Nemți și mai înainte, ca și astăzi, în insulte

personale, în confusiune babilonică, încât să nu mai alegi adevărul din minciună. Criticul trebuie să fie j nu numai om erudit, ci și de prea bună educațiune, - de simțeminte nobile înăscute, de caracter moral, probat, nu cumva să fie cece se zice pe românește, brânză bună în foaie de căne. Vocațiunea criticilor este din natura sa neplăcută, ea seamănă mult cu a chirurgilor, cari au nu numai să facă diagnosa morbului și să scrie la rețete, ci să și curățe și să spele ulcori, puroaie, să facă comprese și să lege bubele, iar când nu merge cu mijloace mai blânde, să apuce și lanțietta, încă și piatra iadului. Ce a-ți zice însă D-Voastră despre un chirurg, carele întrându-vă în casă cu căciula pe ochi, cu călțăminte necurată, cu manile pline de sânge, s'ar lungi pe sofa și ți-ar striga în tonul unui mănător de măgari: mă stai să-ți scot acea măsea afurisită cu acest ciocan; iar întorcându-se cătră soția ta, o ar înfruntă mojicește zicând: D-ta tot bolnavă, dar cine dracu te pune să mai faci la copii. Se înțelege, că la un bādăran de calibrul aceluia în loc să-i dai ascultare, i-ai arată ușa și treptele.

Intr'aceea să nu întrăm mai departe în amănunte filologice, și nici în natura criticei; să le lăsăm pe acestea filologilor și bunilor critici.

In interesul limbei noastre să îndemnăm generațiunile tinere ca să învețe limba latină mai bine decât oricare altă tinerime și să o cultive în toată vieța lor. Limba daco-română e destinată de Providința cerească ca să succeadă limbei latine în vieța publică a națiunii românești dincoace, și să reocupe locul limbei eline dincolo de Carpați, precum acolo Tau și ocupat întră toată puterea cuvântului.

Numai limba română e în stare de a mijloci coînțelegerea durabilă între naționalitățile din Transilvania, din Bănat și din comitatele Ungariei locuite de

Români. Numai cu ajutorul limbei românești se poate mijloci transplantarea ideilor salutare și a tuturor cunoștințelor omenești, atât din classici antici, cât și dela popoarele apusene și meridionale. De aici urmează; că noi ne împlinim datorința de burtă patrioți, când recomandăm altor popoare conlocuitoare ca să învețe bific românește. Din contră, numai prin limba maghiară ne-am isola cu totul de către Europa luminată, sau în cazul cel mai bun ne-âm preface în uti popor bastard germanizat «Spre a evita încă și acest pericol, nu avem să cruțăm nimic dela cultivarea limbei românești. Oricine s'ar mai opune acestui scop, ar comite crimă nu numai în contra națiunii românești, ci și în contra patriei. A voi să împedeci cultura și lățirea limbei românești, semnifică a te opune culturai europene și compromite și împedeca progresul Unui popor de mai multe milioane, a-i nega individualitatea națională și dreptul său de existență. A nu face limbei românești loc larg în afacerile publice, în legislație și administrație, semnifică a denegă națiunii care vorbește și scrie această limbă; dreptul de a fi gubernată și administrată bine, semnifică mai în scurt a o ținea sub jugul tiraniei, ceea ce înșă nu se mai poate în nici un mod și pe nici o cale. Este prea târziu, mulțumită lui Dumnezeu, prin urmare în această direcție orice fatigă e îndeșert. Pedece, amânări, trăgănări Vor mai fi, dar în fine, limba și cu ea națiunea tot va ajunge acolo, încătrău a pornit. Cincizeci de ani și chiar un secol întreg încă nu decid în mod definitiv asupra unei națiuni de 9—10 milioane. Pangermanismul își va încerca fortuna eu perseveranța demnă de o cauză mult mai bună, depinde înșă numai dela energia, prudența și dela credințele Românilor, pentru că să i se poată zice oarecând: Ai întârziat, cercați fortuna în altă parte. Maghiarismul! Păcat de timpul

cel prețios pe care-l perde cu planurile sale cele desperate. Căutați d. ex. la noua universitate din Cluj, sau și la cea veche din Pesta, cum junimea ei se isolează de către Europa, cum ajunge succesive, ca să nu mai înțeleagă pe nimeni și să nu o înțeleagă nimeni în afară, cum limba în care ascultă ea colegiile, devine curată anomalie pentru popoarele europene, pentru întreaga societate europeană. Vedeți înșă din contră, cum tinerimea română care trece dela școalele mijlocii românești și dela facultățile din București și Iași la Italia, Francia, Ispania, chiar și în Anglia, în scurt timp s'a familiarizat cu acele limbi, cum ea se și simte ca acasă; terminologia o are ca și din o limbă universală; tinerii pricep pe profesori, și aceștia pot veni în atingere imediată cu ascultătorii lor de naționalitate daco-românească.

Așadar, ocupese filosofii de limba lor universală, lucre cosmopoliții în sensul lor pentru scopuri humanitare, provoacă pangermanii pe toate celelalte popoare la luptă, peardă-și și Maghiarii timpul lor cu încercările cele mai desperate de a impune limba lor la toți compatrioții lor, toate acestea vor trece peste daco-români, precum au trecut Goții, Hunii, Avarii, Turcii și Tătarii, numai noi să fim și să rămânem tari și neclățiți în convicțiunile noastre, în puterile vitale, în facultățile spirituale și morale, numai noi să nu fim leneși întru desvoltarea acelor puteri și facultăți admirabile, care ne-au asigurat existența noastră națională între pericole extraordinare, a căror păreche abia o mai află în istorie, și prin care alte popoare au și dispărut dintre cele vii. Astăzi, ca totdeauna, încă ne amenință pericole; Astăzi avem să luptăm pentru existența noastră, înșă între conjuncturi neasemănate mai favorabile decât le-au avut vreodată părinții noștri în tot decursul secolilor, de când Dacia și Panonia fuseseră desbinate de către

imperiul Romei antice. Ștefan Szechenyi zisese despre națiunea maghiară, că aceea după tot trecutul său istoric nu a fost, adică nu existase ca națiune în sens mai înalt, ci că ea de aci înainte, în viitor, are să fie națiune. Cu mai mare drept pot zice astăzi Daco-Românii, că dacă ei până acum n'au fost națiune, au să fie de sigur în viitor, pentrucă acum asigurarea existenței, desvoltarea, consolidarea politică și oareșieum fortificarea morală și fizică depinde mai mult dela ei decât dela oricare altul. Așadar să avem în vedere oricâte curse ni-se prepară, însă prin nimic să nu ne descurcăm, și cu atât mai puțin prin 'mise, liile unor renegați și prin acei oameni mici de suflet, cari fiindcă n'au avut în toată vieța lor încredere în propria lor individualitate, le lipsește și încrederea în individualitatea națională și în puterea de vieță a națiunii.

Biserica românească în luptă cu reformatiunea.

9

(Fragment istoric citit în ședința societății academice române din 12/24 Septembrie a. c.).

I. Considerațiuni generale.

Istoria politică și națională a celor mai multe popoară, antice și moderne, nu se poate scrie sau încai nu poate fi înțeleasă fără ajutorul istoriei eclesiastice. În cazuri nenumărate nici că este cineva în stare de ale separă; ele sun țesute într'una, precum este în pânză urzeala cu bătătura.

Lupta de o mie de ani a bisericii celei mari greco-răsăritene cu biserica cea mare latino-apuseană este mult-puțiii, bine-rău, cunoscută acelor clase de oameni, cari au gustat câte ceva din istoria eclesiastică, iar cei cari nu vor fi auzit nici de numele aceleia, cunosc numai ura seculară dintre următorii acelor două biserici, pentrucă o au și ei erezită dela părinții lor, transplantată prin lunga serie a generațiunilor și prin goanele reciproce la care s'au supus una pe alta în diverse țări și timpuri, dupăcare au încercat îndeșert împăciuire sinceră și durabilă până chiar în anul acesta, când reprezentanții lor și ai sectelor catolice se adunară de nou la Bononia spre a mai încercă încă odată conțelegere și reconciliare.

Tot așa lumii europene îi sunt cunoscute luptele gigantice de exterminare dintre biserica latino-catolică cu așa numita reformnațiune, cu sectatorii doctrinelor lui Martin Luther, Ioan Calvin, Zwingii, Melanhton și alții. Disensiunile lor dogmatice, hierarhice și ri-

tuali au avut de rezultat resbeluri de cele mai crunte, devastățiuni de staturi și provincii, ruina prosperității lor, exterminarea carității cristiane din milioane de suflete, altmintrelea inocente, și înrădăcinarea de ură seculară nedurmită, adesea între fii și ficele aceleași națiuni. Resturile acelor goane religioase le mai vedem cu ochii noștri până în momentele de față, în Irlanda și în Germania modernă. Intr'aceea astăzi se zice, că lupta înverșunată ar decurge între stat și biserică; dacă însă Vei cercetă mai de aproape natura luptei, vei află că motivele sale principali sunt și astăzi, deși nu totdeauna curat religioase, în tot cazul însă ierarhice.

Reformațiunea lui Luther și Calvin cu soții lor se poate numi cu mai mult drept una din cele «nai mari revoluțiuni ale omenimei europene. Reformatorii vor fi voit la începutul activității lor numai să reforme mai vârtos pe terenul corupt și putred până în sâmbure și măduvă, sau cum s'a zis în conciliurile apusene ținute în secol, al 15-lea, reformatio in capite et membris. Din momentul însă, în care dânsii au mișcat și delăturat o singură peatră din edificiul milenar al dogmelor și al ierarhiei catolice, celelalte trebuia să urmeze, mai curând sau mai târziu, toate una după alta, pânăce totul era să se prefacă în ruine, din care apoi ar fi avut a se înălță un alt edificiu nou, numit al reformațiunei. De aici se poate judecă și natura cea furioasă a luptelor începute în secolul al 16-lea și continuate pe atâtea generațiuni înainte.

Ostilitățile între biserica latină și între seetele reformate cunoscute sub nume de luterană, calviniană, iar în Anglia sub nume de episcopale, presbiteriană și altele mai multe, începute în anul 1520, în secolul nostru numai cât luară forma mai umană, dar nici decum n'a încetat. Ne punem însă întrebarea,

dacă acele lupte religioase seculare din occidentele Europei vor fi atins și interesat cât de puțin biserica cea martef a ÎRăsăritului? Această întrebare este cu atât mai vârtos la locul său, că cele mai multe dogme ale ambelor biserici mari sunt aceleași; fundamentele ierarhiei, adecă diaconia, preoția și episcopopia, identice; prin urmare când reformațiunea apuseană șterse cinci din cele șapte sacramente, când ea abrogă orice ierarhie, când aruncă din biserice și dete flăcărilor altarele și icoanele, când declară de fabule și minciuni tot ce este crezut și venerat la Greci și Latini sub nume de tradițiuni sacre, în fine când ajunseră ca să nege și divinitatea persoanei a doua din s. Trinitate, iar pe a treia să o declare de un product al imaginațiunei, atunci ți s'ar părea că a fost imposibil ca revoluțiuni religioase de natura acestora să nu străbată și până în acele regiuni ale lumii în care este adorată crucea bizantină. — In ce proporțiuni vor fi pătruns doctrinele reformațiunei lutherane și calviniane la alte popoară de religiunea ortodoxă răsăriteană, nu poate fi subiectul cercetărilor mele de astăzi, ci acestea se vor mărgini numai la acea parte a poporului românesc, care locuește de mai mulți secol amestecat cu jalte popoară de limbi și de instituțiuni diverse, pe un teritor ca de 2500 mii. —, în care luptele religioase avuseră influințe adesea fatale asupra vieței naționale, asupra culturii, a stărei politice și sociale a națiunei noastre. Doctrinele iui Martin Luther le-a adus și propagat în Dacia superioară, îndată la doi ani după prima -lor publicare, acei comercianți și studenți de naționalitate săsească, cari în evul mediu ca și în zilele noastre, călătoriau pe fiecare an în diversele țări ale Germaniei, și așa întreținea comunicațiunea națională și religioasă cu patria lor matre. Repeziciunea cu care doctrinele reformatorilor Germani și Helve-

țieni au străbătut la Sașii și puțin după aceea la Maghiarii din Transilvania, este cu atât mai memorabilă, cu cât rezistența clerului apusean și a regilor Ungariei în contra înoirilor religioase era mai înverșunată. Inoitorii erau persecutați și pedepsiți în modurile cele mai barbare, cu confiscări de avere, cu furci și cu ruguri de foc.*) Dar în Transilvania nu se află mai nimeni care să execute sentințele regilor. Primul exemplu al ruperei totale de cătră biserica r. catolică apuseană îl dete cetatea Sibiului, ai cărei locuitori Sași conduși de cornițele lor Marcu Pemflinger în anul 1529 adoptară toate doctrinele reformațiunii, iar pe preoții și călugării catolici îi scoaseră din mijlocul lor. Până în 1542 toată săsinia se decise pentru doctrinele lutherane, pe care Ioan Honterus din Brașov, ca unul care stătuse în relațiuni amicabile cu Luther, le propagă cu zel și perseveranță admirabilă, prin fundare de tipografie, moară de hârtie, scoale și predicatori deciși a inurî pentru nouele învățături.

Intre aceste progrese ale luteranismului au pătruns și doctrinele mai severe ale lui Ioan Calvin. Atunci Maghiarii le adoptară pe acestea, ca religiune a lor națională, de unde legea calvinească se zice astăzi în Transilvania lege ungurească, precum cea luterană se zice lege săsească. Căci adecă, acele două elemente naționale, Maghiari și Sași, diferitoare cu totul în limbă, în temperament, în datine și în cele mai multe instituțiuni ale lor, sub pretext de divergențe, în dogme, aflară cu cale a se separa unul de altul și pe teren religios, pentrușca să se evite orice contact dintre ele, cu atât mai vârtos, că prin formațiune scoțându-se limba latină cu totul din oficiul

*) Art. de lege 54 al dietei dela Buda din a. 1523 decretase moarte și confiscare de averi asupra tuturor luteranilor.

divin, fiecare naționalitate își substituî limba sa maternă în rit și în toate afacerile bisericesti. Despărțirea lor se întâmplă în anul 1564. Sașii rămaseră cu , toții pe lângă așa numita confesiune augustană a luteranilor, iar partea cea mai mare a Maghiarilor adoptă confesiunea lui Calvin, cunoscută sub nume de Helvețiană. De biserica rom. catolică se mai țineau numai câteva familii aristocratice și o parte a Săcuilor locuitori în vecinătatea Moldovei.

Sectatorii celor două confesiuni separate de cătră biserica latină fără dificultăți prea mari, sub dominația băiatului rege Ioan Sigismund Zapolya lăsând pozițiunea defensivă, trecură curând în ofensivă, și dieta ținută la Cluj în anul 1556 desființând vechea episcopie rom. catolică numită a Transilvaniei, cu reședința în Alba-lulia, secularizară toate averile bisericesti ale episcopiei, capitulelor și mănăstirilor, din care mai apoi cele mai multe se împărțiră între familiile aristocratice din țară. Aceasta fu desmințirea flagrantă a principiului cuprins în două cuvinte: Libertatea conștiinței, adoptat de protestanți, apărât în dietele dela Vormăția (1527), Spira (1529), August (1529) și scăldat în văi de sânge omenesc.

Dealtmintrelea cazul acesta de infidelitate cătră principiul propriu al reformaților nu a fost cel dintâi, înainte de aceea cu câțiva ani calvinjanii au luat la goană sălbatică pe așa numiții sociniani sau unitariani, cari pe lângă ce neagă divinitatea lui Isus Christos, ca și în anticitate sectatorii lui Arie, apoi resping și tot restul doctrinelor cristiane pozitive, câte nu se pot explica de rațiunea omenească.*)

*) Ca fundatori ai religiunei unitariene raționalistice se numesc, eruditul bărbat Mihail Șervet din Spania, care scăpat de inquisițiunea din patria sa, muri totuși ars pe rug în Italia. Doctrinele lui le propagară mai vârtos doi italieni, Leliu Socinu dela Siena și dr. de med. Georgiu Blandrata, cari scăpară de rug în teri străine prin fugă.

Intre acestea ierarhia r. catolică cu Papa Romei în frunte, ajutată de câțiva monarhi europeni, cum și de noul institut monastic, cunoscut sub nume de Societatea lui Isus, porni lupta pe vieață și pe moarte în contra reformațiunii, și anume pe teritoriul Germaniei se încinseră rezbeluri religioase atât de crunte și sălbatice, precum nu se văzură nici chiar în Orient, în epoca sectei Donatiștilor. „Alegeți-vă între doctrinele noastre și între moarte”, era parola beligeranților.

Casa Habsburg, totdeauna catolică per eminentiam, străbătu în aceleași timpuri de repețite-ori cu armele sale în Transilvania, iar pe urma lor se introduseră și iesuiții. Atunci cele două secte ale reformatorilor din Transilvania, care apucaseră a se acapara de toate afacerile țării, conduse de interesele lor bine înțelese, în dieta din anul 1571 ținută în Murășeni*) proclamară libertatea conștiinței pentru patru confesiuni religioase, adică calviniană (helvetica), luterană (augustana), r. catolică și pe cea sociniană, sub numire de Religiones receptae. Această lege însă s'a observat față cu catolicii, numai pe cât timp se simția presiunea armelor imperiale; din ziua în care acelea erau scoase afară de puterea evenimentelor și anume de armele turcești sau prin revoluțiuni, religiuinea catolică era luată iarăși la goană, ceea ce apoi catolicismul din Ungaria plătea reformatorilor din acea țară scuturat și îndesat, și-i împingea tot mai mult sub protecțiunea regatului Transilvaniei. Scurt, lupta între catolici și protestanți eră neadormită, ea se află în permanență.

Dar oare în aceleași timpuri nu se mai află în Transilvania și în Ungaria încă și vre-o altă biserică cristiană, care să fi participat la mișcările religioase din secolul al 16-lea și al 17-lea și să merite ca istoria

*) Ungurește Marosvásárhely.

să se ocupe de ea? Se află într'adevăr, adică Biserica greco-răsăriteană a poporului românesc locuitor în Dacia superioară, ca parte integrantă a bisericii autocefale românești, după care arhiepiscopul din Muntenia are drept la titlul de mitropolit al Ungrovlahiei și de exarh al plaiurilor, era mitropolitul Sucevei totodată exarh al plaiurilor.

Care a fost starea bisericii românești peste tot dela reformațiune încoace, și care a celei din Dacia superioară? Înainte de a ne ocupa de propagandele protestanților, ar merită să cercetăm de aproape condițiunile întru care 's'au aflat biserica ortodoxă a poporului românesc în secolul al 16-lea; dar la partea primă a întrebării acesteia vom lăsa ca să răspundă acei demni membri ai clerului, al căror studiu de profesiune este Istoria noastră eclesiastică. La partea a doua răspunseră și până acilea, că de 60 de ani încoace acei bărbați infatigabili, cari își petrecură vieața întru adunare de documente nu numai pentru istoria națională și politică, ci și pentru cea bisericească, începând dela cunoscuții triumviri nemuritori până la cei din timpurile noastre, vii și răposați, precum Dr. Vasile Pop, A. Tr. Laurian, mitropolitul Andreiu Șaguna, canonicul Tim. Cipariu, profesorul Moldovan și alții, cari au adunat un număr considerabil de documente autentice pentru acest period al istoriei noastre, multe cu totul necunoscute până aci, altele iarăși devenite foarte rare. Dar din toate, cele mai prețioase publicațiuni relative la periodul acesta se află în colecțiunea „Acte și fragmente istorice bisericești de Tim. Cipariu, 1855”, cum și în scrierea sa periodică „Arhiva pentru filologie și istorie”, începând dela 1 Ianurie 1867 până la Octomvrie 1870/1.

Când aceste publicațiuni istorice ar fi cunoscute în cercuri mai largi ale societății noastre românești, atunci eu m'aș fi putut dispensa prea ușor dela a-

ceasta încercare a mea ; jaşa însă am crezut, că nu va fi tocmai de prisos a disertă câteva influinţe ale reformăţiunii religioase în biserica românească din Dacia superioară, cari apoi au decis chiar asupra destinelor naţiunii în acea parte a patriei române pe 150 şi respective pe 300 de ani înainte. Acele influinţe au provocat lupte între ideile reformatorilor şi între doctrinele primitive ale bisericii orientale, însă aşa, că rezultatele lor a fost mai totdeauna fuste pentru aceasta şi pentru naţiunea noastră.

II. Propaganda protestanţilor între Români dela Ioan Zapolya până la Mihaiu 1540—1601.

Am premis mai sus, că sectatorii celor două confesiuni protestante văzându-se desbinaţi cu totul de către biserica cea mare apuseană, au trecut în ofensivă, şi că fiecare din ele s'a cercat a-şi asigura, pe lângă unitatea naţională, totodată şi dominaţiunea bisericească. Religiunea rom. catolică devenise oareşicum vasala lor. Dar, în rapidul progres ce făcuseră le mai stă în drum biserica gr. răsăriteană, la care ţinea majoritatea preponderantă a populaţiunii, adecă Românii. Atunci reformaţii protestanţi concepură unul din planurile cele mai cutezătoare, adecă de a sparge prin toate instituţiunile bisericeii răsăritene, şi a face pe toţi Românii ca să adoapte doctrinele calveniane. Precum Turcii şi Arabii, aşa şi Maghiarii calviniani începură propaganda lor mai întâi în familiile româneşti aristocratice, şi precum se va vedea din documentele ce se vor cită îndată, cam în 25 de ani dela consolidarea reformăţiunii în Transilvania, le-a şi succes a calviniză nu numai pe cele mai multe familii nobile fruntaşe ale Românilor, ci şi pe o parte din popor.

Protestanţii adoptaseră maxima care ţinea, că domnul ţărei este domn şi al religiunii, sau cum

se zicea latineşte [^] Guius est r'egio, illius est etiant religio. Petru Bod, eruditul paroh unguresc în comuna Tghiu din fîijnutul jcetăţei Alba-Iulia, scrisese în prima jumătate din secolul al 18-lea între altele multe şi o scurtă istorie a Românilor locuitori în Transilvania.*) Venerabilul nostru coleg, dl Cipariu, care posedă manuscriptele aceluia, în Arhivlrl său Nr. 33 din anul 1870 publică din acea istorie cap. I „Despre unirea Valahilor cu Reformaţii". Aci P. Bod premiând sus atinsul principiu susţine şi el perniţioasa doctrină, după care domnul oricărei ţări ar fi obligat să dispună nu numai de afacerile externe ale acesteia, ci şi de credinţa religioasă a locuitorilor. Spre a probă că acea doctrină era în adevăr şi aplicată la credinţa religioasă a Românilor, el citează cuvintele unui articol de lege al dietei transilvane, care se ţinuse la Sibiu în 13 Decemvrie 1566, în care cei adunaţi acolo, adecă aristocraţii calvini şi patricianii Saşi, decid în unanimitate, că religiunea veche este idololatria, inimica virtuţilor divine, care trebuie exterminată, mai vârtos dela Valahi, ai căror preoţi orbi, duc pe orbi, şi că atât pe sine, cât şi pe miserul popor l'au aruncat în curse.***) Aşadar, libertatea conştiinţei proclamată la începutul reformăţiunii de către autorii ei din Germania şi Helveţia, fu călcată de nou de către aseclii săi în Transilvania, Bănat şi Ungaria. Cu alte cuvinte: reformatorii au fost tot aşa de intoleranţi şi fanatici, ca şi catolicii, ceea ce se va cunoaşte şi mai luminat din descrierea purtării lor ulterioare către biserica Românilor.

*) Brevis Valachorum Transilvaniam incolentium Historia etc. Auctore Petro Bod de Felso Csernâton, verbi divini minister (Manuscript).

***) Cuvintele acelei legi: Idololatria vittutibuf divinis inimica eradicetur: praecipue vero Valachos, quorum ductores coeci coecos ducunt, atque tam se, quam miseram plebem în foveâm deduxerunt

Prin doi articoli de lege ai dietei dela Sibiiu, din 30 NoemVrie 1566 se comite popilor reformați ca să-și întindă propaganda lor mai vârtos printre poporul românesc; iar acei Români cari s'ar opune la doctrinele calvinești, să stea la dispută religioasă cu episcopul George al calvinilor, și dacă tot nu ar voi să lapede doctrinele bisericei răsăritene și să adoapte calvinia, să fie exilați din țară, episcopi, preoți, călugări, oricâți vor fi. (Articolul 36 et 37).

Dieta ținută la Turda în anul 1568 decretase, că principele să pedepsească pe toți Români câți nu se supun episcopului celui calvinesc dat lor. *)

Din zilele principelui Christofor Bathori avem un alt articol de lege al dietei din 16 Aprilie 1577, al cărui cuprins este după [a mea ppiniune, demn 'de (toată atențiunea istoriografilor noștri. In acea lege se spune limpede, că până în acea epocă trecuseră foarte mulți (plurimi) Români dela religiunea grecească la cea calviniană reformată, din cauză că cuvântul lui Dumnezeu li se predică în limba lor, încât acum acea parte a poporului românesc avea episcop (superintendens) propriu calvinesc; și fiindcă episcopul de atunci al Românilor calviniți murise, dieta decretă ca să li se dea Voie a-și alege un alt episcop calvinesc, din sinul lor, sub a cărui conducere și predicațiuni doctrinele calviniane se poată face progrese și mai mari la poporul românesc.**)

*) Vezi I. M. Moliovan în Archiv Nr. 11. p. 234.

**) Textul acestei legi se află pela scriitori ungurește și latinește; aici îl reproducem în limba latină, precum îl dete d-l Cipariu după P. Bod așa: „Quoniam de plebe valachica sunt plurimi. quos Dominus Deus radiis veritatis illuminavit, a professione graeca recesserunt et verbum Dei propria ipsorum lingua praedicatum audiunt, quorum superintendens jam defunctus est. Deerevimus igitur, ut ex se ipsis "eligant Superinten'tentem, ne vivi Dei inter illos verbi praedicatio cesset, imo vero progrtSsum habeat". .

Pe cât timp reformații fuseseră strâmtorați de puterea împăratului Românilor, cutezarea și fanatismul lor a trebuit să se mai astâmpere; după aceea însă proselitismul calvinesc nu a mai cunoscut nici un cumpăt, nici margine. Acei oameni însă au și știut să-și ușureze acțiunea lor față cu biserica răsăriteană a Românilor. Aristocrația de ambele naționalități, maghiară și română, din Transilvania și părțile ad-nexe, prin adoptarea dogmrelor calvinești și a ritului elevețian se contopi i într'un corp mai solidar decât fusese el înainte de aceea, pe cât timp familiile aristocratice erau legate între sineși numai cu privilegiul feudalismului și prin (un număr oarecare de căsătorii. Potestatea legislativă cu toată administrațiunea și cu afacerile politice ale țării era de mult pusă exclusiv în manile privilegiaților, ca în cele mai multe state ale Europei. Protecțiunea turcească, sub care sta și Transilvania, nu-i genă întru njimic pe terenul religios. Ideea ce le-a venit de a căută indivizi cât se putea mai mulți cunoscători de limba română, și totodată inițiați în doctrinele calvinești, a produs rezultate cu atât mai strălucite pentru calvini și ruinătoare pentru biserica românească, cu cât asupra poporului românesc peste tot căzuse blăstămul milenar, ca să nu poată află mai nimic despre lucrurile divine în limba sa maternă. Reformații se știură folosi minunat de eroarea piramidală a bisericeii celei mari anatolice, care nu a îngrijit ca de exemplu pe un popor așa de numeros precum au fost și Daco-Români, să-l îndemne și să-l ajute a introduce în biserică limba națională. Ecleeșia anatică a ținut numai la limba elină din primii secuii ai cris-

Sub cuvântul lui D-zeu ei înțelegeau numai doctrinele calvinești; în legi și în alte acte publice numai confesiunea calvinilor se titulă Ortodoxă, toate altele în ochii lor treceau de eterodoxe.

tianismului, cum a ținut și eclesia occidentală la cea latină. Introducerea limbei antice slave în oficiul divin la câteva popoară de naționalitate slavă a fost excepție de la regulă. Reformațiunea venind a zis popoarelor cristiane: Voiesc ca fiecare popor să asculte și să învețe lucrurile divine, dogmatice și morale, și limba sa maternă. Plecând de acilea, calvinianii din Transilvania știură să zică Românilor: Clericii greci și slavi vă vorbesc vouă în limba voastră, pentru că să nu-i înțelegeți; ei se tem să vă spună vouă adevărurile evanghelice în limba voastră. Veniți în bisericile noastre, ca să-l auziți de la noi. Aduceți-vă pe fiii voștri în școlile noastre, ca să-i învățăm carte latinească și ungurească, după care să fie în stare de a vă face și ei cărți în limba voastră vlahă.

Acele invitații trimise de către reformați la adresa Românilor, au fost auzite de aceștia și în parte satisfăcute cu atât mai vârtos, că prin volburile agitațiunii religioase ale acelor timpuri se deșteptase și în piepturile Românilor interesul și curiozitatea, ca să afle și ei despre ceea ce se agită în lume și chiar în patria lor. Clerul secular și monastic al Românilor se încearcă cu adevărat în mai multe moduri, ca să împedescă orice comuniune cu heterodoxii, precum se încercase înainte de aceea secuii întregi de a împedea cu catolicii apuseni. De o parte însă mijloacele cu care lucră clerul românesc, erau mai mult numai spirituale, sau mai bine rituale, externe, mai tot negative, adesea rău alese, uneori cu totul naive, pentru că le lipsia puterea dătătoare de viață, adică știința în limba națională; iar de alta potestătea legislativă a țării compusă numai din heterodoxi, după ce și înainte de aceea conștătea destule averi mânăstirești, în dieta generală ținută la cetatea Mediaș în Decembrie 1588 pe lângă ce decretă măsuri aspre în contra catolicilor apuseni și exila pe iesuiți

din țară, se întoarse și asupra bisericii ortodoxe românești cu articolul 13 de lege, prin care confirmă de nou toate legile tiranice aduse în contra ei, și mai adăogă, că de aci înainte „episcopii de ritul grecesc să nu cuteze a face vizitațiuni canonice prin țară fără știrea și permisiunea patronilor, adică a domnilor feudali”. Din aceea zi mitropolitul și episcopii românești fuseră puși, în imposibilitate de a se mai apropia de fiii lor lor spirituali și a’i apăra de doctrinele calviniane.

În altă dietă generală ținută la Alba-Iulia în Noembrie 1591 se decise în câțiva articoli de lege aproape exterminarea bisericii cat. apusene, din cauze mai vârtos, că casa Habsburg încercase totul, că tocmai prin aceea biserică să-și asigure dominațiunea sa în Transilvania, fără a cărei posesiune nu se ținea sigură de Turci nici chiar în Viena. În data după doi ani, adică în dieta generală din Noembrie 1593 ținută tot la Alba-Iulia, se luă de nou măsuri restrictive în contra vizitațiunilor canonice, pe care le făceau nu numai episcopii românești, ci și preoții sârbești în părțile Banațice, pe unde Românii și Sârbii locuiau amestecați. (Pe atunci Bănătul Timișoarei și câteva comitate (districte) ale Ungariei erau încorporate la Transilvania.)

Pe când consilierii împăratului Rudolf negoțiau cu nebunaticul principe Sigismund Bathori pentru abdicarea acestuia și trecerea drepturilor sale asupra împăratului, dietele Transilvaniei începuseră de frică a se purta mai blând către catolicii apuseni, ceea ce cunoaște din actele dietelor dela 1595, 1598 și 1599, cu care nu este locul aici a încărcă memoria lectorilor. Tot așa, pe timpul scurtei domnii a lui Mihai-vodă în Transilvania, dieta din Iulie 1600 ținută în Alba-Iulia aduce abia un articol favorit și clerului românesc, adică articolul 29, adăogă însă

curat, că „La pofta Măriei Sale (a lui Mihai-vodă)” popii românești, încât atinge persoana lor (nu și a membrilor familiei lor), să fie scutiți pe tot locul de șerbitatea la care este supus poporul; cu alte cuvinte, ca de aci încolo preoții românești să nu fie iobăgiți, să nu fie obligați a lucra în brazda boierului calvin câte patru zile în săptămână, 208 zile pe an, să nu fie bătuți cu biciul provisorilor boierești, nici să fie aruncați în prinsoare alături cu Țigani, și să nu mai țină în iernatec câinii boierești de vânat prin casele lor.

Acea lege însă a durat de Joi până mai apoi. Abia a eșit Mihaiu din Transilvania, pe când iarăși se adună dieta generală în Octomvrie al aceluiași an la comuna săcuiască Lațieni (Letzfalva), unde 19 magnați și mulțime de alți nobili adunați în număr mare, declară în articolul 19 că, stricăciunea și pericolul lor de atunci a venit din cele două țări românești; de aceea ei decid, ca de aci încolo să nu poată trece nimeni în acele două țări spre a ocupa vre-un serviciu; iar de ar merge, să-și peardă capul și averile. Nici un popă românesc să nu poată intra vre-odată din țările românești în Transilvania. Călugării românești să fie proscrisi pentru totdeauna; iar dacă totuși ar intra vre-unul în contra decisiunilor dietei, pe acela să-l poată prinde și spolia oricine și oriunde.

În Ianuarie al anului următor 1601 ținându-se o altă dietă generală la Cluj, aceea prin articolul 12 decretă, ca popii românești, cari au participat la acțiunile rezbelice din acele timpuri, să nu mai fie suferiți în țară; totodată se comite prefectilor și judecătorilor (comites et iudices regii) ca să-i prindă și să-i pedepsească conform legilor, adecă: în cele mai multe cazuri cu moarte. Aci se vede curat actul răzbunării pentru cele întâmplate sub domnia lui Mihai. Nobilimea Transilvaniei adecă niciodată nu a

putut să ierte acelui Domin, că el iritat foarte de perfidia și rara inconstanță a boierimei transilvane voise a decretă exterminarea lor; boierii însă ar fi trebuit să ia în considerațiune, că chiar episcopul lor cel calvinesc Naprâgy iritase mai mult pe Mihai în contra magnaților și-l îndemnase ca să-i taie pe cei mai mulți, iar de altă parte, că Dimitrie mitropolitul românesc din Alba-Iulia fusese acela, care rugă pe Domn ca să-și închidă urechile la un consiliu așa barbar: „Să nu faci una ca aceasta Măria Ta!”*)

După asasinarea lui Mihai, generalul Basta se aruncă cu furie de tigru, asupra calvinilor, și în scurtul period al domniei sale în numele împăratului Rudolf, merse cu crudelitățile așa departe, încât pe unii popi reformați i spânzură de grindă și-i afumă cu cărțile lor, pe alții i ardea, și iarăși altora le trăgea pielea. După eșirea lui Basta din țară actele fanatismului său le plătiră rom. catolicii tot așa de amar, ca și Românii ortodoxi. De aci încolo este cunoscut din Lupul Bethlen, unul din cei mai buni cronicari ai Transilvaniei, că după bătălia lui Radu Șerban, ținută cu Moise Szekely în 17 Iulie 1602, dieta Transilvaniei ajunse până la gradul de alienațiune, încât decretă exterminarea totală a poporului românesc locuitor în Transilvania. Se înțelege, că asemenea lege nu s'ar fi putut execută niciodată, destul însă că ea există și pune în evidență caracterul acelor timpuri.

III. Rână la ce intensitate vor fi ajuns persecuțiunile continuate asupra bisericii românești din Transilvania și Ungaria, se poate cunoaște mai bine din

) Vezi cronică lui Gheorghe Șincai la an. 1599 după Enyedi Pal apud Anonymum Carolinensem. Istoricul Lupul Bethlen spune libro 13, că și Basta urase din suflet boierimea transilvană, și că o ține sub tea mai strânsă priveghiare, iar pe câțiva i-au i ucis, cum arată și Alex. Szilágyi în Erdelyország története tom. II, pag. 73.

decretele unor principii ai Transilvaniei, cari deși ei înșiși calvini zeloși pentru restabilirea unității în erecredința lor, prin urmare făuritori ai propagandei calviniane, totuși în unele momente lucide care-i vin uneori și fanatismul religios, sau în zile de pericole mari, când avea lipișă ide braciiale armate și de puni gile Românilor ori de eonfederatiune cu principatele românești, se înduplecară a o luă sub protecțiunea lor, chiar și cu vătămarea unor legi tiranice aduse de cătră dietele țarei. Intre acei principii aflăm la Petru Bod și în Cronica lui G. Șincai la anul 1609 pe Gabriel Bathori, de altmintrelea om tinăr, spulberat și setos de sânge, căruia totuși i-se făcuse milă de clerul românesc căzut în servitutea cea mai aspră din câte se pot cugeta. Deci acest Bathori emisese o diplomă cu data de Alba-Iulia <T Iunie 1609 subscrisă de el și de cancelarul (marele logofăt) Ștefan Gândea, strănepot al unei familii românești de cele renegate. In acea diplomă principele află, că preoții românești din toată Transilvania și Ungaria gem sub tractare neauzit de rea (malum inoonditum), apoi decide, ca preoților, românești să le fie permis a se muta, chiar și fără voia patronilor (boierilor proprietari) dela o comună la alta, precum și că să fie scutiți de toate serviciile țărănești și civile, să dea numai patronilor onorările uzitate d;in vechime.*)

S'ar părea la prima vedere, că asemenea diplomă va fi ușurat mult starea clerului românesc; dar cerce-tând lucrul mai deaproape, toată protecțiunea lui G. Bathori devine ilusorie. Las că trufașii magnați ai îndată la emanarea lor de inconstituționale și ilegale, îndată la emanarea lor de inconstituționali și ilegali, dar apoi anume aceasta era paralizată cu totul prin

***) Vezi această diploma publicată întregă in limba latină de di Cipariu în Archiv Nr. 28 după cum se află la Fiedler, iară la Șincai tom. II, pag, 319 et sequ. românește.**

altă diplomă eșită numai cu câteva luni înainte dela principele Sigismund Râkoczi, cu data Beiuș (Bele-nyes) 1608, în favoarea acelor preoți și episcopi de naționalitate românească, cari apucaseră a trece la calvinie cu poporenii lor, și cari erau să mai treacă după aceea; căci adecă Sig. Râkoczi asigura popilor românești trecuți la calvinie (toată autoritatea, onoarea, grația, privilegiuri, favoruri, libertăți și prerogative, de câte se bucură cierurile confesiunilor recunoscute prin legi, și anume popimea maghiarilor reformați calviniani, iar dreptul de a-și alege episcopi și proto-popi li se confirma de nou și încă cu adaos, că aceia să fie trași cu totul de sub juris-'dicțiunea episcopilor și protopopilor valahi și sârbești, cecece se notifică și mitropolitului gr. răsăritean Sava I., ca să nu cuteze a-și subondinâ sieși pe popii și protopopii calviniți.*)

Acel privilegiu mare, dat acelui episcop și acelor popi românești cari se calvinjseră, s'a înoit și confirmat de cătră principele Gabriel Bethlen de Ictar prin diploma sa din 25 Iunie al anului 1614. Tot acel domnitor, de altmintrelea luminat și curagios, care a apărat protestantismul și cu armele, dupăce înființase și scoale superioare în capitala de atunci a Transilvaniei, luă totodată 'măsuri ca să ducă la lacelea mulțime de tineri români din cei mai deștepți, spre a'i instrui în doctrinele religiunei calvinești. Cu acea măsură Bethlen imitase pe primii sultani ai turcilor, cari răpiau sau luau [cu /titlu de [tribut [mulțime de copii de ai cristianilor, pe cari 'i dă în școalele Ulemalilor ca să-i institue în religiunea mohamedană, după aceea 'i înrola în faimosul jcorp al Ienicerilor. întocmai așa s'au înrolat mii din junii de inaționalitate română. Tot Bethlen a pus să se traducă și Biblia în limba

***) Vezi și această, diplomă întregă în Archiv Nr. 91 din 1870 pag. 609—610.**

noastră, care însă nu s'a putut tipări sub domnia lui, ci mai târziu.

Aceiaș privilegiu al Românilor calviniți mai fu confirmat și de către principele George Râkoczi I, prin diploma sa din 9 Aprilie 1638. De altminterlea privilegiul dat Românilor calviniți era întru toate în spiritul legilor dietale sancționate în secolul al 16-lea și anume articolul 13 din 1568 și articolul 5 din 1577 citați mai în sus. Acest domnitor însă a mers și mai departe întru exterminarea dogmelor, a ritului și a tuturor instituțiilor antice ale bisericii orientale. Domnul Munteniei Mateiu Basarab recomandase lui Râkoczi de mitropolit în Transilvania pe un ieromonah din Muntenia anume Ilie Iorest, precum se spune, eșit din familie de frunte. Mitropolitul Iorest după ce se văzu confirmat în scaunul mitropoliei, începuse a se opune măsurilor destructoare și a-și apăra biserica sa de calvini. Această purtare a lui fu considerată de crimă; se aflară însă alte pretexte spre a surpă pe Iorest. El încurcă în niște istorii femeiești, după aceea convocând sinod, exoperară degradarea și transmiterea lui în manile autorităților civile, unde din mandatul principelui fu bătut cu nuiiele, apoi exilat, iar averile lui se confiscară. După aceasta se comandă sinodul gr. răs. ortodox, ca să-și aleagă alt mitropolit, însă așa, că de nu va alege vre-un individ plăcut episcopului maghiar calvinesc, să știe din capul locului, că principele nu-l va confirma. Sinodul sau mai bine zis, simulacru și umbra de sinod, alege pe popa St. Simion, iar superit. calv. Gelei îl recomandă și principele îl confirmă, prin diploma din 10 Octomvrie 1643, însă sub cincisprezece condițiuni, dintre care cele mai memorabile sunt acestea: Toate părțile ritului bisericesc să se execute în limba românească. Catehismul calvinesc, care se impusese mai dinainte clerului, îl va introduce peste

tot și tinerimea va avea să-l învețe pe acela. Sacramentul bapșismului să se administreze numai cu apă curată, adecă să nu se pună și untdelemn. Sfânta cuminecătură să se dea numai la cei adulți, nu și la copii. Sfintei cruci și icoanelor să nu se dea nici un cult religios, ci să fie considerate numai ca decorațiuni ale bisericilor. Dela îngropăciuni să se omită ceremoniile superstițioase. La cununie să ceară dela mire și mireasă jurământ de credință, iar în cazuri de divorț să judece după canoanele bisericii reformate calviniane. Mitropolitul să nu cuteze (non attentabit) a se opune acelor Români cari vor trece la legea calvinească, nici să întreprindă ceva în contra lor, ci și după apostasia lor să-i considere și tracteze ca pe frații săi. Mitropolitul să fie obligat a ținea în toți anii sinod general; însă atât el cât și protopopii săi, nu va cuteza să aducă la îndeplinire canoanele sinodali, fără ratificarea episcopului calvinesc, din al cărui cuvânt n'au să iasă. Mitropolitul românesc ortodox să nu cuteze a pedepsi, a destitui, denumi vre-un protopop, fără a cere mai întâiu învoirea episcopului calvinesc. Toate cauzele mai mari de judecată- atât dela protopopi, cât și dela mitropolit să se traspmită spre reviziune la episcopul calvinesc

J

al Ungurilor. Prin aceeași diplomă G. Râkoczi scoate de sub jurisdicțiunea mitropolitului românesc câteva parohii din cele mai de frunte, și districtul Făgărașului întreg cu trei protopopiate, care toate rămân supuse jurisdicțiunei episcopului calvinesc.

Popa Ștefan Simion acceptă condițiunile cuprinse în aceasta diplomă și puse jurământ pe ea. Din acea zi biserica ortodoxă a Românilor din Dacia superioară mai există încă numai cu numele; mitropolitul și clerul se calviniseră.

Mai departe este știut, că sub acest Râkoczi se înființase și tipografie românească, din care au și eșit

câteva cărți românești, cunoscute literaților noștri.

George Rákoczi II încă a confirmat privilegiul popilor românești trecuți la calvinie prin diploma sa din 29 Ianuarie 1650, iar prin diploma din 28 Decembrie 1656 confirmă în scaunul mitropoliei românești ortodoxe pe arhiepiscopul și mitropolitul Sava Brancoviciu et Corenici, de națiune Sârb, din renumita familie a domnitorilor sârbești, acum însă scăpătată. Pe acesta îl recomandase principelui, episcopul calvinesc anume George Isulai. Din această diplomă merită să însemnăm, că într'însa sunt arătate marginile, până unde se întindea jurisdicțiunea ecleziastică a mitropoliei de Alba-Iulia, adică nu numai peste toată Transilvania, propriu zisă, ci și până jos la Dunăre în Bănatul Severinului și de acolo în sus până în districtele Beiuș, Biharia și Maramurăș; dar cele 15 puncte cuprinse în diploma dată lui Ștefan Simion de G. Rákoczi I, aici lipsesc cu totul. Se vede că în situațiunea ce 'și preparase Rákoczi cu nebuniile sale, nu-i dădea mâna deocamdată să se ocupe și de propaganda religioasă, precum făcuse tatăl-său. În aceeași diplomă se comite și acestui mitropolit, ca să îngrijească de tipărirea cărților în limba românească.

George Rákoczi II, aruncase țara în cele mai mari calamități prin ambițiunea sa de a ocupa tronul Poloniei. Bătut foarte rău în Polonia, provocă ingerința Poartei otomane, de aci destituirea sa și numirea de alt principe. Turci și Tătari, haiduci din Ungaria și Nemți împărătești devastară iar câțiva ani, până ce o aduseră la 'marginea perirei. În scurt timp se schimbară trei domnii, a lui Francisc Rhedei, a Românilui Acațiu Barcsay (Borcea), a unui alt Român renegat Ioan Kemeny (Coman), până când în fine pașii turcești impuseră țării pe un boier de săcuiu, anume Mihail Apaffy, un om bun, însă bețiv; dar Turcilor le plăcu statura lui cea mare.

În acele zile de ruină și decadență generală ice se întindea peste toate trei principatele din Dacia, mitropolitul Sava II, mai mijlocește o diplomă în favoarea clerului său, dela principele A. Borcea, cu data din 15 Martie 1659. Principele Mihail Apaffy rugat tot de mitropolitul Sava II, confirmă și el diploma dată de Borcea în favoarea clerului românesc prin jalta din 9 Septembrie 1663. După cinci ani însă confirmă în 20 Februarie 1669 și pe a lui George Rákoczi dată mitropolitului Ștefan Simiojn. i În acea diplomă pe lângă ce se provoacă la actele respective ale antecessorilor săi la tron, mai cuprinde și violența sa în patru puncte zicând: Să se facă scoale românești în mănăstirea din Alba-Iulia, adică la mitropolie, și în trei districte, Hunedoara, Maramureș, Cetatea de peatră. Să se restaureze tipografia românească din Alba-Iulia. Să se destitue toți preoții cari știu numai carte sârbească, și în locul lor să se pună alții cari cunosc și literatura românească (qui et literaturam valachicam callent). În fine, ca mitropolitul românesc în toate cazurile în cari va avea să hirotonească preoți, să pună protopopi, cum și în cazuri de pedepsire, de vizitațiuni ecleziastice, de reviziunea cauzelor grele, în convocarea sinodului general, să depindă dela dispozițiunile pe care le va lua episcopul calvinesc, care în toate actele poartă titlu de ortodox; iar după ce se vor termina lucrările sinodului general românesc, mitropolitul cu membrii ceilalți să fie obligat a se prezenta în sinodul unguresc, oricând îi va comanda episcopul calvinesc, pentru ca așa sinodul unguresc să ia la reviziune lucrările sinodului românesc, și membrii acestuia să aibă ocaziune de a învăța canoanele calvinești.*) Aceste puncte se impun clerului românesc sub amenințare de pedepse. În modul acesta Apaffy cu consilierii

*) Vezi T. Cipariu Archiv Nr. 31 pag. 11.

și cu popii săi calvnești diregând eroarea comisă de Râkoczi II, cu ocaziunea confirmării lui Sava, în 1656, când acestuia nu i-se puseră cele 15 condițiuni, se desființară și cele din urmă resturi ale autonomiei noastre bisericești.

Cu toate acestea, paharul încă nu eră plin, scandalele și tirania încă nu ajunseseră la culme. In aceleași timpuri dietele țării oricând era vorba de Români și de biserica lor, le arunca insultele cele mai barbare în față. Prin articoli de lege fundamentale națiunea română (olâh națio) se declara numai de suferită (toleratã) în Transilvania și Ungaria, până când vor cere interesele țării ca să mai fie suferită. Tot asemienea fii proscrisă și excomunicată întreaga biserică ortodoxă românească cu tot clerul și poporul său; peste acestea locuitorii de religii eterodoxe confederați între sineși prin așa numita uniune transilvană, depunea jurăminte solemne, că vor observă strâns aceste legi de proscricțiune. Acel jurământ se înnoiă la toate succesiunile în domnie, până în anul 1837. De aci încolo națiunea și religiunea românilor era lăsată cu totul în discrețiunea domnitorului.

Prin articolul de lege din 16 Februarie 1643 mitropolitul și episcopii românești sunt opriți sub pedeapsa destituirei a hirotoni preoți din fii țaranilor.

Prin alte legi, cum este cea din 1 Maiu 1639, se decide, ca fii preoților să fie supuși la iobăgie, prin urmare părinții lor nu puteau să-i dea nici la școală fără permisiunea patronului calvinesc, iar dacă îl da, boierul îl aducea dela școală și'l supunea la pede|pse grele. (Aprobat. Const. I. 8 art. 4).

Prin articolul 13 din 12 Februarie, 1651 se dicitase pedeapsa morței asupra protopopilor români, cari ar cuteză să despartă căsătorii așa cum știau ei, după canoanele și praxa bisericei răsăritene, iar nu după cele calvinești.

Prin articolul 2 din 1 Octomvrie 1678 se interzice nobilitarea preoților români, precum și câștigarea de averi imobiliare (moșii, pământuri).

Am mai putea cita o serie lungă de legi, din care să se cunoască natura tiraniei sub care gemuse biserica românească în Transilvania și Ungaria, dar celor cari voiesc a le cunoaște, le stau deschise <> lecțiunile de legi, dintre cari multe se află și tipărite; peste aceasta cred că scopul ce ne-am propus, este ajuns și cu enumerarea făcută până acilea.

'Mitropolitul Sava II Brancovici nu era omul, care să fi putut suferi acumularea ulterioară a ne mai auzitelor infamii peste clerul și biserica sa și cu atât mai puțin surparea progresivă a ei; de aceea el se decise a luă pozițiune defensivă cât s'ar putea mai tare. După ce văzu că superintendentii calvinești Petru Kovâsznay și succesorii acestuia în scaun a nume Mich. Thofeus și Tiszabecsi se încoardă din toate puterile, ca după lupta continuă de o sută și mai bine de ani, în fine să dea bisericei românești ortodoxe gr.-răs. lovitura de grație, se puse și el din răspuțeri pe lângă Apaffy, ca să asigure încai ușurări materiale clerului său, și așa mai stoarse dela el, în anul 1673 o altă diplomă, în care principele recunoaște, că preoțimea românească era într'adevăr sărăcită și asuprită peste toată măsura, de aceea o scutește din nou, mai ales de darea zecimelilor din cereale, din must, legume, oi, porci și stupi; iar fiindcă decimatorii nu se supuneau la mandatul domnitorului, în 14 Iunie 1676 emite un decret amenințător asupra lor. De altă parte însă mitropolitul Sava II în loc de a salva măcar niște ruine din autonomia bisericească, tocmai din contră, ajunge cu inima sfărmată de dureri ca să mai vadă și un alt edict alui Apaffy dat la cererea lui Tiszabecsi în 14 Iulie 1674, către mitropolit, protopopi și preoți, prin care le derhandă

de nou, sub grea pedeapsă, ca să recunoască supremația episcopului calvinesc, căruia i-s'a dat dreptul de superinspecțiune peste toate bisericile românești, pentruca să îndrepte erorile lor și după împrejurări să le ghiberne, să facă prin ele vizitațiuni canonice, cu care ocaziune să fie obligați a se prezenta la el toți câți îi Va cita înaintea sa, și nici unul să nu cuteze a rezista.*)

Ce mai putea face mitropolitul Sava II, față] cu această nebună poruncă a tiranului păgân? Aristocrația românească trecuse în partea ei cea mai mare de mult la calvinie; chiar și familii românești și grecești emigrate în urma revoluționarilor din Muntenia în Transilvania se calviniseră; câțiva protopopi și un mare număr de preoți erau calvinii, iar alții se clătinau tare. În situațiune de acestea popoarele atacate chiar la altarele lor, au recurs la ultima rațiune, adică la arme. Această eventualitate însă era prevăzută prin câțiva articoli de lege, și anume din anii 1620, 1622, 1632 și 1650, prin care se interzice, anume Românilor, purtarea de orice arme, cum pușcă, lance, tolba cu săgeți, sabie, paloș, cu mănunchiu lung, dardă și orice altă armă, iar prin articolul 9 din 23 Aprilie 1638 li se interzice, și călăritul.***) Peste acestea, mitropolitul putea să știe, că la cea d'întăiu încercare de a-și apăra religiunea cu armele, guvernul era să cheme îndată ajutorul Turcilor staționați în Bănat. Din principatele românești, ajunse și ele între anii 1660—1680 la stare foarte problematică, nu putea să aștepte altceva, decât cel mult unele subvențiuni materiale de-

*) Vezi toate aceste documente latinește și cel din urmă ungurește în Archiv Nr. 29 pag. 572—5.

**) Vezi aprobatae Oonstitutiones Edict SLIV. și Comes Josephus Kemeny: Index articulorum diacetalium etc. în Muzeul dela Cluj și în colecțiune decopiate de Stef. Moldovan.

stul de modeste, și acelea încă numai dacă «lu era, pericol de a se compromite țara. Atâta se spune în viața lui Sava, că de câteori se reîntorcea el sau frate-său Gheorghe din legațiuni în care-i trimitea domnul Transilvaniei la domnii țărilor vecine, todeauna aducea dela aceștia recomandațiuni pentru biserică ortodoxă orientală din Transilvania.

Până pe la anul 1668 Turcii și Tătarii arseseră de douăori mănăstirea, biserica și reședința arhiepiscopescă din Alba-Iulia. Poporul nu era în stare de a le restaura, căci se afla stors până la măduvă și totodată sălbătăcit. Savu ceru în acel an permisiune dela Apaffy, ca să plece împreună cu frate-său la cerșite în țările ortodoxe, cu scop de a reedifică Sionul românesc din Transilvania. Ei se deciseră a străbate până în interiorul Rusiei. Trecând pe la Smolensk ajunseră la Moscva, unde țarul Alexiu Mihailovici tatăl lui Petru I. cel mare îi cuprinse foarte bine, și dându-le întru ajutor pe boierul Artemon; Sergievici, le deschise cale largă, pentruca să poată face colecte de bani, iar pe Gheorghe l'a pus să șadă între boierii imperiului, precum scrie însuși el în biografia frate-său, a mitropolitului.

Pe cât timp mitropolitul Sava II petrecuse în Rusia, superintendentele calvinesc Mihail Thofeus se folosi de toate mijloacele și toată influința sa ce avea la curte și la consilierii principelui, că prima persoană bisericească a calvinilor, pentruca de o parte să mai tragă pe câțiva protopopi la calvinie, iar de alta să scoată dela Mih. Apaffy un edict, prin care mitropolitului să-i fie interzis a mai hirotoni preoți fără permisiunea calvinului, să î-se taie și o parte considerabilă a veniturilor bisericești. La întoarcerea sa mitropolitul se plânse la Apaffy în contra noilor măsuri tiranice; dar nu putii scoate dela el mai mult, decât sus memoratul edict din 1673, și aceste încă abia du^ă cinci ani. Numai dupăce superintendentele

calvinesc se apucă să răstoarne chiar și cultul divin al bisericii noastre și anume să oprească serviciul santei liturgii, cu toate celelalte părți ale cultului și alte datine bisericesti, adecă abia după șapte ani dela reîntoarcerea mitropolitului din Rusia, Apaffy prin edictul său de dato Alba-Iulia 30 Decemvrie 1675 subscris de el și de secretarul său Francise Lugasi, unul dintre renegații dela Bănat, mai **înfrâna** cevași fanaticism popilor calvinești prin cuvintele: „Noi nu am dat până acuma nimăruii voie ca să înpedee (pe clerul românesc) în usul libertăților câștigate dela antecesorii noștrii de glorioasa memorie”; apoi mai la vale demândă strâns, ca „bisericele românești orientale, preoții și protopopii să nu se smulgă dela scaunul bisericii orientale, de acum și în viitor”, iar veniturile lui cele usitate, adecă câte un biet florin dela fiecare preot, să nu i-se mai micșoreze, și să fie lăsat în pace, ca să-și poată restabili biserica și mănăstirea, și în fine, cele răpitate din veniturile mitropolitului să i-se restituie etc.

Acest rescript domnesc a trebuit să înțepe rău pe superintendentele calvinesc, de aceea se pare că și-a pus piciorul în prag ca să peardă pe Sava. Numai așa ne 'putem explica eșirea diplomei din 24 Octomvrie 1679, prin care Apaffy confirma de nou pe Sava II, văzându-și scaunul subminat, a făcut tot ce a știut, pentrucă să-și câștigue confirmațiune nouă.

Acea luptă desperată dintre mitropolit și calvini, care durase aproape 24 de ani, trebuia să se termine odată într'un mod oarecare. Ea se și termină, însă în modul cel mai tragic pentru mitropolit, biserică cler și națiune. Văzând calvinii că pe calea dreaptă nu mai pot răsturna pe Sava II, care acum era cunoscut și în afară la curțile dela Viena, Moscva, Cracovia, Bucfurești și Iași, se pun pe intrige. Doi re-

negați, anume Vlad Secuiu, qonșângean deaproape!

al mitropolitului și Ștefan Nalatiu, oameni rapaci, cari însetau după averea mitropolitului, conspiră cu superintendentele! calvinesc, și câștigă pe un blăstămat de plopă românesc din Vințul-de-jos, ca să mărturisească cpntra lui Sava, că ar fi avut a face cu o muiere, îl denunță la principe și jură în capul lui. Îndată după aceea Thofeus mijlocește! mandat de arest în contra lui Sava! și a fratelui său. Mitropilitul era bătrân și suferea greu de podagră în pat. Cu toate acestea, inimicii săi îl pun pe un car și-l duc dela Alba-Iulia la Ernot (cam cale de 1 zi), unde

petrecea principele Apaffy cu toată curtea și cu consilierii săi. Pe Gheorghe îl dimit, însă sub condițiune, ca să descopere averile sale și ale fratelui său. Gheorghe se folosi de libertatea sa ca să alerge pe la magnații țarei, că doară ar putea să scape dela martiriu pe frate-său. Din combinarea unor documente ese, că Gheorghe câștigase pe mai mulți magnați din opozițiune în partea fratelui său, nu însă pe majoritatea consilierjilor. Intrigele și cercetările împreunate cu tortura au durat mult. De o parte tiranii cereau dela Gheorghe 'sume mari de rescumpărare pentru capul 'mitropolitului, iar de alta pe acesta 'l forță ca să-și abjure credința sa religioasă; dar Sava, care era bun teolog, se apără cu sentințe din S. Scriptură. În fine dupăce Gheorghe scăpă cu ochii scâldați în lacrimi prin pasul Vulcan în România mică și de-acolo drept la Poarta otomană, calvinii luară pe mitropolitul Sava și-l bătură înfri-coșat. Mih. Cserei, (unul dintre; cei mai buni croniciari ai acelei epoce, deși boier calvin și el, totuși descrie acel caz cu pejana iritată și cam cu aceste cuvinte: Principele ca om 'simplu ce era,, crezu toate. Pe Gheorghe îl trimiseră ca să mai adune din România trei mii de taleri, bani de rescumpărare, iar văzând că nu 'mai vine,, scoaseră pe bietul arhieru

neputincios și inocent numai în cămașă și isrne, apoi atâta îl bătură cu biciul, până când se rupseră pe el cămașa și ismeniele și-i căzii carnea de pe șezut, din care cauză hu-și mai putea ținea nici necesitățile firești, ci le făcea sub el, până ce în fine trebui să moară de [acele bătăi, iar averile lui le împărțiră între ei Vlad Szekely și Ștefan Nalatiu. „Neauzita crudelitate fioroasă și păgânească”, adaoge Cserei, apoi încheie spunând, că Șerban vodă din România fusese decis a nu lăsa lucrul acela nerăz-bunat, și că el anunțase principelui Apaffy, că de l'ar costa până la o sută de mii de taleri, va mijloci la Sultanul detronarea iui,; dar curând după aceea Șerban muri. In convențiunea încheiată în 21 August 1681 la Constantinopole între Const. Brancoveanu, pe atunci agent diplomatic (Kapu-Kiehaia) alui Șerban-Cantacuzin și între doi magnați ardeleni refugiați, anume Vlad Csăki*) și Christofor Pascu, aceștia se obligă, că dacă își vor ajunge scopul (adecă de a răsturna pe Apaffy), vor lucra pentru restaurarea; drepturilor bisericeii românești și reșezarea mitropolitului Sava II, în. [scaunul și onoarea sa. In alt document acelaș Vlad Csăki punje jurământ pe numele Săintjei Treimi cătră G. Brancovici, pe care-l numește nepot, că Va ilucra pentru acelaș scop cu iei, nedespărțit, pe vieață, pe moarte. Aici este de însemnat, că Gheorghe scăpase [pe acesta și pe mai mulți boieri transilvanii cu mari sacrificii din captivitatea turcească.

încercările de a răzbună martirul lui Sava II au rămas pentru atunci deșerte, iar inimizii au mers înainte. La mandatul superintendentelui unguresc al calvinilor se convoacă sinod ,marie din protopopi și preoți, ca să judece (pe mitropolitul lor și să aleagă pe altul. S'a întâmplat [și acum întocmai ca cu mi-

*) Străbun al familiei comiților Csăki din zilele noastre.

ropolitul Ilie Ioriest. Sinodul [adunat la comandă, degrada pe mitropolitul Sava, iar în locul lui alese pe Iosif Budeanu, pe [care-l și confirmă Apaffy tot sub condițiunile specificate mai [în sus, formulate în 19 puncte, și-i luă **jurământul** pe acelea. Acea diplomă de **confirmățiU**ne poartă data din 28 Decembrie 1680.*)

Din o diplomă a împăratului Leopold I din 7 Iunie 1683 aflăm, că mitropolitul Sava II până în acel an se mai [află în viață, pentruca împăratul îl înălță pe el și pe frate-său Gheorghe la rang de baron; dar din altă diplomă împărătească dela 20 Septembrie 1688 se pare (că într'aceea murise. Moșii noștrii septuagenari ne spuneau din celece știau și ei dela moșii lor, că mitropolitul Sava II, fusese bătut odată cu vâna de bou în curtea reședinței din Blaj, care pe atunci iera proprietate a doamnei Ana Bornemisa soția principelui M. Apaffy, unde acesta petrecea bucuros din cauza [aerului și a vinului bun. Atunci martirul Sava sculându-se dela pământ a zis cuvintele acestea: Dumnezeu al părinților noștrii, fă ca pământul acesta pe care se varsă sângele meu, să ajungă în proprietatea Românilor! După 58 de ani reședința dela Blaj și dominiul ce-i aparținea, era al statului, dela care frecu prin diploma de donațiune împărătească, în posesiunea unei mitropolii românești cu mănăstire, la care succesive se adaosera diverse institute naționale și [religioase, precum seminar de clerici, școală (primară, gimnaziu, liceu, școală pedagogică, școală de fete și a. Pioasa posteritate

*) A se vedea această diplomă în Acte și Fragmente p. 60 et seqq., însoțită de notele d-lui Cipariu. Aceași diplomă se retipări și în Archiva Nr. 32 din 5 Febr. 1870. Lectorul va face foarte bine, dacă o va căuta și pe aceasta la locurile citate, unde va vedea și prețioasele note ale d-lui Cipariu.

venerează acele cuvinte ale Jui Sava ca profeție împlinită.

În scurt period dela 1680 până la 1692, în care an casa de Habsburg luase Transilvania în posesiune, au mai fost patru mitropoliți în Alba-Iulia. Acum însă situațiunea se schimbă cu totul. Împăratul Leopold ajutat de regele Poloniei și de alți domnitori cristiani, cu comandanți buni, precum au fost un Carol de Lotharingia, Ludovic de Bavaria, un Stahremberg, Veterani, mai apoi Eugeniu de Sauraudia, după mai multe bătălii din cele mai crunte, scoase pe Turci din Buda și din partea cea mai mare a Ungariei până în Bănat; în fine puse mâna și pe Transilvania; dar ea să o poată ținea, a crezut că este indispensabil de a restabili catolicismul și a înfrânge cornul reformatilor. Se proclamă și sancțiunea, cu adevărat, egalitatea de drepturi a celor patru confesiuni, se rezervă însă și dreptul fiecăreia de a face prozeiți câți (s'ar putea mai mulți. Atunci cardinalul Leopold Collonich arhiepiscopul primate al Ungariei, luând în ajutor pe iesuiți, se apucă de lucru cu măneci resfrânte (până în cot. În acelaș timp el invită și clerul românesc ca să adoapte cele patru puncte ale uniunii stabilite odinioară în sinodul din Florența. Acuma se porni (una din luptele cele mai învierșunate între catolici și calvini; dar puterea luptei curgea mai vârtos! împrejurul bisericii românești. Catolicii promiteau clerului românesc cer și pământ, egalitate perfectă de drepturi, înfrânarea tiraniei calvinești, protecțiune valoroasă din partea împăratului, donațiuni de moșii, [institute de cultură. Catolicii și propuseră, ca înainte de toate să tragă la sine pe Rotajâjniîi cei calvjiniți definitiv, adevă pe nobilime, și să desființeze episcopia calvinească, care se află în districtul Făgărașului, apoi să înceapă și cu poporul. Calvinii inecum să cedeze în punctul ja-

cesta, dar își apără cu ambele brațe jurisdicțiunea nu numai peste popii și Românii cei calviniți, ci și cea usurpată în mod (tiranic peste mitropolit și clerul cât mai rămăsese în credința veche. Despre acea rezistență cerbicoasă a calvinilor ne rămaseră două documente foarte interesante. Mitropolitul Theofil denumește în 9 Aprilie 1697 pe popa Ioan de proto-pop în Hunedoara; dar jnoul protopop nu poate intra în oficiul său fără confirmare dela superintendentele calvinesc. Acesta îl confirmă, însă cu condițiune, ca să meargă să-i depună lui jurământ; cu acea ocazme apoi avu impertinența de a se subscrie și el, precum se subscriau și antecesorii săi, adevă: (L. S.) Veszpremi István, erdelyi reformatus magyar es oláh Pispok m. p.; românește (L. S.) Ștefan Veszpremi, episcop reformat maghiar și român din Transilvania m. p.*)

În fine mitropolitul Theofil Văzând, că nu mai este alt mod de a-și salva biserica de calvinie, și nemai putând suferi, ca protopopii românești să aducă pe episcopul calvinesc în sinod cu lectica, purtându-l pe umerii lor, se decise ia primi unirea cu Roma pe temeiul cunoscutelor patru puncte, ceea ce însă el prevenit prin înmoarte, nu a mai dus la îndeplinire. Dar prin actul acesta biserica și națiunea

*) Documentul acesta tot la Cipariu Acte și Fragmente pag. 253. Ne lipsește spațiul spre a-l reproduce aici întreg; dară spre a-i cunoaște caracterul, fie de ajuns numai aceste expresiuni adresate preoților și poporului românesc: »Kegyelmeteket azon kerem s egyszersmind parancsolom, hogy engedelmeskedgyek s megis említet Popa Juonnak minde nekbe, mert valaki nem engedelmeskedik, a censurát el nem mulattya. Akkor osztán fel juven, megis esketyiik a Generalis eliitt, etc.« Adevă episcopul calvinesc al Ungurilor impunea clerului răsăritean protopopi de care-i plăcea lui, îi confirmă el, iară nu mitropolitul românesc, apoi îi cită înaintea sinodului general calvinesc, și în fața aceluia le luă jurământul, ca se rămână credincioși bisericii calvinești.

română din Dacia superioară întră în un stadiu nou și epocal al vieței 'sale religioase și politice.

Din luptele religioase câte [au decurs în Transilvania, Bănat și Ungaria până la anul 1700 între biserica ortodoxă și cea calvinească, s'ar putea deduce mai multe corolarii instructive; dar din această mulțime de premise poate trage oricine coneluziuni, fără ca să aibă lipsă de reflexiunile mele ulterioare. S'a pus de ex. adesea întrebarea, că pentruce Români din Dacia superioară sunt așa lipsiți de familii aristocratice și patriciane? Tot această întrebare se poate pune (poporului Bulgariei, al Bosniei și al Herțegovinei etc. Răspunsul se poate da la moment. Din vre-o șase sute de mii locuitori ai Transilvaniei, câți adecă trec de Maghiari, cel mai puțin două sute cincizeci de mii au fost înainte cu două și mult trei [sute de ani Români curați; aceia însă după adoptarea dogmelor (calvinești și a ritului străin s'au maghiarizat cu totul. încât pentru nobili, era o lege, în puterea căreia cei cari treceau dela calvinie anume la legea gr. răsăriteană, 'și perdeau nobilitatea și averea. Iacă soții, beilor sârbi turciți din Bosnia. Mai avem până în ziua de astăzi unele comunități rurale calvinite, ai căror locuitori vorbesc numai românește; dar în zilele :nOăstre s'au luat cele mai energioase măsuri spre a-i face să învețe limba maghiară. f .'

Ceeace bate mai mult jla ochi în acele lupte seculare este, că Români din Dacia superioară le purtară pe acele de 'regulă mai tot singuri singurei, neajutați de nimeni în jlume, și cu atât mai puțin de biserica cea mare a Răsăritului. Constatăm această împrejurare, fără a inculpa pe nimeni; rămâne însă adevăr, că luptele religioase au fost mult ignorate, la căderea totală a bisericii lor sub calvinie. Pe când catolicii au început propaganda lor printre Ro-

mâni, iau aflat mai mult calvini decât ortodoxi, sau vorbind mai exact, nu catolici în senzul simbolului Niceo-Constantinopolitan.

Dupăce cunoscurăm starea deplorabilă și tragică a bisericii românești din Dacia superioară cu mai multe peripeții și episoade ale ei, s'ar părea că ar fi fost imposibil, p ierarhia Răsăritului, episcopi, arhimandriți, ieromonahi și toți bărbații câți se voiți ocupând cu studii teologice, să nu între și ei în luptă spre a combate doctrinele reformațiunii și a se apăra de ele. Cu toate aceste, lucrul s'a întâmplat tocmai din contră. Răsăritul nu a participat mai întru nimic la luptele religioase din apus, pentruca puținele scrieri, care s'au văzut ici-colea eșite în, limba grecească asupra reformaților cau așa numiților eretici, pe aceștia nu i-au durut nici decum capul. Unii vor să explice acea nepăsare a ierarhiei (grecești din ura 'seculară a ei cătră ierarhia latină, care o făcea să se bucure de cumplita strâmtoare în care venise aceasta. Alții atribue toată acea ținută a Grecilor față cu revoluțiunile religioase din secolul al 16-lea nujmăi indolenței răsăritene și acelei 'moleşiri de Fanar, fezare așteaptă până când arde mukulminării la, degete. Au putut să fie ambele aceste cauze; dar să fim dreți și să nu perdem din vedere nici împrejurarea, că biserica Anatoliei se afla pe acele timpuri în luptă de vieată și de moarte cu Islamul, cu fanatismul și tirania mohamedanilor Turci și Arabi, cari acum erau domni în Constanți-nopole. Sute de mii de Gredi curați din Azia mică și milioane de alte popoară înainte cristiane ortodoxe, adoptaseră religiunea mohamedană. Tocmai pe când luteranii și calvinianii lucrău cu mai mare foc spre a dărjâmă toate instituțiunile vechi ale ambelor biserici mari, armele lui Suleiman ocupaseră Buda și ajunseră sub murii Vienei. Tot atunqi boierii bulgari și

sârbi se turceau neîncetat. Intre acele împrejurări clerul grecesc a pufut scutura orice lene și a lucra pentru apărarea bisericii sale din toate puterile; era însă prea târziu. Consecințele ostilităților milenare dintre cele două biserici mâini, apuseană și răsăriteană, nu se mai puteau corege. Ca holocaust (jertfa) al ostilității a trebuit să jcadă biserica românească și cu ea națiunea (din Dacia superioară. Bărbați sfinți, inspirați, erudiți și determinați la orice sacrificiu, ca Vasile cel mare, ca ambii Grigorii, ca Ioan Gură-de-aur, sub despotismul bisantin dispăruseră din biserică. Lipșa de solidaritate, de știință multă și energie apostolică la clerul Anatoliei a simțit-o partea națiunii românești locuitoare în Dacia superioară mai mult decât oricare alt popor. Până la reformațiune, cel din urmă Stadiu și termin în care Roma veche apuseană și Romă orientală 'și da în capete' pe terenul religios, adesea și pe cel politic, au fost Carpații Daciei. Pe acest terjitor călugării apuseni se luau de pept cu cei răsăriteni. Aici regii Ungariei Bela, Carol Robert, Ludovic I, Sigismund, chiar și Matei Corvinu provocați de patriarhul Romei vechi, se încercară se extermină prin legi și prin arme toate urmele jurisdicțiunii patriarhului Romei nouă (toată ierarhia 'g!reco-răsăriteană). In văile și câmpiile de sub Iacei [munți s'au adus succesive coloniști de religiune ir. catoljică din diverse părți ale Germaniei și din Holanda, în favoarea cărora s'au înălțat în acea parte a Daciei ce se zice Transilvania, biserici monumentale, cu" colecte făcute în țările europene și cu diverse ajutoare date lor dela statui Ungariei. Acele colonii germane apărate și îngrădite cu privilegii extraordinare, maj există până în ziua de astăzi sub 'numele de Sași, cunoscuți în evul mediu sub nume de Oaspeți (Hospites). Din acele lupte seculare biserica orientală reprezentată aici

prin elementul românesc, :a eșit pentru totdeauna învingătoare în Dacia inferioară sau România de astăzi; din contră, în Dacia superioară a rămas învinsă și subjugată. Puterea ambilor patriarhi dela Roma veche și Roma nouă s'a înfrânt în acești munți, prin care se desparte Dacia în două țărișoare vaste., Doctrinile reformațiunii religioase aflară pe ambele biserici mari fatigue și debilitate în grad suprem!. Calvinii din Dacia superioară, ajutați de luterani își de antitritinari, se prepară ca să le dea lovitura de grație.

Despre resbelul civil transilvan din anii 1437-1438.

Revoluțjuieia...cea- mare 'și rezb'e|ul_dyil de care fusese ea însoțită în .anul 1437/8, a durat aproape un an și â fost decizătoare asupra pozițiunei politice a acestui mare principat, a soartei locuitorilor ei, iar mai ales; asupra națiunei românești. Istoricii moderni ai Transilvanieji s'au 'adoperat a scoate la lumină documente cât mai 'multe, după care se poată descrie cum se cuvine jacea revoluțiune și acel rezbel civil pentru totdeauna memorabil. Pe lângă, documentele cunoscute bătrânilor au mai eșit și altele la lumină, care însă tot nu sunt de ajuns, pentruca din acelea să jse poată limpezi pe deplin istoria anilor 1437 și 1438, [cari de altmintrelea corespund așa de bine, în unele respecte., ta anii 1848 și 1849, adecă după patru sute 'de ani aproape. Documentele din 1437—38 decopiate după jcolecțiunea comitelui Iosif Kemeny, ^Wă 'nu [sunt 'de ajuns, pentruca din ele să ne informăm 'deplin despre decursul evenimentelor din descitații ani ;de memorie nefastă. Pe cât însă acelea cuprind 'date de cele mai interesante și mai instructive, pentru mai buna lor înțelegere se simte necesitatea de a le aduce în legătură cu altele care au preces, cum și pe cele contimporane între sine.

Care și câte au fost cauzele revoluțiunei celei mari transilvane din anul 1437—38? Vom enumera cât se poate mai pe scurt, numai clauzele principale, iară acelea au fost:

i

1. Vechia persecuțiuiie religioasă a Românilor, sau adecă lupta religioasă dintre biserica răsăriteană și apuseană, dintre capii acelor biserice și că; lugării lor, cari pe la finea vieței regelui Sigismund și cătră finea miserabilului imperiu grecesc bizantin, tocmai aici în Carpați își da în capete ca și niște tauri, cu mania cea mai înverșunată, și spre cea maļi înfricoșată stricăciune a națiunei românești, care se afla între două focuri.

2. Persecuțiunea politică a nobilimei românești (primații," cnezii), care mergea alătura cu cea religioasă, și tindea a-i micșorā autoritatea și a-i substitui aristocrația venetică, adusă de airea.

3. Tirania și rapacitatea oligarhiei, care călcase toate drepturile populațiunei rurale recunoscute și confirmate în favoarea ei de cătră mai mulți regi, începând dela regele Ștefan I, și chiar până la Sigis-j mund, și încă cu dreptul prea bine respicat de migrațiune liberă, pe care aristocrația se încorda din toate puterile ca să o desființeze, iar în locul ei să introducă servitutea sau sclavia în senzul antic, păgânese, cu delăturarea totală a doctrinei evangelice.

* 4. Calamitatea zecimelor eclesiastice (Decimae), care apucase a învenina tot corpul social al Transilvaniei cu atât mai vârtos, cu cât clerul căzuse și pe aici în corupțiune spurcată până la atâta, încât de ex. Săcuii, cari și așa n'au prea fost religioși, nici că mai sufereau popi în comunele lor, prin urmare nici administrarea sacramentelor nu o mai primea dela ni-meni. In această epocă episcopul catolic latin al Transilvaniei era Gheorghe Lepes, venit aici din Ungaria și frate al vicevoivodului Lorand Lepes, adus tot din Ungaria. Acel episcop era mai mult numai cu numele diecezan în Transilvania, pentruca el pe-trecea în calitate de cancelar mai tot la curtea re-gească afară din țara noastră; cu toate acestea el tră-

gea din Transilvania venituri cât se putea mai mari. Unul din veniturile cele mai grase ale episcopului > latin erau decimele (Decimae), pe cari le luă dela toți locuitorii țării, fără distinețiune de naționalități, clase și confesiuni, așa dară și dela Români. Acel Lepes însă a făcut un pas și mai departe. S'a întâmplat adecă ceea ce vedem că se întâmplă adese și în secolul nostru, că în unele staturi se fac feluri de specule cu valoarea monetei. Episcopul Lepes știind cu mult imai înainte că se va schimba moneda, vre-o doi ani nu a scos zecimele cari se rescumpărau în bani, iar după aceea le-a pretins în 'monetă bună. Nici una din diversele clase ale poporului n'a voit să-i plătească în monetă bună. Atunci episcopul înfuriat a dispus închiderea tuturor bisericilor din țară i (Interdictum) și a oprit orice serviciu dumnezeesc. La o parte înare a poporului 'nu i-a păsat de această brutalitate a episcopului. — 'S'a mai observat și aira, că în aceeași epocă doctrinele lui Ioan Huss străbătuseră peste Ungaria la Moldova și de acolo la Transilvania, din care cauză Lepes chemase pe călugărul Iacob^a să extermină doctrinele lui Huss chiar cu Vărsare de sânge. Așa țin unii istorici, alții însă adaogă, că propaganda în contra eresului hussit a fost numai pretext, căci în adevăr scopul lui Lepes a fost supunerea prin arme a Românilor la jurisdicțiunea sa. Noi sperăm' că cu timpul se vor află documente istorice de ajuns pentru ambele opinii.

- Se pare că doctrinele lui Huss străbătuseră tare la Săcu, pentru că altmintrelea abia s'ar putea explică, ' cum 'Săcu au luat la fugă mai pe toți popii lor.

Ceea ce mai bate tare la ochi în toate documentele istorice câte s'au descoperit până acilea despre această revoluțiune și de acest război civil este, că nu se află nici cea mai subțire urmă despre participarea / clerului românesc transilvan la acea luptă pentru exi-

stență; nicăiri nu se numesc nici arhieriei, nici călugări 'și nici 'măcar uin popă ca Stanciu sau ca Voicu; pare că pe latunci clerul românesc ar fi dispărut, ceea ce nu stă; însă ce a făcut el? Nu se știe.

Văzând episcopul Lepes, că nu o scoate la cale nici cu anate'me și interdicte, a cerut dela regele Sigismund un decret, prin care se constrângă și să supună pe toți locuitorii la voința lui. Sigismund care pe atunci era cu un picior în groapă, și că toți cjesfrânații, pe la finea vieței se făcuse foarte bigot și supus la toate voințele arhierilor, în 1436 demandă aspru și sub pedeapsă, ca locuitorii să dea decimele întregi în monetă bună.

Despre acel decret se poate zice oareșicum, că prin acela s'a spart fundul vasului.

Din istoria revoluțiunei dela 1437—38 a publicat mai întâiu Carol Eder câte ceva fragmentar din unele documente care ajunseseră la cunoștința lui până la anul 1803.*) După Eder au mai scris și alți Sași și Unguri, însă tot numai pe cât au aflat la el. Abia în anul 1846 cornițele Iosif Kemeny publică o disertațiune istorică cevași mai amplă, proptită încă și pe alte documente descoperite de el însuși.***) După Kemeny veni ră alți scriitori, că Ladislau K6-vări și Aless. Szilágyi, iar dintre Romnâi A. Tr. Laurianu și I. V. Rusu, cari în istoriile lor se ocupară, înadins cu descrierea acelor evenimente ingrecate de consecințele fatale. Insă afară de Kemeny alții n'au publicat și documentele respective, după care au scris. Aceasta împrejurare în alte mai multe cazuri și părți ale istoriei nu ar merită ca să fie relevată; aci însă

*) Jos. C. Eder *olnervations criticae et pragmaticae* etc. Cibinii 1803.

***) *Magazin fur Geschichte Literatur etc. von Anton / Kurz. II Band III. Heft Kronstadt 1846. Vezi dela pag. j 357 până la 375.*

și mai anume la această epocă, noi Românii avem necesitate neapărată, ca să ținem acele documente dinaintea ochilor noștrii, dorind ferbinte, ca din acea epocă să se mai descopere și altele multe. S'a întâmplat adecă și până acilea, că la mulți scriitori neromâni, fără a falsifica întru nimic nici un document, le-a succes totuși a le explica în câte un sens, încât nu știi ce să mai alegi elin logica lor. Alții iarăși, cari ar juca bucuroși rolul de democrați, fiindu-le însă și până astăzi frică de oligarhie, încurcă adevărul de colea până colea, încât nu mai știi ce săi alegi din deducțiunile lor.

Revoluțiunea din anii 1437 și 1438 s'a manifestat într'un rezel civil iscat între democrație și aristocrație, fără distincțiune de naționalitate, însă cu caracter religios. In castrele aristocratice se lafla oligarhia din comitate, patricianii sașilor și primații săcuilor, episcopul latin cu clerul său și cu toți aceia trăiau din grația lor. In castrele contrare se află poporul țaran de afimbe naționalități, adecă Români și Maghiari, cum și o parte din clasa nobilor, care sau că va fi fost asuprită și imaltitetată de cătră oligarhii, sau și de cătră episcop și călugări pentru convicțiunile sale religioase. Acestea erau cele două castre, cari își stau față în față începând îndată din primăvara anului 1437. Spiritele fuseseră preparate mai de mult, conflictul și catastrofa era inevitabilă. încât pentru Români, am văzut că cei din districtul Han țegului își cercaseră fortuna armelor încă în anul 1427, iar cei din distrjctul Făgărașului în anul 1434. N Starea lucrurilor nu mai era de suferit pentru Români, însă nici pentru poporul unguresc; așa „interesele comune înduplecară pe Români și pe Unguri, ca în lupta lor pentru existență să facă cauză comună și se inpune armele în contra tiranilor, atât s.,a celor eclesiastici, cât și a celor laici (mireni). Dar

sunt unele urme, că pe atunci chiar și câteva Comune săsești se sculaseră asupra nobililor.

Prima vărsare de sânge și predațiune s'a început în săsime, în primăvara din anul 1437. In fruntea celor răsculați asupra patriciilor săsești se pusese un Ungur anume Ioan Kardos (Cel cu sabia), care a început a spolia pe Sași. Aceștia se plâng la vicevaivodul Lorand Lepes, care le și promite ajutor prin epistola sa din Aprilie 1437. Nu aflăm care parte din săsime suferea dela insurgenții lui Kardos, aflăm însă, că Sașii din comunele Dumitra (Metersdorf) și Terpisiu (Treppen) încă au fost început a ocupa și devasta teritoriul unor nobili.*) Adecă, își făcea drept fiecare cum putea și cum știa, pentruca dreptul pumnului apucase de 'mult a predomina.

Partida democratică, adecă reprezentanții popoului, formulându-și punctele lor de gravamine, cerură peste tot ușurare și vindecare, provocându-se încă și la vechile sale drepturi, pe care le știa asigurate încă din zilele regelui Ștefan I, precum arată și renumitul istoric Pray. Oligarhia și episcopul resping cu dispreț propozițiunile popoului. Atunci poporul află cu cale a se aduna la comuna Olpret sau Paretu (ung. Alparet) lângă opidul Dej în comitatul Solnoc, iar când văzii că partida aristocratică se prepară a-l lovi cu arme, poporul încă nu perdii timp, ci armându-se 'bărbătește, se așeză cevași mai sus în castre (în tabără) pe Un deal la comuna Bobalna, care astăzi nu măi există sub acest nume.***) La locul acela poporul armat își asigură pozițiunea sa prin săpături de valuri sau șanțuri, despre care Lad, Kovâri ține că s'ar mai vedea până în zilele noastre.

*) Vezi la C. Eder *Observationes criticae* pag. 99. V

**) Este ÎD Transilvania o comunX cu numele Bobalna, care însă e situată în comitatul Hunedoarei la Muraș.

Cine să nu-și aducă aminte aici de retragerea plebei romane și a ostașilor în Muntele sacru, distanță de trei militari dela Roma, întâmplată tot din cauza tiraniei și a perfidiei familiilor patriciane (496 înainte de Christos). Însă cine să nu vadă și nemărginita diferență între modul de tractare al patricianii lor cu poporul în Roma veche și în Transilvania. În Roma patricianii văzând că poporul nu le face nici un rău, ci că s'a retras inumai dinaintea brutalei tractări și că Voiește a-și funda cetate separată, aflară pe Menenius Agrippa, pe care-l trimiseră la plebe cu scop de a o îndupleca la reîntoarcere. Menenius care inventă parabola despre stomah și despre ceilalți membrii ai corpului, luându-se cu blândețe pe lângă popor, îl înduplecă în adevăr ca să se reîntoarcă la Roma. Cu totul din contră s'a întâmplat în Transilvania. Ladislau Ciacu vaivodul, Lorand Lepes vicevaivodul, Ioan Tămaș jun. și Mihail Iaksi, spâni (prefecți) și comandanți ai oastei săcuiești, pe care aristocrații o și chiemaseră în ajutor, pleacă în contra poporului, pe care-l provoacă ca să se răspândească și să se ducă pe la casele sale. Poporul însă află cu cale a trimite la Ciacu vodă deputați, cărora le comite/ca să între cu iei și cu ceilalți oligarhi în negociațiuni, comunicându-le postulatele poporului și cerând asigurarea drepturilor lui. Ciacu vodă și oligarhii află în oarba lor trufie că demnitatea lor ar suferi mult, dacă s'ar dimitte în negociațiuni cu poporul; așa Ciacu Vodă uitându-și de toate legile umanității și de toată doctrina cea blândă a cristianismului, călcând peste dreptul ginților mai rău decât făceau chiar și Turcii din acea epocă, pune de omora pe deputații poporului. Acea faptă barbară a lui Ciacu vodă fu totodată semnal dat pentru începerea vărsării de sânge. Oastea democratică era comandată de cătră mai mulți, din cari documentele

numesc la locul întâi pe Antonie Lungul (Antonius magnus) dela Buda românească din comitatul Clujului și Paul Lungul dela Vaidahaza din comitatul / Dobâca.") Se și întâmplă o bătălie cruntă între oastea aristocratică și între oastea democratică. Istoricii cari se iau după Thuroczi, voiesc a ști, că rezultatul acelei bătălii ar fi rămas nedecis; adevărul însă este, că oastea aristocratică a rămas bătută de cătră oastea democratică, ceea ce se vede curat din împrejurarea, că îndată după acea bătălie crunta Ciacu vodă și toți aristocrații nu mai ținură nasurile așa sus, ci se înduplecară îndată ca să asculte toate postulatele poporului, recepură deputați de ai lui și se dimiseră în negociațiune cu ei, precum să vede din documentele pe care le publicăm și noi după Kemeny, ca să le avem și noi Românii dinaintea noastră.

Ziua bătăliei dela Bobâlna nu se știe, este însă bine cunoscută ziua tractatului de pace încheiat între aristocrația și între democrația țării, ca două părți egale. Acea zi de împăciuirea poporului cu aristocrații și cu clerul latin a fost 6 Iulie 1437. Actul sau documentul ce cuprinde condițiunile de pace, în conlăcțiunea comitelui los. Kemeny se află numai în fragment, ca și la Eder; din contră eruditul comite los. Teleki, fost guvernator al Transilvaniei până la anul 1848 îl avuse întreg.*)

Condițiunile de pace din 6 Iulie au fost acestea: 1. Episcopul declară că e îndestulit, dacă i-se vor plăti decimele în monetă curentă veche. 2. Aristocrații feudali renunță la pretensiunea lor de a mali stoarce dela popor încă și a noua parte (Nonam) din toate produsele, precum s'a fost introdus și în Ungaria. 3. Libera migrațiune a locuitorilor țărani dela

*) Hunyadiak kora, de unde l-au citat și Kovâri Szilagy etc.

Un loc la altul, din o comună în alta, fu recunoscută de către aristocrați ca drept străvechiu al poporului. 4. Aristocrația se obligă a nu mai împedea pe locuitorii în facerea de testamente, iar în cazuri de moarte fără clironomi, \ nu mai răpi dela văduge și dela consângeni colaterali averile rămăse, ci a se îndestula cu *-câte* o vită de trei ani din toată averea răposatului. 5. Se recunoaște poporului dreptul de recurs la lege, iar în caz când acela ar întârzia cu confirmarea drepturilor și seutințelor, pe care le avuse și poporul țăran încă din zilele lui Ștefan, atunci locuitorii țărani (iobagii) să fie obligați a plăti boierului câte zece bani,; a-i lucră câte o zi în săptămână, a-i direge moara și a-i da niște prezente a zile anumite. 6. Poporul își rezervă dreptul de a se aduna în fiecare an acolo pe dealul dela Bobâlna, spre a se consulta în cauzele sale și a mijloci delăturarea și vindecarea năpăstuirilor. Aceste condițiuni moderne afară din cale, puse de către popor, fuseră acceptate de către aristocrație și cler numai de frica impusă prin forța împrejurărilor. Aristocrații ca și episcopul, vedeau în acele condițiuni una din cele mai profunde umjiliri, din câte li s'ar fi putut întâmpla în vieață. Comisarii plenipotenți la acea încheiere de pace au fost din partea aristocrației: Ladislau al lui Benedic dela Siarcadea, Ladislau al lui Grigoriu (Gereu) din comuna Someșeni (de lângă Cluj), Benedic dela Jucu și Dionisie dela Sfărașiu (Farnas), iar din partea democrației, adecă a poporului, au fost Ladislau Biro, judele Vicente, Ladislau (Vlad) Bana dela Olpret, și un iobag, anume Antonie.

Complotul aristocrației cu clerul și cu Sașii.

Din ziua, în care s'a ratificat această pace, aristocrații au și început a plănui cum să o înfrângă, deocamdată însă n'au cutezat, â eși pe față cu planurile lor, pen-

truca după bătaia ce luaseră erau convinși, că numai cu puterile lor din Transilvania nu vor mai fi în stare să mai subjuge de nou pe popor. Ceeace durea mai amar pe aristocrați, era condițiunea, că pe viitor poporul să se poată aduna în fiecare an spre a-și vedea de interesele și de drepturile sale. De când lumea, toți tiranii și toți asupritorii mari s'au temut de adunări și de consultări publice, și fiindcă le-au și împedecat oricând a stat în puterea lor, așa urmă, că în locul adunărilor publice veniră conspirațiunile. Intre aceste împrejurări ce mai era să facă aristocrații și elemcii? Se puseră ei înșii pe conspiratiuni, pe comploturi, și începură să-și caute ajutor în toate părțile, *tu* care să poată subjuga țara de nou. Intr'aceea poporul, care nu mai avea nici umbră de încredere către inimizii săi, încă n'a depus armele, ci din contră, 'a fost cu destulă priveghiere asupra tuturor planurilor câte inverteau aristocrații și popii. Poporul românesc și unguresc avuse mari cuvinte de a nu dă nici un crezământ subjugatorilor săi. In Septemvrie al aceluiași an iată că nobilii feudali din comitate, primații săcuilor, patricianii sașilor și episcopul G. Lepes improvizară un congres la Căpâlna în comitatul Solnoc, unde după ce se consultară între sine, cum să sugrume drepturile poporului și cum să confiște în partea lor țara și toate avuțiile ei, apoli în 14 Septemvrie al aceluiași an compuseră și subscriseră un document, o convențiune de înfrățire și uniune, despre care chiar și unii scriitori aristocratici mărturisesc, că ea a fost îndreptată în linia primă în contra poporului. Mai înainte de a încheia această uniune, conspirații s'au împăcat cu episcopul Lepes în cauza decimelor, se înțelege însă, că pe pielea poporului; după aceea făcându-și cruce, depuseră un jurământ tare, că vor observă toate condițiunile câte s'au adoptat de co-

¥

•

>

I

•x

•

Ju

m

m

t

ș

I

B

•

*

II

r

r

imun, iar acele condițiuni au fost: 1. Să depună jurământ credinței către regele Sigismund. 2. Să jure fiecare parte conspiratoare, că își vor da ajutor reciproc în toate cazurile grele și cu atât mai vârtos între împrejurările de atunci. 3. În caz când una din părțile unite și confederate ar cădea în disgrație la regele, ceilalți doi confederați să-i mijlocească iertare. 4. Fiecare parte confederată se obligă a da trupelor celeilalte victualii în prețurile usitate, vara loc de castră în câmp, iarna cortel. 5. Fiecare comandant va manușea disciplina militară în conțelegere cu primarul comunei, și fiecare este responsabil pentru escesele ostașilor săi. 6. S'au luat și oareșicari măsuri asupra desertorilor. 7. Oricând vre una din părțile confederate ar cere ajutorul armat al celorlalte două, aceste îndată la două zile după receperea scrisoarei provocatoare trebuie să și plece și să meargă pe fiecare zi distanță de câte trei miliarii, pentrucă să dea ajutor iute, iar în caz de a nu se împlini această condițiune, prefectul cutărui district care ar fi de Vină la acea întârziere, să fie pedepsit cu moarte. 8. Imobili, Săcuii și Sașii, se împacă de nou cu episcopul Gheorghe Lepes și cu capitlul, și jură fiecare parte că va depune și vă uita de orice ură și ostilitate care dominase până, acî în contra clerului, cum și că se va feri fiecare a mai reînôi acea ură și urgie, iar dacă vre una din părțile contractante s'ar abate dela această învoire și împăciuire, să fie cunoscută ca călcătoarea de jurământ, și celelalte două părți confederate să nu cuteze a-i merge în ajutor. 9. În caz când o parte ar avea vre-o cauză de judecată cu cealaltă, să se judece la tribunalul părții adverse, iar judecătorii acesteia să-i facă dreptate,

j Președenția la acea adunare și la compunerea actului de confederațiune, cunoscut sub titlu de *Unio*

trifim natlonum, a purtat-o vicevoivodul Lorand *Lepes*, fratele episcopului.

A doua bătălie. Se vede că conducătorii și comandantii poporului românesc și ai celui unguresc și aflat îndată despre acea uniune sau confederațiunea încheiată la Căpâlna între oligarhii sau boierii cei mari din comitate cu primații săcuilor și cu patricianii sașilor. Pe cât de mult fusese poporul înjverșunat până atunci, anume poporul din comitate, adevădă din partea cea mai mare a Transilvaniei în contra oligarhiei, pe atât a trebuit acum să se cătrănească mai amar asupra primaților săcuiești și asupra patricianilor săsești, cu cari poporul din comitate nu avuse mici în clin nici în mânecă, prin urmare nu putea pricepe, de ce aceștia să aducă pe Săcui și pe Sași în contra locuitorilor din comitate. Se pare însă că poporul din comitate știa prea puțin de maltratările și spolierile, la care erau supuși încă și locuitorii din săcuime și din fundul regesc în partea oligarhiei lor, prin urmare că aceasta încă avea cauză de a se asigura de ajutorul reciproc al aristocrației feudale din comitate. Destul atâta, că poporul românesc și cel unguresc din Transilvania văzând noul pericol la ușă, sau adunat îndată iarăși sub arme. Supremul comandant al oastei confederate a fost iarăși Lorand Lepes, iar comandantele oastei democratice fii Antonie Lungu (*Antonius magnus*), carele apucase a câștiga mare autoritate la popor. Într'aceea nobilii își propuseseră a mai ținea o dietă sau congregațiune nobilitară la Turda, însă n'au avut timp, pentrucă poporul îi strâmtorâ, ca să iasă din nou pe câmpul sângelui. Se încinse iarăși bătălie mare și juna din cele mai crunte, în care oastea oligarhică confederată fu iarăși învinsă de cătră oastea democratică. Ziua bătăliei a doua încă nu se află din documentele câte le avem, dară din

un decret al vicevaivodului L. Lepes emanat în 30 Septembrie 1437 se vede clar, că a doua 'bătălie se făcuse numai atunci de curând, adică pe la finea lunii Septembrie, și că el, Lepes, în 30 Septembrie se mai afla cu oastea sa încă tot în castrile puse aproape de râul Someș, adică la vr'un punct undeva, între Gherla și Cluj. Din alte documente contemporane mai aflăm, că oastea democratică cuprinsese chiar și cetatea Cluj și Aiud. Mai departe se știe, rebelul civil carele erupsese în Transilvania încă din Iunie, până spre toamnă se întinsese și peste comitatele învecinate Maramureș, Sătmăr și Biharia, în care ținuturi anume unul Martin ca conducător al poporului se bucura de mare autoritate și făcea multe rele aristocraților, răzbunându-și pentru nenunțările lor crime și tiranii, de care este plină istoria mai pe toate paginile sale.

Al doilea tratat de pace între oligarhie și democrație.

Văzând cele trei fracțiuni confederate, adică nobilii feudali, primații săcuiești și patricianii sașilor, că rebeliunea lor în contra țării și a drepturilor poporului iarăși nu le folosi nimic și că remaseră de nou învinse; cunoscând de altă parte, că trupele regești care petreceau afară din Transilvania, cel puțin pentru atunci nu vor alerga întru ajutorul lor, și că aristocrației din Ungaria încă nu-i da mâna ca să le trimită sucurs, — a înbiat pe popor iarăși cu condițiuni de pace, însă iarăși cu așa numita reserwațiune mentală, sau cu cuget rezervat, ca adică acele condițiuni să fie ținute în mod provizor, până ce va decide regele Sigismund în acea cauză de viață și de moarte. Acest al doilea tratat provizor de pace s'a încheiat între oligarhie și popor la comuna Aput (Aputhi) în comitatul Dobâcei, în luna Octombrie 1437, iară documentul ce conține condițiunile de

pace, s'a ratificat la capitalul ^flea mănăstirea Clujului în 6 Octombrie.

Conferența dela Aput a fost compusă din mai mulți reprezentanți ai ambelor părți beligerante. Din partea oligarhiei confederate au fost: vicevaivodul L. Lepes, comiții sau căpitani săcuilor Mihail Jaks de Kusal și Enric Thamâsi, oareșicum ca reprezentanți ai autorității publice, apoi dintre ceialalți aristocrați Ioan din comuna Jucu, Ladislau Ceh dela Red, Ștefan dela Buda românească (în comit. Clujului), Iacob din Dragu, Nicolae dela Iclod, Benedic dela Vălcău, Petru din Bodoc, Ioan Lupul din Sersma,... un fiu al lui Ioan dela Codoru, Dionisje din Sfărașiu (Farnas în comit. Clujului), Petru din Turu (comitatul Turdei), Ladislau fiu al lui Turda dela Ceanu, Petru din Bogata, Nicolae din St. Pauru, unul_____din Dârlos (Darlitz, comit. Cetăței de Baltă), Nicolae alui Apa (Apati) dela Mălencrug (Almakerek, comit. Alba-sup.), Mihai alui Solomon dela Biserica-Albă (corn. Albei), Mihai dela Geoagiu (corn. Hunedoarei), Iacob dela Cisteiu, Nicolae dela Uroi (com. Hunedoarei), și un alt Nicolae (locul e șters, ros în document), iară chjj_rjar- > tea poporului au participat în numele căpitanilor comandanți și în al poporului întreg Antonie Lungul dela Buda, Toma Lungul dela Seco (opid mic), Mihail și Gali, vlahi dela Giracu (Virăgosberek, comit. Solnoc inter.), și magistrul Ioan din cetatea Cluj, aceștia toți căpitani (comandanți); pe lângă aceștia Benedec Gazda din comuna Diod (comit. Alba-inf., \ cercul Zlatnei), Paul Lungul dela Vaidahaza (Voivodeni com. Dobâcei), Valentin Faur din Satul-nou,*) \ Gregorie Cegu, Blașiu Grebu din comuna Buza (co-

***) Ammune pe nume, Satu-nou sau simplu Nou, ung. Tjffalu, sunt 25 în Transilvania, așezate în diverse ținuturi ale țării, începând din distr. Brașovului cruciși curmeziși până sus în comit, de cătră Ungaria și până spre Bistrița.**

rării să nu facă la oamenii bojerului nici un rău. 9. Inșă nobilii să se abțină dela orice batjocură și maltratare, și nici pentru cele întâmplare în decursul a-cestui resbel civil să nu impute și să nu încrimineze nimic, nici pe căpitanii poporului, nici pe popor, ci să-i lase în bună pace; întocmai căpitanii și țărani să nu-și bată joc de nobili și să nu le facă nici un rău. Iar dacă vre-un nobil ar călca condițiunea a-cesta, atunci să fie tras în judecată, sau la vodă, sau la vicevodă, și să dea satisfacțiune. Iar dacă aceeași condițiune ar fi călcată de cătră vre-un căpitan sau de vre-un țaran, atunci nobilul vătămat să aibă drept asupra capului și averei celuia, tractându-l ca pe un călcător de jurământ. 10. Oricând, sau vodă, sau vicevodă ar provoca pe poporul țaran ca să se scoale cu arme pentru apărarea patriei în contra inamicilor ei, atunci poporul să fie obligat ia se scula îndată, a se arma ostășește și a merge ori încătrău va fi comandat de cătră vaivod. 11. Toate a-cesste clauzule câte s'au enumerat până aci, sunt obligate ambele părți a le observa cu toată rigoarea, până când se Va reîntoarce deputațiunea lor dela împăratul Sigismund; iar acela sau aceia, cari se vor opune, să fie tractați ca perjuri și călcători ai credinței catolice, și dacă va fi nobil, să fie tras în judecată criminală ca sprejur, sau la vodă, sau la vicevodă; iar de va fi țaran, domnul sau (boierul) să-l pace sunt numai provizorii, având valoare numai fișcă toată averea. 12. Fiindcă aceste condițiuni de pace sunt numai provizorii, având valoare numai până la reîntoarcerea deputațiunei dela împăratul, așa se obligă ambele părți, adecă și aristocrații, și țărani, ca până la 1 NoemVrie să trimită nesmintit și neapărat la împăratul, iar partea ce nu ar trimite deputați (Nuntios), să treacă de sprejură, călcătoare de jurământ.

Acest tractat de pace provisorie s'a transmis la conventul dela Cluj prin deputați anumiți și adecă din partea aristocrațiilor prin Ladislau din Someșeni și prin Benedic Pârvul dela Vălcău, iar din partea poporului prin căpitanul Mihail Vlahul dela Girac, Benedic dela Diod și un alt Mihail dela Cehu (Csehi, în comit. Crasna). Călugării dela Cluj perlegând a-cest document aflară că unii articli ai aceluiași nu ar avea înțeles chiar, precum și este așa în adevăr; cu toate acestea ei îl deteră părților beligerante, în forma autentică, pentruca să-l aibă la mână, iar un original îl păstrară în arhivele lor, unde se mai află până în ziua de astăzi.

Studiind și acest document mai de aproape, moderațiunea poporului țaran te pune și cu aceasta ocaziune la mirare. El învingător, se supuse și astădată la niște condițiuni încă și mai periculoase, și mai umilitoare decât au fost cele din 6 Iulie. Și că poporul a fost învingător, se vede curat din împrejurarea, că între alte puncte strategice mii tari, Ciujul și Aiudul încă apucaseră în posesiunea oastei democratice. Intr'aceea, acest moment al revoluțiunei din 1437 merită un studiu înadins și aprofundat, carele astădată ne-ar duce prea departe.

De s'au trimis sau nu, deputați la împăratul Sigisraund, nu se mai poate afla din documente, precum nu fee știe nici răspunsul și respective decisiunea împăratului și regelui, în caz când deputațiunile vor fi mers în adevăr la Praga, unde petrecea pe atunci Sigisimund. Așa nu se mai știe nimic ce s'a mai întâmplat în lunile Octomfvrie și Noemvrie. Se pare însă ca tractatul de pace din 6 Octomvrie în curând! va fi ajuns la condițiunea unei coaie albe, fără cai Sigisimund să fie apucat a decide ceva în acea cauză, pentruca într'aceea el muri în 9 Decemvrie 1437. Așa era lucru firesc, ca anarhia să se întindă și mai

*

)

• 4

\

g

|

li

|'

3

; •

il

|'

ț

N'

tare, aristocrații să recâștige curagiul pe care-l pierduseră, pentru că ei acum puteau face orice le plăcea, de capul lor, încă și mai multe decât făcuseră în zilele lui Sigis'mund, tarele a; lăsat de le-a fost crescut cornul mare ca niciodată mai înainte. Se știe din vre-o două documente, că aristocrații neputând lua Aiudul dela democrați în alt mod, îi deferă foc și-l prădară în 15 Decembrie al aceluiași an. Se mai știe, iarăși, că într'aceea partidei aristocratice îi veniră ajutoare considerabile dela aristocrații din Ungaria, după care 'oastea boierească unită și mult mai numeroasă, să răpezî asupra oastei democratice, care într'aceea se 'văzuse necesită a se retrage în Cluj și a se apăra în acea cetate. După unele bătălii crunte, Clujul fu atacat și înjunțat pe la 15 Ian. 1438, și așa oastea democratică se văzu stămnătorată tare în acea cetate. Mai aflăm și atâta, că în aceleași luni de iarnă revoluțiunea democratică condusă de căpitanul Martin în vecinatele comitate ale Ungariei, fusese călcată și înfrântă de către aristocrația de acolo, care după aceasta se și văzu în plăcuta pozițiune de a trimite ajutor aristocrației transilvane în contra poporului.

Celelalte faze din acest al treilea period al rebelului civil din 1437 [et 38 nu ne 'mai sunt cunoscute, afară de singura (împrejurare, că în fine oastea aristocratică învinse pe cea democratică, după care pe comandatele primar Antonie Lungul puseră mâna la mănăstirea Clujului și 'l tăiară în bucăți, iar pe dealul din fața Turdei traseră în țapă pe alți nouă căpitani de ai poporului, iar la mulțime, alții le scoaseră ochii, le tăiară nasurile, buzele, mâniile etc.; peste tot nu mai **Voit**ă să știe de nici o cruțare în lume. Foarte bine observa ja! Szilágyi în istoria sa, că între aristocrați și democrați nici decum nu putea să fie vorba de învoielii serioase și de pace, ci **putea**'

să fie numai de victoria și subjugarea totală a uneia sau alteia din cele două părți beligerante. Așa jii-căiri nu se poate aplică mai bine ca la locul iacesta vechia sentință: Vae victis! Vai de cei învinși. Într'adevăr, că din acea -epocă înainte a fost vai de popor, vai de națiunea românească, zău-însă, vai și de poporul unguresc, cartele încă a, căzut tot mai tare sub jugul iobăgiei; a fost însă vai și de o parte] considerabilă a Săcuilor orbiți de D-zeu, cari au ajutat a călca drepturile poporului din comitate, pentru că după aceea succesive să se vadă și ei iobăgiți și robiți de primații lor. Rebelară de câtevoari ei de capul lor, însă nici Românii și nici chiar frații lor Linguri din comitate nu le săriră într'ajutor, ci-i lăfeară în prada tiranilor, precum se știe din istoria următorului secol al 16-lea. încă și o parte a Sașilor ajunse la stare de iobăgie, în care au gemut și aceea până inclusive la anul 1848. Însă mai pe sus de toate a fost vai de țara întreagă, pentru că prin acel rezel civil și prin cumplita tiranie a oligarhiei, o parte foarte considerabilă' a puterii poporului fu palizată și înfrântă; poporul adecă lipsit de dreptuți în patria sa, oricând se apropiau Turcii asupra țarei, întrebă pe oligarhi, că pentruce are să lupte, pentru că să schimbe pe un tiran cu altul?

Dealtmîntrelea sămâna foarte, ca poporul nici după ce oastea sa fu învinsă la Cluj și Aiud, încă nu desperase de tot că nu-și va recâștigă drepturile pe care le avea garantate de câțiva secolii încoace și a nume dela St. Ștefan înainte. Deci temându-se aristocrația de reînnoirea revoluțiunei democratice, conchiamă la Turda congregațiune generală unde în 2 Februarie 1438 reînnoește uniunea sau confederațiunea care se încheiase mai întâiu în Septembrie anul trecut la Căpâlna între nobili, primați și patriciani *sub* numele fals de unio trium nationum. în acest act

de confederațiune se vorbește curat despre „sfărma-rea și esterminarea totală, a țăranilor rebeli și blăstămați”. Aceiași uniune însă în decursul timpului își întoarse vârful cel mai ascuțit anume asupra poporului, asupra națiunii românești și a drepturilor ei. Intr'aceea Unio trium nationum merită iarăși altă apreciațiune și studiu cu conștiință, nu mai mult din punct de vedere oligarhic, feudalistic, separatist, e-igoist, ci cu totul *din* alte considerațiuni, care să facă onoare la orice istoric și om de stat, iar nu ca până aci, se aducă infamia peste susținătorii ei.

După acestea vom pricepe mai ușor documentele rămase din anii 1437 et 1438.

Istoria noastră modernă.

Acea istorie ni-se mai prezintă încă tot numai în perspectivă depărtată. Despre necesitatea imperioasă de a se scrie istoria noastră, pentru noi, din timpul nostru, s'a vorbit mai de multe ori, s'au ținut și unele disertațiuni în această materie, s'a luat la oareșicare discuțiune încă și în adunarea generală din anul trecut. Inșă numai cu atâta, scopul nu va fi ajuns niciodată.

Mulți se plâng la diverse ocaziuni, că națiunea daco-romană din imperiu și-ar fi pierdut, sau că ar fi în pericol învederat de a-și perde firul sau mali rău, a se perde cu totul, a veni în confuziune den plorabilă pe terenul vieței publice, poljtice, națio-nale. Lucru prea firesc acesta. Vai de acel om, carele când se scoală dimineața, nu mai știe de loc ce a făcut eri și alaltăieri, ce i-s'a întâmplat înainte cu o săptămână sau cu o lună. Oameni de aceștia uituci, sunt supuși pe toată viața lor la confuziunile cele mai neplăcute, până ce mai pe urmă ajung de răsul și de compătimirea celorlalți.

Pentruce conducătorii și frunțașii celorlalte po-poară conlocuitoare, sau locuitoare împrejur de noi, se reculeg, se orientează mai iute și mai bine decât așanumita inteligență românească, pentruce aceasta rămâne păcălită în atâtea cazuri și ocaziuni? Pen-truca alții își exercitează și memoria și judecata prin istorie, și rămân cu trecutul în nex, în contact ne-precurmat, iară noi ducem vieța publică efemeră, de Joi până mai apoi, trăim din mână în gură; nul voim să învățăm din trecut, nici a ne prefige un

scop chiar, o țântă limpede, un plan anumit și bine precugetat. Și mai crede cineva, că aceasta se poate întâmplă fără ajutorul unei istorii critice? Căutați la generațiunile noastre june, care ies în lume mai ales dela 1860 încoace, cum oarbecă pe întunec în cestiuni naționale și în afacerile țarei, cum perd nu numai firul evenimentelor din anii 1848 et 1849, dar n'au cunoștință de nimic din ce s'a întâmplat cu noi în cei zece ani ai absolutismului, ba nu mai cunosc nici chiar evenimentele dintre anii 1861—1865, adecă epoca ce se zice a sistemii lui Schmerflin;gl, sau epoca semi-constituțională. Din aceasta neștiință groasă a lucrurilor trecute de curând, adecă numai de câte zece sau douăzeci de ani, se poate explică un mare număr din aparițiunile cele mai neplăcute, grețoase, compromițătoare și chiar rușinătoare din câte s'au arătat între noi în anii aceștia mai din urmă.

Mulți Germani și Maghiari din câți au scris și publicat istoria modernă a țarei, a națiunii lor, sau a vre-unei partide la care țin ei, s'au ocupat, se mai ocupă mereu și de Români, însă cum? Falsificând faptele și chiar acte publice oficiale, iar pe mai multe trecându-le de tot cu vederea, precum am observat și altădată la ocaziuni diverse. Așa ceva pentru Români nu e istorie, ci este curat insultă, batjocură, infamie, blăstămăție. Pentru voința rea și ostilitatea altora nu poate fi responsabil nici un Român; este însă cu atât mai mare culpa și chiar crima noastră, pentru că nu ne apărăm. Lipsa de apărare poteroasă în cazuri și timpuri, în care te poți apăra și tot nu o faci, poate să purceadă numai din lipsa de ambițiune nobilă, din debilitatea simțului național, din indolență, nepăsare, lene călugărească, di fatalism oriental, din servilism înăscut și inșcoțat.

Nu așa fac oamenii cari știu să-și prepare viitorul, cari au prudența și prevederea de a da fap-

telor și evenimentelor timbrul lor național; ei cunosc ce înseamnă a da generațiunilor ce-și succed, nutriment istoric sănătos. Alții nu se vaieră, nici nu se iau de cap pentru câteva sutișoare ce se dau -ca subvențiune la publicarea de arhive istorice, de colecțiuni, de disertațiuni istorice, ci din contră, scot cu miile și cu zecile de miji spre asemenea scop măreț, au misiuni de bărbați eminenti în țări străine, pe la biblioteci și arhive, pun premiu cu sutele de galbini, dau onorarii respectabile, și pe toate le consideră ca câștig real pentru consolidarea vieții lor naționale, pentru deșteptarea spiritului, înălțare în fața opiniunii publice a lumefi științifice și luminate; ei asemenea spese nu le trec în deficit. Căutați mai de -aproape la lucrările ac«demiei împărătești de știință din Viena, la ale academiei ungurești din Pesta, la Societatea Kisfaludi, la Societatea muzeului din Cluj, Societatea patriotică a Sașilor în Sibiiu, care lucră și tipărește arhivul său mai bine de treizeci de ani, tot cu spese considerabile, și le vinde; în câte 10—15 ani. S'au văzut oameni, cari au dat pentru câte un singur document istoric câte una și mai multe mii de fiorini, după care-i auzi zicând: „Ara câștigat ceva lucru neprețios”, iar nu că au păgubit.

Încât pentru istoria modernă a țărilor noastre, ai putea forma o bibliotecă respectabilă din publicațiunile câte s'au făcut în limbile germane și maghiare, cum și în unele dialecte slavice de 24 ani încoace. Las că pe timpul rezbelului civil în Monitor (Kozlony) s'au adunat toate actele publice ungurești iar în Sieb. Bote din Sibiiu cele nemțești; las că; 1850 s'a început publicarea de acte secrete în amândouă limbile,*) dar apoi îndată în anii următori că-

*) **Geheim-Archiv der ungarischen Revolution. Actenstücke zur Geschichte der Ereignisse in Ungarn und Siebenburgen im Jahre 1847/- Pest 1850. Bei Landerer und Heckenast,**

tiva bărbați căzuți din funcțiuni înalte și parte emigrați și exilați, au și început a-și publica memorabilele și cu acelea suferințele lor; alții mai mulți le-au urmat lor, după ce au scăpat din captivitatea austriacă în care căzuseră.

Activitatea generalului Bem în Transilvania s'a scris și publicat nemțește încă sub absolutism. În același timp a eșit la Pesta: „Die ungarische Revolution im J. 1848 und 1849. Schilderung der damaligen Zeitereignisse in Ungarn und Siebenbürgen nebst Scenen und Bildern aus dem ung. Revolutionskriege. (În trei edițiuni una după alta. 8o pag. 291, iar suplimentele pag. 304).

Alex. Szilágyi, unul din membrii cei mai renumiți ai academiei științifice maghiare, ajutat de ai săi a publicat:

A magyar forradalom ferfiai 1848—1849-ban. (Bărbații revoluțiunii maghiare. 8o mare, pag. 344. Două edițiuni).

A forradalom története 1848 es 49-ban. (Istoria revoluțiunii, 8o/mare, pag. 424.)

A magyar forradalom napjai 1849. Julius elsoje utân. (Zilele revoluțiunii maghiare, format 12o/pag. 192. Trei edițiuni.)

Ludovic Asboth, fost oficial de stat major a publicat memorialele sale „Asboth Lajos emlékiratai az 1848 es 1849-iki magyarországi hadjáratból. Două tomuri, 8o/ pag. 670.

Același Asboth a publicat o critică aspră asupra generalului Gorgei, în contra fostului colonel Assermann, care-l apăruse, 8o pag. 32.

Andrieu Vargyas. A magyar szabadság-harcz története 1848—49-ben, în 4o cu ilustrațiuni.

Lud. Kovári, dela Turda, istoric și publicist prea bine cunoscut, între altele multe a publicat în anul 1860 un Archiv cu documente din anii 1848—49.

Okmánytár az 1848—49-iki eseményekhez. Kolozsvár 1860. Același a dat și un fel de cronică prin anii 1849 până la 1860. Apoi

Erdely története 1848—49-ben. (Istoria Transilvaniei.) Pesta 1861, 8» mare, pag. 279.

— Der Winterfeldzug des Revolutionskrieges in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Von einem österreichischen Veteranen. Leipzig, 1861. De la același anonim eșise mai înainte de aceea: Skizzen und kritische Bemerkungen der Ereignisse in Siebenbürgen.

Dela cunoscutul Coloman Csutak, fost mai în urmă colonel revoluționar, au eșit memorialele sale scrise pe timpul cât a șezut în captivitate la Arad. „Aradi fogságom alatt irt Adatok az 1848/9 evi szabadságharc, kiilono&en az Erdely havasai ellen vezetett hadjáratról. Pest, 1868.

Acest Csutak avu a, face foarte mult cu Români, iar tiraniile sale 'i fuseseră imputate tocmai și de cătră camarazi de ai săi; el însă cearcă al se spăla de toate.

Dela Bartolomei Szemere, fost ministru de interne în revoluțiune, s'au publicat memorialele sau ziarul său, precum îl întitulase el însuși.*) Acel ziar l'a dus nefericitul Szemere în anii exiliului său, s'a publicat însă numai în anul 1869 la Pesta, pe când Szemere începuse a-și perde mintea. Cine vrea să cunoască durerile unui exilat, să cetească ziarul lui Szemere.

Dela fostul generar revoluționar Ioan Czetz a nume într'un tomuleț 8o, Campania transilvană alui Bem în 1848—49 scrisă nemțește și tradusă în ungurește de Komáromi. Pesta, 1868. Acest Czecz fusese până în anul 1848 locotenent primar la un re-

*) **Naplom, adeoă Ziarul meu.**

giment împărătesc, care în parte să aflate în garnizoană la Braşov, iar de naţionalitate era Română negat, mi-se pare din oţ familie de grăniţeri. Om foarte deştept, dar fanatic. În anul 1848 a trecut la fefoţiiţionari.

Din scriptele rămase dela maiorul Bauer, fost adiutant general alui Bem, a publicat L. Makray, fost vicecolonel, un tomuleţ, în care încă se vorbeşte şi despre Români, dar se înţelege uşor, în ce ton şi în ce termini.

Nicolae Pap dela Cristur (armean de viţă), cunoscut bun publicist (unguresc şi redactor al ziarului democratic „Magiyar Polgâr” din Cluj, publică până şi în Călındarele sale diverse acte autentice djn anii 1848—49.

Ce să zicem de memorialele generalului polon Dembinski,*) pe care le-a scris el pentru timpul pe cât îşi pusese sabia sa în serviciul Ungurjilor în contra casei de Habsburg-Lotaringia. Acele memoriale au eşit şi în carte separată, să publică şi în „Wehr-zeitung” din Viena ca foileton, şji sunt foarte intere^ sante. Se alătură lângă scriptele lui Dembinski încă şi ale lui Klapka şi Gorgei.

Au mai publicat şi alţii colecţiuni numeroase, pe care noi nu mai suntem în stare de a; le arată' la locul acesta una câte una; ceiuiice are plăcere a, le cunoaşte, îi stau la dispoziţiune cataloage, librării, biblioteci şi — puna proprie, dacă o are, pentrucă să şi-le cumpere.

După acestea ne-ar fi îndemână să punem aici întrebarea, că din partea noastră a daco-românilor cu ce s'a înavuţit istoria cea mai nouă, anume delă anul 1848 până la 1865. Afară de documentele publicate în „Foaia pentru minte, inimă şi literatură”,

*) **Memoiren des Generals Dembinski,**

afară de „Romänen 'der osterreichischen Monarchie” în trei fascicole, de Magazinul Daciei fasc. VII, publicat de d-nul Laurian în Viena, din partea III a istoriei d-lui A. I. Papiu, de discursul răposatului Sim. Bărnăuţiu ţinut la Blaj în contra Ungurilor, că ce mai putem noi produce în limba noastră pe acel period de 17 ani, dacă nu vom adauge cumva încă şi Buletinul legilor tradus de translatorii pe cari iam avut aplicaţi din partea regimului, apoi actele conferenţelor naţionale şi ale dietei transilvane dela Sibiiui 1863—5 pentru! noi în etern memorabile. În anul 1848/9 au funcţionat atâţi prefecti şi tribuni, cari au păţit multe în acele zile critice; n'am văzut însă pe nici unul să-şi fi publjeat memorialele lor, precum-au făcut mulţime de ofiţeri de ai insurgenţilor. Nici chiar dintre foştii membrii ai comitetului naţional n'au scris până acilea nici unul din partea sa nimic despre acele timpuri, afară numai de dl Laurian, pe cât se vede în istoria sa. Am avut şi ofiţeri în armata imperială, cari au trecut prin multe şi mari suferinţe. Ştim că domni ofiţeri sunt supuşii la oareşicare formalităţi, permisiuni, concesiuni, când voiesc a publică câte ceva; cu toate aceste cetim, anume în foile publice militare, arficilii foarte interesanţi, scrişi cu multă cunoştinţă de lucru şi în limbă viguroasă, energioasă, tot numai de cătră ofiţeri împărăteşti; mulţi alţii îşi publjeacă operile lor în formă de cărţi. Pentruce să nu să afle şi dintre ofiţerii români, cari să-şi conscriă şi publice măcar memorialele lor?

Numai din atâta material cât avem publicat până acum în limba noastră, în cauza şi interesul naţiunei noastre, nu se poate scrie istoria noastră cea mai nouă aşa, ca să fie deamnă de acest nume, ci se mai cere ca să adunăm la material'cât se poate mai mult şi mai bun. Istoria noastră trebuie să ne spună ade-vărul întreg, întru toată golătatea, şi dacă voiţi,

splendoarea sa, fără ea istoricul să întrebe, dacă acel adevăr place cuiva sau nu, dacă-l luminează sau îl și arde. Apărarea noastră) în contra minciunilor și calumniilor străine, zău însă și critica dreaptă nepărtinitoare a faptelor noastre, are să meargă alături cu descrierea evenimentelor.

Rugăm pe toți acei contemporani ai noștrii, cari poartă peana cu cevași desteritate, ca să nu-și pregete, să nu mai aștepte unii dela alții, să nu lase a trece zilele și anii, ci să scrie ceea ce știe și ce au pățit, să-și facă reviziune încă și la corespondențele private pe care le vor fi conservat din timpjii de pericol și câte se vor fi ocupat cu afaceri publice,, să le dea de 'material pentru istoria cea mai nouă.' Căutați la popoarile conlocuitoare, cum oamenii lor culeg și publică toate petecuțele de scrisori, cari cred că vor revărsa lumină peste trecutul lor și al țării. Noi Românii încă putem să facem mult, în diverse direcțiuni, numai convicțiunea și violența să nu ne lipsească.

Anarhia și corupțiunea presei nemțești. Presa maghiară. Presă*) daco-română.

Aceia cari cunosc rigoarea legii ungurene de presă din anul 1848, înarmată cu cauțiuni mari în bani și cu pedepse înfricoșate, î-și vor explica greu anarhia, desfrâul, împudența (nerușinarea), lipsa de orice bunăcuviință, corupțiunea și demoralizațiunea ce domină cel puțin în jumătate dintre ziarele câte se publică mai ales dela 1867 încoace în Ungaria. Maniera de a scrie în limbajul sclavilor din zilele lui Sulla, în al suburbiilor infectate din Pesta, în tonul populațiunii semibarbare de pe câmpurile Ungariei cunoscute sub nume de pustă, stepă, deșert, au început a seduce și pe unii Români, ca să imite și ei acea manieră desfrânată și brutală. Dară sen-? tința marielui Buffon va rămânea adevăr etern: Stilul este omul. Adesea din lectura unei cărți, sau din o serie de articoli originali (nu plagiat) poți pătrunde la 'modul cugetării și la motivele secrete, pentru care a scris cutare om așa și nu altmintrelea. De multe

***) Cuvântul Pressa, deriv, dela verbul latin, premo, pressi, pressum, rom. apăș, strâng, tescuesc, storc, premu, i, eme, este adoptat în mai multe limbi europene. In unele din acelea pressa semnifică în sens mai larg orice teasc sau storcătoriu, torculariu (lat. Torcular, is), în sens mai strâns, teasc de tipărit; de aici în sens aplicat Pressa semnifică orice scriere se tipărește în tipografie; iară dela un timp încoace, Pressa este sinonim cu ziaristica, cu publicitatea, adică cu acea parte a literaturii periodice, care se propagă repede, în cercuri întinse, și în mai multe clase ale societății omenești. La looul acesta vorbim numai de presa luata în sensul din urmă.**

ori se reflecta partea strâns morală a individului în câteva pagini, pasage, aliniate, încât ți-se pare că-l vezi dinaintea ta.

f Dacă despre individ se poate zice, că stilul este omul, apoi de aceea presa periodică ce-și are publicul său stabil și se susține în curs de mai mulți ani, se poate afirma cu același drept: Presa este publicului. Intre nutremântul spiritual și cel fizic sunt mari analogii. Fiecare om liber în acțiunile sale, mănâncă și bea aceea ce-i place lui, bucate care corespund naturii sale, precum și bucate de beuturi, cu care l-a dat cineva de mic. Dar în cazul din urmă se întâmplă de multeori, că cineva se dedă și cu bucate și beuturi foarte stricătioase, cum și cu tabac, cu afion (opium), cu hasis (beură bețivă, făcută din cânepă verde), cu arsenic. Așa este și cu lectura. Invențiunea artei tipografice nu se poate prețui cu tot aurul și eu toate pietrele nestimate din lume; dar ce este mai necesar decât aerul, apa, focul, și cu toate acestea, ele încă fac între unele împrejurări oamenilor și animalelor rele mari. Așa face și tiparul, mai vârtos când apucă pe manile unor oameni de spirit și de cultură științifică, însă moralicește corupți, sau ceeace este tot una, când tiparul devine instrument, sau al despotismului, sau al anarhiei.

Dela invențiunea tiparului și până în secolul nostru, pentru înfrânarea scrierilor imorale și corumpătoare, cum și a celor revoluționare, s'au introdus censura cea mai severă și pedepse aspre până la pierderea capului și la confiscarea averilor. Mai târziu s'a delăturat censura preventivă, dar i s'au substituit legi draconice de presă, avertisamente despotice, care adesea erau date mai mult din mâncărime de a tortura pe scriitori, din trufia și brutalitatea politică, din ură de partidă, ură națională, sau ură religioasă. Cu legile de presă erau împreunate con-

fiscări de cărți și ziare, procesele de presă, și iarăși pedepse în bani și în libertate, iar din partea arhierilor circulare afurisoare, anateme, când mai mici, când mai mari, adesea porunci date pe cale strict secretă, că cutare carte, cutare scriere să nu cuteze a o cumpăra și ceti nici un credincios. S'au văzut tipografiile privilegiate, cu drept exclusiv de a se tipări, anume cărți religioase și cărți scolastice numai în acelea; iar între arhierii au fost și-de aceia, cari au mers mai departe, pretinzând, că" orice tipăresc cei de aceeași confesiune cu dâșii, fie lucru religios, fie profan, fie filosofie, ori niște colecțiuni de anecdote, să iasă numai în tipografiile autorizate și binecuvântate de ei. S'a îngrijit totodată, ca să învețe carte oameni cât se poate mai puțin, iar pentru cei cari învățară, s'au tipărit cărți ascetice, pline de nu știu ce învățături transcendente, de poezii monastice, neînțelese de nimeni pe lume. Acest obscurantism apoi întunecă, tâmpea, hăbăucea spiritul omenesc, omorând în el elasticitatea lăsată lui dela Dumnezeu și dela natură. Dară lucrul cu totul străin! In acel întuinerec egiptean adevărata moralitate, nu numai că nu câștigă nimic, ci din contră, oamenii se făceau și mai blăstămați, delictele și crimele se înmulțiau în proporțiuni spăimântătoare, ceeace s'a comprobă de ajuns în mai multe țări, la popoară mari și mici, în mii de cazuri. Cu cât rigoarea ți se părea că este mai mare, cu atât se comiteau crime și delictes mai înfricoșate și mai multe. Vezi datele statistice comparative din Italia, Hispania, Austria, Ungaria; vezi și Grecia, cu insulele grecești, partea Turciei locuită de popoară slavice, cu vendetta de moarte pentru moarte; asemenea Polonia și parte mare a Rusiei. In toate aceste țări moralitatea publică și "privată a fost și maji este compromisă mai greu decât în altele, și în acea proporțiune, în care

presa e frecată cu lanțuri mai groase. Moralitatea suferă mai mult sau mai puțin, și în celelalte țări ne-numite aici; însă din studiile comparative făcute în timpurile noastre este luminat, că de ex. în Anglia, în Belgia, în Holanda, în Helveția, în Saxonia, în care țări domină libertatea presei, relative mai de mult, și anume în Anglia din secolul trecut, moralitate* litatea s'a cores și se eorege în proporțiunea în care câștigă libertatea presei. Este adevărat, că la acea coregere au mai concurs și alte împrejurări, alți factori, precum au fost și sunt nobilitarea educațiunii în familie, în casă, înmulțirea școalelor, nutrirea simțemintelor religioase pure și sublimе, neadulterate prin bigotenie și fanaticism, legislațiune luminată; cu toate acestea, nu avem în cătrău, caută se recunoaștem, că chiar acele mijloace corective ale omului pe acest pământ se ajută și își pot ajunge scopul nu mai prin cuvântul liber, prin presa, care face, ca oamenii fără a se mișcă din loc, ci șezând, cum am zice la masă, să se înțeleagă între sine din punctele cele mai depărtate ale pământului.

În fine popoarăle au văzut din experiență îndelungă, că dacă censura preventivă era un tutorat tiranic și umilitor, apoi legile de presă cu măsurile lor represive și cu pedepsele cele brutale, demne de corporalii și sergenții din vefchime, sunt și mai periculoase pentru desvoltarea facultăților omului, pentru libertate și moralitate; au recunoscut însă și acel adevăr, că excese, delictе și în oareșicare cazuri chiar crime se pot comite și prin presă. Acest rău trebuie cores, însă cum? Pe două căi, adecă: delictеle și crimele comise prin presă să fie tractate după §§-iii codicelui penal, ca oricare alte, comise în alt mod; mai departe, plagele înfipте, adecă scoțând cui prin cui; cu alte cuvinte, aserțiuni false, date publicității de unul, să le refrunte celălalt prin argumente tari și clare; minciunile să se demaște și să fie date,

de rușine, calumniatorii să fie înfierăți prin publicarea de probe juridice convingătoare, iară nu numai prin frase sunătoare ca oala goală de aramă; conspirațiunile în contra libertăților publice să fie trase la lumina zilei, în< să iarășii tot numai cu probe convingătoare, iar nu prin ficțiuni și denunțațiuni infame; în fine onoarea individului inocent să fie răsturnată în strânsul înțeles al cuvântului, iar pe lovitoriul în onoare presa să-l ridice pe scena de prostituțiune, cu tabela infamei de gât.

Libertatea presei înțelegă și realizată în modul aci aieptat, a produ's și produce în adevăr fructe (salutare în toate țările, în care ea se prezintă la public cu acefete calități. Numai sub aceste condițiuni poate ea să merite prea onorificul nume de a șasea putere europeană și în 'genere de putere mare (grande puissance, Grossmaecht), iar altmintrelea nu.

Acestea criterii ale adevăratei libertăți de presă ne împing la întrebarea, că până la ce grad presa din Ungaria, Transilvania, România corespunde în ztilele noastre sublimului său scop.

Ungaria proprie, ca țară cu teritor relative mult mai întins, cu capitală destul de mare și cu mai multe cetăți de a doua mână, este reprezentată prin publicitate mai mare decât celelalte două țări aci numite; de aceea se și începem cu examinarea presei unghene, și încă astădată mai mult numai din punct de vedere moral, carele între orice împrejurări trebuie să ocupe locul întâiu. Aței însă ne-a dispensat de studiu fatigator, între alții, unul dîn bărbații contemporani, dintre cei mai renumiți ai Ungariei, de naționalitate maghiară, din clasa aristocrației înalte. Acel bărbat este cornițele Melhior Lonyai, om trecut de anii cincizeci, fost mai mulți ani publicist, fost ministru primar, carele adecă avuse fondul de dispozițiune în manile sale, prin urmare știe foarte bine,

la cine și cum l'a împărțit. Aceste împrejurări ne fac să recunoaștem pe c. Lonyai de autoritate în tot respectul competente în materia de față. Lonyai însă, întemeiat pe experiențele și pe toate informațiunile sale, acuză, judecă și condamnă presa din Ungaria și Austria în expresiuni atât de aspre și necruțătoare, precum înainte de acesta abia le vedeai în ziarele și scrierile străine, inimice declarate ale Ungariei. Confesiune foarte dureroasă, din nefericire însă foarte adevărată.

„Presa venală, care adică 'și vinde pe bani convicțiunile sale, vinde interesele publice, este cea mai mare corupătoare a moralității publice, și lucră spre a pierde țara. Când cetățenii liberi ai Atenei n'au nijai ascultau orațiunile curagioase ale lui Demosthene, ci s'au uitat în gurile intriganților înșelători (Sycophontae), plătiți cu aurul regelui Filip, atunci s'a finit cu era cea glorioasă a Greciei și cu libertatea Grecilor”.

„Oriunde poți să corumpi presa cu bani, opiniunea publică încă o poți seduce ușor.*) Iar opiniunqa publică sedusă, în țările libere, unde guvernul, legislațiunea și autoritățile publice sunt emanațiuni ale opiniunii publice, poate împinge ușor politica țarei pe calea peirei. Pentrucă să probăm aceasta, nu e de lipsă a cită exemple din anticitatea clasică, ci să ne m'arginim la cel mai de aproape trecut, să luăm în considerațiune experiența fioroasă ce s'a făcut în vecina Viena asupra influen-

*) Mai ales dacă pe lângă bani gata dați și luați în sume mari, mai impune publicului poporului și plebei ignorante încă și autoritatea vre-unei persoane de rang înalt, cum principe, guvernator, cotnandante suprem, ministru, mitropolit, sau alt arhieru de autoritate orbitoare. În asemenea cazuri merg toate în Abdera cea fabuloasă a elinilor, până când se sparge cetate și stat, și locuitorii iau lumea cap.

ței ce avii presa ei cea coruptibilă. Talerjii prusiaci au străbătut cu sutele de mii în redacțiunile dela, Viena și au gonit de acolo napoleonii francezi. Ur-* marea fii, că toate ziarele din Viena în mijlocul crizei celei mari europene, în care poate că se aruncară sorți și (asupra Viitorului nostru, nu au căutat, Cjari 'sunt interesele monarhiei austro-ungare, ci aceea ce este în interesul Germaniei. Sub presiunea acelei „opiniuni publice" (produse de milioanele prusiacilor) a stat și regimul, pentrucă senatul imperial și o parte a poporului a fost influințată de presă. Intrarea, imigrațiunea redactorilor prusiaci și a talerilor din Prusia în Austria și Ungaria este unul din acele instrumente, de care se folosește diplomația prusiacă în monarhia noastră, ca și pe airea, spre a a trage țări străine în interesul său, sau spre a le paralișă puterile. 'Tot 'așa de teribile au fost efectele presei din Viena, corupte cu sume mari, în epoca cutremurului, a catastrofei finanțiale. Oricâte consorțiuri și societăți s'au înființat, toate au umplut pungile ziarelor din Viena, care apoi laudă întreprinderile; ziarele au fost lipitorile (sangvisugae, hirudines, Blutegel) sugătoare de sângele societăților de acționari; orice articlu, anunț, reclamă se plătea foc de scump; iar pe consorțurile sau pe întreprinzătorii cari nu plăteau cât le cereau ziaristii, 'i tăvălea prin toate noroaele, și nu se astâmpără, până ce nu le trântea la pământ; din contră, pe altele, întreprinse de cei mai mari șarlatani, fără caracter și fără nici un capital, le laudă în modul cel mai nerușinat. Lucrul ajunsese până la atâta, încât și proprietarii ziarelor celor mai mizerabile din Viena se îngânfau și laudau, că ei încă au câștigat zeci de miji. Consecințele acestei corupțiuni a presei a fost bancrotul (falimentul) general, care veni peste Viena, și care nu a cruțat nici pe Ungaria. Corupțiunea presei s'a întins asupra

societății și mai vârtos asupra cercurilor politice. Speculanții din senatul imperial făceau politică pe bani. Istoria căii ferate galițiane se poate compara prea bine cu istoria căii ferate orientale din Ungaria.*)

Coruptibilitatea presei este o specie de calbedia, de care e foarte greu să aperi ziaristica din Ungaria. Exemplele din Viena sunt foarte aproape. Băncile dela Viena nici că 'și mai pot face idee despre vre-o ziaristică onestă, necoruptibilă. Dar și băncile, și direcțiunile căilor ferate din Buda-Pesta își șterg sudoarea de pe frunte, când stau să-ți arate miile plătite la ziare. Nu este aici vorba despre simplele anunțuri, de publicațiuni, care costă cel mult câteva sute de fiorini, și pe care ziaristii sunt în drept de a le lua, ci este vorba de acele mii și zeci de mii, li-se numără, sau pe care le cer ziaristii, pentruca isă-ți laude întreprinderea etc."

Toate revelațiunile rușinătoare, însă prea adevărate, făcute până acilea, se înțelege numai despre ziarele scrise în limbja nemțască, în Cislaitania și în Ungaria, mai ales în cele două capitale. Acuma trecem la presia maghiară. Despre aceasta se zice între altele:

Ziaristii maghiari până acilea n'au prea exercitat aceasta profesiune a tăietorilor de pungi. Intre ziaristii maghiari sunt mulți oameni de omenie. Peste aceasta, speculanții și bursarii nu prea au plăcere a mitul ziare maghiare, pentruca Maghiarii nu frequentă

***) Pe când ne aflam în senatul imperial în a. 1864 decurse în auzul nostru târgul între consorțiul Klein și între „Presse”. Proprietarii acesteia cereau douăzeci de mii florini, v. austr., pentru ca se laude nu întreprinderea în sine ci numai pe consorțiul Klein, și să-l reomande ca să câștige el construcțiunea căii fer. galițiane, iară consorțiul îi îmbiase cu 15 mii; cea însă insistară la 20 mii, pe care le au și câștigat. De acestea sunt sute de exemple.**

bursele. Băncile 'și aduc aminte de ziarele maghiare atunci, când au să influențeze asupra onorabilei camere a deputațiilor în interesul vre-unei întreprinderi de speculă. Aceasta se întâmplă pe fiecare an de câteva ori; pentru cazurile acestea însă nu avem până acuma criteriu general despre purtarea presei maghiare. *) Atâta însă rămâne adevăr, că apărarea ziaristicii maghiare de corupțiune, conservarea renumelui și a onoarei aceleia este un interes vital al Maghiarilor, dela care depinde moralitatea națiunii. De va apucă ziaristica maghiară pe acest repeziș (declin, pe munte ide vale), nu se va opri până la labis. Omul pe care-l poți corupe odată cu bani, pe acela 'l vei putea cumpăra și a doua oară. Celce primește banul sub un pretext sau altul, totdeauna va află pretexte, ca să-și umple punga de nou. Cel care și-a vândut până la unul 'sau la altul, din una sau altă cauză, tot așa va întră la tocmeală cu alții în alte cauze. Când ar ajunge presa maghiară ca să fie coruptibilă, sau prin bursă, sau prin minister, atunci o va putea cumpăra și altul, pentru alte interese străine, precum! sunt ale băncei naționale din Viena și ale altor speculanți, prin care se spoliază patria noastră; atunci apoi am putea să 'ajungem timpul, în care domnii redactori și editori ar află, că aurul lui Filip este de valoare mai mare, decât talentele de fer ale spartanilor, adecă talerii prusiaci sau rublele rusești sună mai bine decât notele de papir.

D-zeu să apere de asemenea urmări, și Maghiarii să mulțumească ziaristilor săi, că nu sunt coruptibili. Aceasta nu e vre-o mare virtute în sineși, pentruca

***) Adecă sunt cunoscute numai unele din ele, care au luat bani cu mii și zecile de mii, mai vârtos în cazuri, când s'au proiectat alte și alte linii de căi ferate. Pentru ca să afli adevărul, ai avea să cercetezi cu deamăruntwl cărțile de gestiune (Geachftsbucher) ale acelor consorțieri.**

avem drept să pretindem dela oricine, ca să fie și să rămână om de omenie. Ei, dară nu e lucru bun; a fi ziarist maghiar. Ziariștii maghiari sunt oameni săraci, lipsa și seducțiunea este mare, pentrucă să alunece și ei pe calea ziaristilor nemțești (și jidovești care le publică nemțește în Viena și Pesta).

Numărul abonaților la foile câte es în limba maghiară în capitala Ungariei, este numai de 16 mii, iar acest număr se împarte pe 11 ziare. Anunțurile, publicațiunile încă aduc ziarelor maghiare venit relativ foarte puțin. De aici urmează, că cele mai multe ziare maghiare se află în imposibilitate de a-și acoperi spesele din veniturile sale. Acest rău vine de acolo, că la Maghiari fiecare partid deschide câte un ziar, ca organ al său; iar partidele se înmulțesc pe fiecare zi, nu însă și numărul abonaților. Așa, dară se întâmplă mai des, ca ziarele, mai vârtos la începutul activității lor, adevă în anii dintâi, trebuie să fie subvenționate de către partidele respective. Aceasta însă este tot așa în lumea toată. Daily News din London a trjas cinci ani de zile subvențiune dela partidul liberal, pânăce a apucat pe aripile sale. A trage însă subvențiune, nu 'este în sineși nici un fel de infamie; rușine și infamie este numai în acel caz, când cineva (redactor, colaborator, corespondent) își pune peana sa în 'serviciul cuiva (guvern, partid, persoană particulară) cu totul în contra convicțiunilor sale, și așa pentru simbria mizerabilă scrie numai aceea, ce-i comandă și dictează alții în peana. Ziastica maghiară nu are multe pene de acestea servile și venale; ea însă are eu atât mai mulți ziaristi sărăcuți. Ziarele lor n'au vre-un venit, partida lor nu are de unde, sau nu voește să sacrifice mult; de aceea colaboratorii ziarului sunt rău plătiți. Cel mai mare ziar scris în limba maghiară are numai a patra parte din venitul, pe care-l trage redacțiunea ziarului nem-

țesc Pester Lloyd. Scriitorii nemțești trag, atât în Viena, cât și în Budapesta, salarii și onorarii nease-mănat mai mari decât cei ungurești. Din această cauză mulți magnați își călcară pe conștiința lor națională și se făcură ziaristi nemțești. Ziariștii maghiari sunt în partea cea mai mare a lor oameni tineri, înpinși de îndemnul nobil, însă și din neprevedere, ca să-și aleagă, aicea vocațiune de scriitor; de aci încolo ei nu s'au mai putut reîntofarce din' calea pe care au apucat, și acum lucră pentru câte) un salar mai mic decât este simbria unui sodal delai boltă, care stă în dosul tarabei și vinde marfa; așa, * ziaristii aceia lucră fără perspectivă în vre-iun viitor mai bun, fără speranță de a funda și ei familie; trag în jug ziua-noaptea, cu știință mai multă sau mai puțină, cu gust mai bun sau mai rău, în tot cazul' însă fără a fi numiți și recunoscuți, fără glorie și fără remunerațiune. Ii Vezi toată ziua șezând la masa lor de scris; ei sunt adevărații proletari ai națiunei. Onoare acestor laboratori zileri; onoare activității, zelului, simțului de datorie, onestității și sărăciei lor. Sărăcia este cea mai periculoasă tentațiune. Deci dacă totuși acei oameni săraci, cu toată sărăcia lor, resping corupțiunea, aceasta este virtute a spiritului de corp și a patriotismului lor.

Credem că această icoană pe care o aflarăm în Nr. 31 al Reformei comitelui Lonyai, este ilustrată de ajuns, pentrucă să vezi într'însa toată mărimea corupțiunei, a putreziciunei și a puturilor morale, care te umplu de 'greață și urgie, oricând apuci în mână ziare mituite, cumpărate, corupte cu bani, vândute și revândute, mai ales la bancari, bursari, întreprinzători de căi ferate și de alte ramuri ale industriei, la speculanți de categorii diverse, la câte un guvern corupt, fie acela politic, fie ecleslastic, carele să, poate susține numai cu ajutorul corupțiunei, în fine

I
I
I
I
t
i
'
|
|
t
I
\
j
[-
jl

la inimizii patriei și ai națiunii. Tot asemenea e scoasă la lumină și condițiunea ziaristului sărac, însă onest. Din cauzele atinse mai în sus, nimeni nu era mai competente de a prezenta publicului aceste icoane, decât este același e. Lonyai. Acum însă după ce cunoșcăm starea ziaristiceii nemțești și maghiare, nu va fi de prisos ca să aruncăm ochii și peste ziaristica daeo-românească, din aceleași puncte de vedere.

Poate fi vorba la daco-români despre corupțiunea presei lor prin vre'unul din factorii finanțari sau guvernamentali sus enumerați? Acela care ar susține și afirmă o infamie ca aceasta, ar și lua obligațiunea asupra-și, de a produce pentru fiecare ziar încriminat probe juridice convingătoare, iar celce nu produce probe, și totuși flecărește, acela este un calumniator dominat -de diabolica pasiune de a înegri renumele bun al altuia și a-l nulifică în opiniuneaj publică, ce suferă a fi sedusă și adesea păcălită prin calumniatori și spioni. Dar cine să simtă necesitatea de a se adresă în timpurile noastre la vre-un ziar românesc, fie acela oricare, chiar și din capitala București, pentruca să-i recomande pe consorțiul de acționari, cutare împrumut de stat, cutare comerțiu transmarin, cale ferată și altele ca acestea, când toată lumea știe, că Daco-Românii încă n'au de loc bursă, că ei nu joacă la nici una din bursele europene, și în fine, că nici un financiar, bursar, speculant din țările europene, nu cetește nici un ziar românesc, ba nici nu știe dacă există sau nu, la Daco-Românii ziare. Dar chiar guvernele și diplomații străini, au pus și mai pun până în ziua de astăzi așa de puțin pond pe ziaristica daco-românilor, încât mituirea ei cu bani o ar ținea de adevărată risipă, de aruncarea banilor pe fereastră, fără nici un scop. Fiecare ministru de externe sau de interne și fiecare diplomjat poate se afla delia direcțiunile respective al poștlor,

la orice timp, numărul, abonaților fiecărui ziar politic românesc, cum și după adrese, clasele de oameni cari le cetesc. Vor afla un singur ziar românesc politic cu 1500 până la 2000 de abonați, de aci încolo toate celelalte au dela câte 400 până cel mult 1200. Apoi miniștrii și diplomații disprețuesc asemenea sărăcii de ziare, pe cari cei potenți ai lumii și plutocrații nu le cetesc, precum nu cetește nici pe cele maghiare, polonești, grecești, eroatice, boeme, ba nici pe cele rusești și turcești. Așa dar chiar când s'ar afla vre-un Daco-Român, carele să voiască a-și vinde peana sa la vre-un financiar, sau la vre-un diplomat, ori ministru străin, nu-i dă nimeni nimic pe ea, că nu 'i poate fi de nici un folos. La noi încă încă nu există acea specie de opiniune publică, dezvoltată, luminată, întinsă peste sute de mii și milioane de locuitori, cari după informațiunile ce li s'ar da din presă, să fie în stare de a-și formula ei înșiși vre-o programă, și de a-și manifesta voia lor determinată. Chiar publicul maghiar, care 'și ține nasul așa sus, în asemenea cazuri devine jucărie în manile prefectilor, viceprefectilor (viceșpani), a subprefectilor, sau cum le zic ei, cu termin foarte caracteristic, szolgabiro, adecă jude al șerbilor.

Așa dar, oricine ar vorbi despre corupțiunea presei românești cu mii și zeci de mii, în sunsul indigitat de c. Lonyai, sau că i-ar plăcea să se facă de răs înaintea oamenilor pricepători, sau că ar fi un calumniator miserabil.

Dacă însă corupțiunea imorală și trădătoare nu încape, cu atât mai mult nu este permis a vorbi despre subvențiunile ziarelor noastre, și credem că este necesar a sta puținel la expresiunea aceasta, pentru ca să ne înțelegem în termini și în definițiunea lor.

Zece patrioți, sau și o sută de membri ai cu-

tărui partid, se adună la un loc și se întreabă unii pe alții:

Suntem noi toți de aceleași opinii în materia, în cestiunea cutare?

Răspuns unanim: Suntem.

Dar cum să le manifestăm la lume și să ne câștigăm aderenți?

Răspuns: Prin publicitate; să fundăm un ziar, care să iasă de (atâtea) ori pe săptămână.

— Cât va costa?

— Atâtea mii, sau zeci de mii pe an.

— Nu vom avea ațâți abonați, pentru că să acopere toate spesele, vom rămânea în deficit.

— Acela deficit îl vom acoperi prin subvențiune, pe care o vom scoate din pungile noastre în cutare proporțiune.

— Foarte bine; dară ne lipsesc redactorii și colaboratorii.

— Vom căuta tot din partea noastră, oameni cu instrucțiune de ajuns; ageri de peana și determinați a suferi alătura cu noi pentru cauza noastră; îi vom remunera bine, ca să nu le lipsească nimic, să se poată devota numai aceste cauze. —

Sau, se adună u^a [altă ceată de patrioți și își zic: „Poporul care Vorbește limba noastră, este persecutat, împilat și calumniat din ură națională, din egoism, de frică, ca nu cumva să se desvoalte, cultivate și să ajungă la libertate. Dați să adunăm un fond mare de bani, din, al cărui venit o parte să o dedicăm pentru un ziar național în senzul cel mai nobil al cuvântului. Ii vom da subvențiune pe atâta, pe cât nu se va ajunge cu venitul dela abonați, ial căror număr va crește foarte încet, pentru că acest popor a fost și mai este încă ținut întru neștiință, din care cauză el încă nu simte necesitatea lecturii; întunecat și tâmpit prin lanțurile șervitutei, el nu a

învățat a medita despre soartea sa cea mizerabilă la care a ajuns. Așa dar, până să spargem prin' acest întunerec egiptean, pâlnia să încălzești atâtea milioane de inimi, al căror puls bate așa de încet și ieste atât de rece, vom sacrifica, dând subvențiune, însă numai la părere din pungile noastre, pentru că dacă ne vom întreba mai de aproape în conștiință, apoi la cei mai mulți dintre noi, ceace avem în bunuri materiale, ne vine în pungi din sudoarea poporului, deși nu totdeauna imediat, ci prin canale diverse."

Alții iarăși s'au convorbit și au fundat ziare politice de culoare confesională, tot cu subvențiune, ce li-se dă dela arhieriei și dela alți membrii ai clerului.

Ceeace fac partidele politice, naționale, confesionale, imită și guvernele, mai aless cele constituționale și parlamentare, adecă de a fundă ziare subvenționate, care să susțină și să apere, nu atât pe guvern, cât mai vârtos doctrinele și opiniunile politice ale majorității parlamentare, din care a emanat guvernul. Toți politicii cei mai luminați au recunoscut ministerilor dreptul acesta, carele nu este decât un drept de reciprocitate între diversele partide ale unui stat. Ceeace au disputat politicii, a fost numai dreptul, pe care și-l aroagă majoritățile de a-și vota pentru sine pe fiecare an așa numite fonduri de dispozițiune din tesaurul public al statului,, de unde apoi se dau subvențiuni ziarelor guvernamentale. Aci s'a zis majorităților: Spre scopul acesta nimic din Veniturile statului; ci dacă vă place să aveți organe proprii de publicitate, așa numite oficioase, dați-le subvențiuni dela voi, precum dau și alte partide din averea lor.*) Dar această dispută

*) Aceasta însă nu se poate aplică sub nici un cuvânt la așa numitul Monitor oficial. Acesta este și rămâne organ mai mult al statului decât al guvernului; in el se continuă oareșicum Analele țarei. Monitorium oficial trebuie să se pu-

încă tot mai decurge în toată Europa, noi însă trecem peste ea la locul acesta. Pentru noi să fie de ajuns a constata, că subvențiunile de bani care se dau mai multor ziare prin ceice Voiesc a le susține în interesul lor, nu cuprind în sineși nimic imoral, ba din contră, obvin adesea cazuri, în care subvențiunea se dă cu scop de a salva chiar doctrine morale, unde ea semnifică tot atâta, ca și cum ai înființa din banii tăi școală, biserică, azil de naștere, spitale, orfanotrofie etc, poate și înmiiat mai mult, în cazuri când se lucră pentru salvarea unui popor aservit, pentru scăparea țării de subjugare străină, pentru evitarea de rebeluri civile, așezarea libertăților publice pe temelii solide și durabile.

În acest sens mai multe ziare românești politice au tras și unele mai trag până în ziua de astăzi subvențiunii, pe care numai răutatea sau stupiditatea le va judeca de imorale. Precum la Maghiari, așa și la Români, sunt puține acele ziare politice și în genere foile periodice, care să fie în sffare de a se susține "numai din Veniturile câte le întră dela abonați. Nu subvențiunile, ci cu totul altele sunt pedecile, cu care luptă ziaristica română, și morburile, de care suferă ea.

Pentruca un ziar se poată fi susținut numai cu spesele care întră din banii de prenumerațiune, se cer câteva condițiuni, pe care nu este prea ușor a le împlini. Așa între altele se presupune, că întreprinzătorii, redactorii, editorii cunosc perfect, atât facultățile materiale, cât și pe cele spirituale, sau adecă adecă gradul culturai publicului, cătră care voiesc a se adresa. Cătră un public ce abia acum învață a ceti, este cineva cât se poate de cruțător, nu aleargă

blice în toate înprejurările pe spesele statului, și încă [sub redacțiune care să știe susține demnitatea statului, a poporului, a regimului (Gapul statului) și a guvernului (ministeriului.)

câte un miliar de loc înaintea lui, dacă nu vrea ca publicul să-l peardă din vedere. Redacțiunea caută ca să afle totdeauna lipsele cele mai neamânabile ale lectorilor săi. 'Cestiuni politice mari nu le tractează ca cunoscute, ci din contră, ea presupune, că partea cea mai mare a lectorilor să-i aude acum în-tâia oară despre asemenea lucruri. Cu ziare sau ini-mice, sau trădătoare, sau și numai torturate de mândărimea de a se certa, nu-și prea face de lucru, dar vătămarea de onoare personală și cu atât mai mult națională, nu o suferă cu nici un preț din lume, în asemenea cazuri dă publicului său exemplu de modul cum se câștigă satisfacțiune.

Limba în care se scrie ziarul său, este totdeauna aleasă, deamnă, și totuși curgătoare ușor, eonstrucțiuni netede, perioade mai mult simple, nu încurcate cu incise dese; mai în scurt, din ziar dispare acea limbă scrisă ca de clacă, ca în batjocură, ca și cum ar traduce școlarii terțiani ori quartani din vre-uni clasic latin, pe care-l înțeleg abia pe jumătate, cece se întâmplă mai ales în cazuri, când redactorii și colaboratorii sunt distrași în alte moduri, prin funcțiuni și diverse vocațiuni ale vieței. Așa o parte considerabilă a laboarei rămâne pe sufletul unor junișori. Aceasta nu merge. Minerva este severă în disciplina sa, ea nu suferă diversiuni de acestea, ci le pedepsește aspru, într'un mod sau în altul. Un ziar carele vrea să fie bun în adevăr, de va ieși numai de 2 ori 'pe săptămână și numai cu text cât au d. ex. ziarele românești din Pesta, sau Românul din București, cere dela redactor sacrificiu de cea mai mare parte a timpului 'său. Redacțiunea perde timp și mai mult în cazuri, când mai are a face cu articlii și corespondențe scrise în limbă și stil atât de miserabil, încât sau este necesitat a-și perde oarele scumpe cetindu-le numai pentruca să le arunce apoi în coșul

cu maculature, sau dacă află în ele simbure, să le dea un alt Vestmânt, adecă să le scrie dânsul de nou.

f Una din condițiunile cardinale pentru existența și înflorirea unui ziar liber, independent, este pretutindeni, încă și sub absolutism, independența personală a redactorului sau redactorilor. Este imposibil, ca de ex. un funcționar care 'și trage salariul său delaj stat, cătră care este legat și cu jurământ, să redacteze ^ întru toată libertatea un ziar independent. Tot așa nu se poate, ca de ex. un profesor dela institutele de învățământ ale statului să se miște în calitatea sa de redactor al unui ziar liber, dupacum ar voi el, sau mai bine, precum ar cere interesele vitale al publicului pentru care scrie. Nici chiar profesorii dela școalele confesionale nu pot corespunde vocațiunei unui redactor independent; cel puțin, aici în Transilvania și în Ungaria foarte anevoiă. Să punem că acel profesor pentru persoana sa nu e nici decum bigot, ci din contră, om care stă la înălțimea unde stau alți bărbați de erudițiune europeană; lui însă în pozițiunea sa nu-i este permis, necum să facă; opozițiune, dar nici măcar să fie tolerant. Avem sume de exemple în materia aceasta. Există porunci arhieresti, prin care profesorilor și docenților se interzice strâns chiar corespondența cu Vre-un ziarist, și cu atât 'mai Vârtos; ou ziare ce nu plac preasfinției sale. In Noemvrie 1852 s'a interzis repauzatului Gavril Muntean colaborarea la Gazeta Transilvaniei ca din chiar senin, și bietul, carele încă fusese spoliat în anul 1849 de avere (peste 3 mii florini m. c.) în Sibiiu, a trebuit să renunțe totodată la modestul onorar ce trăgea ca colaborator. In August 1873 profesorilor și directorilor dela școalele româno-catolice din Transilvania li s'a pus alternativa categorică, că aceia cari lucră la ziare, sau să încete la moment, sau să-și dea dimisiunea din profesură. Unul dintre

profesorii dela gimnaziul rom. catolic din Brașov, care luase asupra-și redacțiunea ziarului „Nemere”, a fost dimis din funcțiunea sa. Unde poate fi între asemenea conjucturi vorba de independență! Chiar și protestanții sunt în acest punct destul de intoleranți.

Ce e drept, inspectorii supremi ai școalelor confesionale au acî un cuvânt al evangheliei: Nimeni nu poate servî în același timp la doi domni. Explicațiunile ulterioare încă nu lipsesc. Diversele specialități de știință cer în secolul nostru studiu întins, înaintare cu timpul; oarele de prelecțiuni sunt fatigatoare; conferințele, corecturile laboarei scripturistice a tinerilor sunt iarăși fatigante răpitoare de jmulte oare ale zilei; unde mai rămâne unui profesor timp, de a se ocupa și cu cestuni politice de ale zilei, nu ca diletant, ci ca profesiune; pentrucă în zilele noastre nu este permis la nimeni pe lume, a tracta cestuni politice, adesea de vieața de moarte, numai ca politicastrii de cafenele și de berării; politica nu este muzică de strate, ci este știința cea mai grea din toate științele, care confiscă cum am zice, pentru, sineși, toate puterile minții și ale spiritului.

Inspectorii supremi mai adaogă încă și argumentul atins mai sus, mai ales dacă aceia sunt și prelați. Ei adecă pretind, ca un ziar politic redactat de profesori subordinați lor, să stea între toate împrejurile în mod exclusiv la porunca, la serviciu, pentru confesiunea proprie, și să lovească în altele, precum vedem în adevăr, că se mai întâmplă ici coala. Un ziar însă, care nu voiește să ia îndeșert titlul de ziar politic, independent, nici că se poate cugeta, dacă! redacțiunea lui nu va fi emancipată din capul locului, perfect și pentru totdeauna, de orice influință a rivalităților și cum zic francezii, a veleităților confesionale. Nicăiri procedura strâns obiectivă nu este așa necesară ca pe terenul acesta. De acî încolo, cei

cu musca pe nas ori pe căciulă, vadă cu cine-și vor împărți certele; dar ziarul politic și independent să nu le deschidă teren de ceartă nici pe un minut.

^ Un ziarist și anume redactorul unui ziar politic trebuie să fie independent încă și din alte puncte de vedere, cari sunt: Vocațiunea simțită în pept, sau cum ar zice poezii, Vena politica, fără care nu face nimic, ci strică tot, apoi aceea vocațiune ajutată îri tot timpul atât cu științe teoretice și anume juridice, de stat, de economie politică și națională, istorică și geografică din toți secolii, cât și cu experiența foii-tinsă, adunată din țări mai multe și din toate clasele societății omenești; cunoștința de ajuns cel puțin de patru până în cinci limbii; în fine, paciența de fer, precum nu se mai cere la nici una din vocații-; j. nile omenești, nici chiar la cea militară.*) Mai este încă de dorit, ca un ziarist să fi servit câțiva ani la stat, sau la vre-un municipiu, ori să fi fost avocat sau notar public, pentruca să aibă cunoștințe practice, încă și din ramurile cele mai prosaice ale vieții omenești. Mai în scurt, au trecut acele timpuri, când națiunea noastră își lua pe ziaristii săi dintre dascălii dela s. Sava, dintre clericii dela Blaj și mai târziu dela Orade, Arad, Sibiu. Aceasta s'a întâmplat în timpuri de lipsă extremă, în condițiuni de servitute barbară, sub care gemea națiunea, pe când se cerea, ca cineva, fie oricine, ori de unde, să fie sacrificat totul, să fie înfipt pe cruce. Altele sunt astăzi lipsele națiunii noastre și alt viitor o așteaptă. Dar apoi și națiunea să-și remunereze cu totul altminterlea pe publicistii săi, decum i-a remunerat ea până acuma. pm

*) Ego nes studium sine di vite vena, nec rude quid prosit **Idgenium** video. Alterius sic altera poacit opem res et conjurat amice. Se poate zice cu Horatm despre politici, întocmai precum a **zis el** despre adevărații poeți.

Directorul de scoale Gheorghe Șincai.

Vieța nemuritorului Gheorghe Șincai se află descrisă de cătră mult regretatul nostru compatriot repauzatul Alexandru Papiu Ilarianu. Studiul de două luni pe care îl făcuse biograful asupra vieții celei: mult agitate a lui Gheorghe Șincai din documentele și datele câte le avuse la mână, a fost prezentat la timpul său societății academice române din București ca discurs de recepțiune și a fost ascultat și primit de cătră colegii noului membru ales: cu cea mai calduroasă plăcere și laudă. Dar precum ni se întâmplă cu cei mai mulți bărbați ai noștri renumiți cari au trăit, au lucrat și au suferit între anii 1780—1840, oricât se adoperă biografii lor ca să le scoată la lumină toate peripețiile vieții lor câte merită a fi conservate prin tipar pentru posteritate, mai nici într'un caz "hu li se împlinește dorința. Acei bătrânii ai noștri cu prea puțină excepțiune n'au făcut în tot cursul vieții lor rai nimica pentru sine, ci totul pentru nefericitul popor românesc, pentru limba, literatura, istoria, biserica, școala și în genere pentru emanciparea lui de sub jugul sclaviei. De aici vine, că la mulți dintre bărbații cei mai renumiți nu aflăm însemnat nici măcar anul nașterii și al morții, iar dacă unii din ei au fost și căsătoriți, nu cunoaștem nici relațiunile familiei lor. Gheorghe Șincai tot a mai lăsat câte ceva însemnat și din vieța 'sa; cu toate acestea partea cea mai însemnată a vieții sale, adevărat activitatea sa ca profesor și director în Blaj, este așa de puțin cunoscută din acte, încât chiar și în biografia scrisă de Papiu lacuna aceasta se simte tare. A voit

însă o prevedință binefăcătoare*, ca pe lângă multe manuscrite ale lui Șincai conservate cu grije în arhivele episcopiei gr.-cat. din Oradea-mare să rămâie și câteva acte parte mare oficioase, din care se pot afla și cunoaște mai multe împrejurări ale școalelor din Blaj pentru care Gheorghe Șincai în cele din urmă venise în atingere neplăcută nu numai cu episcopul său, ci chiar și cu guvernul provincial.

JDrezând noi, că 'mai multe din acele acte pot să aibă valoare istorică, le vom reproduce aici în extrase românelști, iar în limbile originale în care se află ele, se vor publica tot în Transilvania, pe cari noi o considerăm totodată ca un mic magazin de documente istorice până atunci, până când nu se vor afla alți literați, ca să-i umple coloanele acestui organ al Asociațiunii noastre cu alte produse literare și științifice mai folositoare, eșite din peana dâșilor.

Actele oficiale pe care le avem noi la mână din zilele lui Gheorghe Șincai, se ocupă mai mult numai cu planul înființării școalelor normale din Blaj și al unor așa numite triviale din diverse părți ale Transilvaniei. Ele se încep dela anul 1775 și se continuă până la 1795. Le vom lua cât se poate în ordinej cronologică, premitem însă, că la unele nu este pus anul în care au emanat, dar se poate combina din context cam în be an au putut să emane.

In anul 1775, '21 Iulie Nr. gav. 4333 guvernul Transilvaniei adresează cătră o comisiune guvernială o rezoluțiune, în care își arată îndestulirea sa cu luarea măsurilor pentru edificarea unui local de scoale normale în Blaj, și provocându-se la un raport din 13 Iulie al aceluși an, pe lângă ce laudă zelul, face obi servarea, că întru înțelesul unui rescript regesc, a cărui dată nu se pune, tot materialul, precum și munca de mână și căraturile erau obligate comunitățile și respective posesorii locurilor ca să le dea la edificarea

acestui fel de scoale; așa dar guvernul declară, că acele materiale și prestațiuni, precum și darea de lemne nu le poate arunca asupra altora, ci trebuie să le îplinească cei numiți în rescriptul regesc, iar plata zidarului se va număra la timpul său din fondul anumit de cătră Maiestatea Sa. Subscris: br. Samuel Bruckenthal gubern. și Iosif Molnâr secretar.

Din 9 Noemvrie 1776 Nr. 5065 iarăși vine o rezoluțiune guvernială la un alt raport relativ tot la edificiul școalei normale din Blaj, din care aflăm, că guvernul nu prea e îndestulat cu înaintarea lucrărilor și comite blăjenilor, ca să stea cu totdeadinsul de lucru cu atât mai Vârtos, că Maiestatea Sa împăratul a binevoit o porunci de repețite-ori, ca acel edificiu, să se gătească cât mai curând. Subscris: cornițele Nicolae Bethlen și M. de Sonnenberg secretar.

Sub data de 7 Martie 1777 aflăm o adresă dată cătră episcopul Romjânilor gr.-catolici în Blaj din sesiunea așa numitei „tabulae eontinuae” a comitatului Albei Inferioare cu reședința în Aiud. Oficiul comitatului face episcopului cunoscut, că a primit din nou un ursoriu dela 'guvern, în care comitatul este provocat, ca ținându-se strict de ordinele anterioare, se îngrijească pentru cât 'mai curânda terminare a edificiului școalelor normale 'din Blaj. Deci comitatul invită ex officio pe excelența sa episcopul, ca de câteori vor fi necesari muncitori cu brațul din partea comitatului la edificarea acelor scoale, sau atunci când se vor apuca de lucru, episcopul să se pună în conțelegere cu comitatul, căci acesta conform prea înaltelor ordinațiuni, nu va lipsi a-și împlini dorința.

Tot din anul 1777 Februarie 22 aflăm o adresă a, sujs numitei comisiuni îndreptată tot cătră episcopul Făgărașului cu reședința în Blaj. In actul acesta numita comisiune provocându-tee la un raport al comitatului Albei Inferioare, care semăna cu o denunțate

asupra episcopului, ca își cum acesta nu ar voi să întindă ajutor eficace la ridicarea edificiului, pentru școala normală, comisiunea muștră totodată pe episcop, că până în acea zi nu dăduse vre-un răfspuns, respicat și anume o declarațiune în acel înțeleș, ca împlinirea voinței împărătești să fie cât mai mult accelerată; de aceea comisiunea și cere dela episcop informațiune exactă în sensul arătat. Subscriși: comișele Nicolau Bethlen și br. Iosif Mijske în numele comisiunei publico-ecclesiastice.

Din aceste două acte mai din urmă se vede, că între episcop și comisiune se iscaseră unele neînțelegeri, care se află îndigitate și în alte acte; dar natura neînțelegerii nu poate fi bine cunoscută; se pare numai, că comisiunea dedea prea înaltelor dispozițiuni relative la edificarea școalelor normale din Blaj un înțeles, iar guvernul și comisiunea guvernială cu totul altul.

Sub Nr. 2226 'din 9 Aprilie 1782 guvernul Transilvaniei face cunoscut 'erjiscojului gr.-cat. dela Blaj, că cu respect la denumirea profesorilor, la înființarea școalelor, la introducerea metodului normal venise un decret reg. prea înalt din 12 Dec. 1781, care se comunică episcopului în extras, dar cu acea intimațiune, ca catihet la școala din Blaj este acilea (fii promptu sit, adecă Pater Georgius Schincai Hjieromonachus), care își luase mai dinainte instrucțiune; în metoda catiheticeii la școala normală din Viena. Subscris în numele guvernului cu reședința în Sibiiu br. Samuel de Bruckenthal, iar subscripțiunea secretarului lipsește.

Din acest act guvernial încă se pare, că scoate capul o neînțelegere între guvern și episcop asupra persoanei lui Gheorghe Șincai. însemnăm aci, că până în 12 August 1782 episcop al Făgărașului fusese tot Grigorie Maior, care tocmai în acea zi se lăsase de

episcopie și tot atunci sinodul adunat a ales pe cei trei candidați, dintre cari apoi în 21 Octomvrie 1782, a fost denumit Ioan Bob. Această observațiune trebuia să o facem la locul acesta și încă cu ,adaos,i
i
ca deși Ioan Bob fusese denumit episcop în 21 Octomvrie 1782, dar preconizarea lui de către scaunul Romei s'a întâmplat abia în 15 Dec. 1783, iar hirotonia lui s'a făcut în Blaj de către același Grigorie Maior numai în 6 Iunie 1784. Aci dară dăm peste un așa numit interregnum de aproape 2 ani, în care timp însă au emanat mai multe acte relative la școalele din Blaj, între cari câteva ne dau testimoniu trist despre nespusele trăgănări și pierderi de timp în comunicațiunea oficială dîntre Sibiiu și Blaj.

Suscitatul decret din 12 Dec. 1781 îl avem și noi acilea numai în extract, care însă este foarte ne-

favorabil pentru școalele din Blaj, așa cum se vede el în copia noastră. Se va fi aflând și originalul aceluia undeva; dar sune el anume cu respect la direcțiunea supremă a școalelor ori și cum, astăzi, după mai bine de o sută de ani el este căzut în desuetudine, și chiar dacă nu ar fi cazul acesta, astăzi el ar lovi foarte greu în legile care asigură confesiunilor religioase dreptul lor asupra școalelor confesionale, prin urmare nu mai poate să aibă nici o valoare. Geeace aflăm foarte definn de însemnat din acel decret dela 1781 este, că el constată pe temeiul unui raport al comisariilor, cumcă în Blaj numărul tinerii mei scolastice a crescut atât de tare, încât zice monarhul, că acolo trebuie să se ridice încă și alte scoale și respective să fie lărgit edificiul destinat pentru școalele deacolo. Deci monarhul comite guvernului Transilvaniei, ca să însărcineze pe așa numita comisiune a studiilor din țară, ca să prepare un plan nou pînăruă școalele care psmntu acăt an să înositaap 107 Blaj

f"
V
H
V
|

acelea elaborate să le submită Maiestății sale pentru aprobare. Tot în acest decret împăratul Iosif află, că după ce numărul tinerimei românești scolastice se înmulțește așa de tare, prin aceasta se arată și necesitatea înființării de școli triviale, de aceea împăratul permite ca să se caute un individ bine deprins în metoda de învățături normale și cunoscători de limbile necesare în Blaj, iar aceluia să i-se asigure salariu de 150 fl. pe an, spre a; i-se plăti din fondul școlilor normale și cu acea condiție, ca pe lângă acea plată episcopul să-i dea locuința convenită și ajutor în produse naturale. Mai departe monarhul comite episcopului, ca de catihet să denumească pe unul dintre ieromonahii din Blaj, cari și așa sunt obligați în virtutea literelor fundamentale ale acelei mănăstiri, ca să funcționeze în calitate de profesori; dar catihetul să nu aibă încă și alt salariu special; iar dacă între ieromonahi nu s'ar afla vre-unul, carele să cunoască bine metoda normală, episcopul să-l trimită în Sibiu la școala principală de acolo ca să învețe. Subscris: Josephus m. p., Thadeus Baro a Reisbach m. pr. Ad mandatum Sjaerae Caes. Regiae Majestatis proprium. David Szekely m. pr.*)

Tot din anul 1782, Octombrie 15, Nr. 7329 s'a emanat un decret al guvernului țării adresat vicarului general ieromonah Ignatie Darabant. În actul acesta guvernul zice, că dl inspector primar al școlilor naționale a informat pe guvern despre starea școlilor din Blaj; deci în urmarea aceluia guvernul comite vicarului general (pe timpul vacanței scaunului episcopesc), ca școala națională din Blaj să o împartă în două clase și să o numere între școlile primare, iar

*) „Quoniam autem Commissariorum relatio perhibet numerum studiosae juventutis Balazsfalvae ita acrivisse, novae ibidem scholae erigi, et respective aedificium pro scholis hactenus destinatum ampliari debeat”.

î
i
l
;
*

"

t

|

„

”

*

*

!

catihetul acelei școli să fie conform ordinațiilor anterioare părintele Gheorghe Șincai, carele să fie și director local, și să se poarte cu subordinație convenită către episcop, către directorul regesc și către inspectorul primar al școlilor naționale. Tot prin acest decret sunt denumiți ca docenți (magistri) indivizii: Ioan Papp și Samuil Coltor. Fiecare din aceștia vor avea salariu câte 75 fl. din fondul școlilor naționale, iar deputat în grâu și în lemne le este promis de către dl episcop al Făgărașului; acel deputat ei să-l împartă drept în două. Într'aceia până când se va termina noul edificiu al școlilor, vicarul general să îngrijească de locuința lor și de comoditate* adecă de local pentru instrucțiunea școlarilor. Subscris: br. Samuel Bruckenthal.

În anul 1783 Dec. (27 sub Nr. 8680) guvernul țării vine iarăși în numele Ces. r. Maj. Sale Apost. cu un decret adresat tot vicarului general Ignatie, în care același guvern descoperă, că Gheorghe Șincai ca director al școlii naționale din Blaj arată lipsele acelei școli, cum și lipsele docenților și ale sale, în urma cărora se iau următoarele măsuri: încât pentru lipsele docenților, Reverenția Sa D. Josephus Martonffy în calitate sa de inspector al școlilor naționale înaintase încă din 5 Dec. 1782 o reprezentație către înaltul tesaurariat regesc (ministerul de finanțe al Transilvaniei); mai departe aceluiași părinte Șincai i-se comite, ca pentru recvizitele necesare la învățatură în școli, precum sunt scaunele și mesele, să prepare și să submită un calcul de cheltuieli, pe temeiul căruia să se facă toate cele de lipsă conform prealtei intențiuni a Maiestății Sale pentru școlile din Blaj. Mai departe, încât pentru reparațiunile celorlalte necesare la localul de școli zice același guvern, că chiar în acea zi din 27 Dec. s'a adresat către tesaurariatul regesc, că se îngrijească de facerea acelor re-

paraturi, precum și de locuințe pentru unul dintre docenți, carele era însurat. În fine încât pentru recvisitele mai mărunte s'au asignat câte 20 fl. pe an, adecă o sumă precum se dădea și la școalele normale, iar acei 20 fl. are să-i ridice părintele Gheorghe Șincai pe Lângă cuitanță ce va da dela sine, desprei care tesaurariatul a fost asemenea anunțat. Mai departe să i-se declare directorului Șincai, că excursiuniile arătate de el ca făcute în afaceri școlastice n'au loc, dacă nu vor fi recunoscute de necesarii și arătate de către dl Iosif Mártonffy inspector primar al școalelor naționale; iar salar în sensul rescriptului reg. din 12 Dec. 1781 lui Șincai nu-ii compete. Subscris : Sam. br. Bruckenthal.

Din anul 1748 sub Nr. 8933 avem un extract dintr'un decret guvernial, din care aflăm, că Gheorghe Șincai submisese guvernului un prea umilit memorial în cauza sa personală, iar guvernul îi dă rezoluțiune, că și până când comisarii vor fi gata cu raportul lor despre fondurile din Blaj, lui ca director al școalelor naționale i-se asigurază pentru intertențiunea sa până la prima Noemvrie al acelu an din fondul școalelor naționale 30 fl., pe care are să-i ridice dela casa camerală a tesaurariatului. Subscriși: br. Samuel Bruckenthal, David Szekely, Antonie Horvâth.

Tot din anul 1784 sub Nr. 4018 Iunie 22, guvernul provocându-se la rescriptul Maiestății Sale din 28 Aprilie, face cunoscut episcopului, că monarhul îngrijat de fericirea acestui popor, a decis a îmbunătăți și lărgi școalele normale, iar anume pentru ginta. Valahă (pro gente Valacha) a binevoit cu îndurare a decide, ca să se înființeze douăsprezece școale primare triviale, pentru a căror susținere au aplacidat cu mare bunăvoință 600 fl., totodată Maiestatea Sa a poruncit, ca conform' decretului său regesc din 6

August al anului trecut, episcopul ni numească a-cele comune, în care au să fie înființate cele douăsprezece școale, și apoi să facă raport către acest guvern, iar salar pentru fiecare docinte dela acele școale să se plătească începând dela 1 Noemvrie anul 1784 câte 50 fl. din fondul școalelor naționale. Peste aceasta împăratul mai decide tot în acel rescript din 28 Aprilie, ca Ia școala principală din Blaj să se mai adaogă încă o clasă cu un docinte, a cărui plată anuală să fie 100 florini. Cu această ocaziune guvernul mai comunică episcopului încă două puncte, al 7-lea și pe cel din urmă din decretul regesc, dela 6 August anul 1783, și îl provoacă ca să nu lipsească a se conformă prea înaltei rezoluțiuni. Subscriși: Br. Samuel de Bruckenthal, David Szekely, Adam Veres.

Decretul sus citat eșise sub Nr. 4818. Gubernul în loc de a-l trimite episcopului întreg, îi dă numai un extras din punctele 7 și 12. Acel punct 7 din decret ținea, că încât pentru partea economică administrativă a școalelor sătești în comunele unde nu sunt patroni, acelea să fie administrate în viitor tot cum au fost în trecut; dar cum? nu se spune. Comunită, ților însă împăratul le impune și comandă, ca edificiile școlastice să le ție totdeauna în stare bună, iar aceleași comune să întindă acelor dascăli mai mult ajutor decât le-au dat până atunci „in naturaliWu'si et victualibus".

Acestea, zice împăratul că voiește să se împlinească așa precum se întâmplă în Ungaria foarte bine, că se încheie contracte între comunități și directori sau inspectori locali în favoarea școalelor. Iar în comunele, în care se află patroni (domni feudali), pe aceia prefectii comitatelor, inspectori școalelor naționale, sau chiar și parohii să se încerce în tot modul a-i înduplecă să doteze mai bine pe dascălii școalelor naționale.

In punctul 12 din 'decretul regesc se zice: că; pentruca învățătura băieților, cari vor să treacă la gimnazii din școalele normale, să nu le fie nefolositoare, autoritățile scolastice să se știe obligate în puterea ordinațiunilor anterioare ale monarhului a le observa strict, prin urmare băieții, cari învață în școalele normale să fie preparați mai bine pentru disciplinele gimnaziale; de aceea să privegheze cu rigoare, ca nici un băiat să nu fie admis în clasele gimnaziale, dacă n'a terminat cele trei clase principale, din care trebuie să aibă testimoniu sau dela inspector sau dela director.

Așadar din aceste două documente din urmă învățăm, că împăratul Iosif al II, înființase în adevăr afară de școalele din Blaj încă douăsprezece școale naționale românești pe teritoriul marelui principat al Transilvaniei, iar aceasta s'a întâmplat numai ou 6 luni înainte de a sparge revoluțiunea lui Horia, și tot cu acea ocaziune a mai amplificat și școalele din Blaj; totodată același monarh se încearcă a deschide băieților buni de Român calea și la învățături mai înalte.

O rezoluțiune din 26 August 1784 Nr. 7849 adresată directorului Gheorghe Șincai, directorului școalelor din Blaj, ne descopere o adevărată curiozitate pentru timpul nostru. Bietul G. Șincai fusese însărcinat cu reviziunea și prepararea cărților scolastice. După ce și-a împlinit aceasta misiune, Șincai se roagă de guvern pentru un onorar de 15 galbini; dar inspectorul primar Iosif Mártonffy (preot rom. cat.) s'a opus, și așa guvernul resolvî lui Șincai numai o remunerațiune de 24 fl., din cari să-și plătească hârtia cumpărată și pe copistul, la care i-a dictat, pentruca adauge guvernul, fondul scolastic este sărac și n'are de unde să dea mai mult, iar acei 24 fl. să-i

ridice dela tesaurariat. **Subscrii:** br. @ruek*H*faal, Ștefan Costa.

Toate actele câte le deterăm pân'aki în extract emanaseră în limba latină, acum însă urmează unul în limba germană, (sub [Nr. gubernial **1430** |L. **152**. |Acest act gubernial este o înfruntare grea dată directorului școalei normale dela Blaj. Guvernul arată lui Șincai, că a primit cu neplăcere știrea, că directorul nu își poartă cătră episcopul său cu reverința și modestia cuvenită, precum și că în alte cazuri uneori pierde din vedere bunacuvința (das erforderliche decoram). Din cauza aceasta i-se dă înfruntare foarte serioasă și este dojenit că nu se poartă conform statului său, împrejurărilor, în care se află și pe care le cere interesul școalei, care trebuie să-i fie totdeauna înaintea ochilor. La acest act nu ie pus anul, nici luna și ziua; acum însă ca guvernator îl vedem subscris, pe cornițele Gheorghe Bânffy, iar ca secretar pe un Ignatius von conumele nelegibil.

Noi mai că am cuteză să susținem, că suferințele cele mai 'mari ale lui G. Șincai s'au început din epoca acestui intimat [gubernial.

1785 Nr. 4391 din 26 Noemvrie. Despre înființarea celor 12 școale românești naționale.

Sub această dată avem o suplică a directorului G, Șincai adresată cătră teysaurariatul regesc al țării în Sibiiu, întru care Șincai zice, că după ce în anul trecut, adevă 1784 din grația și clemența cesaro-regeajscă înaltul guvern regesc ia binevoit a înființa în această țară douăsprezece școale românești naționale, și a dispus ca docenții dela acelea aplicați cu salare de câte 50 fl. renani pe an, să-și tragă acel salar dela eassa din Sibiiu, s'a ivit o greutate din cauza distanței cătorva comune, în care s'au așezat acele școale, căci adevă docenții respectivi sunt siliți a-și primi salariile lor deadreptul din Sibiiu. Dl inspector suprem al

școalelor naționale prevăzuse acea dificultate, apoi și mijlocise ca unii dintre acei docenți să-și poată lua salariile lor dela orașe pu fcasse ipublice (mai apropiate ; dar tu acea oeaziune s'a observat tăcere despre șapte scoale românești înființate, anume: la Reghinul un-guresc, la Milașul mare, la Szek, la Șomcuta mare, la Sântău, la Almasul mare și la Abrud. Dupăce docenții din acele șapte comune simt mare greutate și întârziere la primirea 'salariilor dela Sibiiu, Șincai se roagă ca înaltul tesaurariat să binevoiască a dis-pune, ca docenții 'din Reghin și Milaș să-și poată lua salarul lor dela comisarul de finanțe din Bistrița; cel din Sec dela provisorul fiscal din loc; cel din Șomcuta dela perceptorul salinelor Dejului; cei din Sântău și Almaș dela perceptorul de sare din Șimleu, iar cel din Abrud dela spanlul fiscal sau dela provisoraful din Zlatna. Sub această suplică latinește, Șincai se sub-scrie așa: Primarius scholae Nationalis Balászfalven-sis, et reliquarum Vialachico-Nationalium Director.

Din acest document aflăm încă odată pe sigur, că acele douăsprezece scoale românești comandate de cătră împăratul Iosif s'au fost și înființat în adevăr, și încă tocmai în anul memorabil 1784. Așadar îna-nte cu o sută de ani poporul românesc din Transil-vania mai câștigase și aceste douăsprezece scoale pe lângă cele înființate din ordinul consiliului suprem militar în mai multe comune din cele două regimente grănițere. Se mai știe apoi de câte o școală elemen-tară ici-colea bunăoară în Brașov și pe la câte un Ischit sau mănăstire mică, din câte rămăseseră în țară ne-date flăcărilor pe timpul turburărilor religioase îm-preunate cu înființarea regimentelor sub generalul Bukow, precum s'au arătat la alt loc în actele înfiin-țăm regimentului I.

Din tradițiune se vorbește, că în zilele lui Șincai s'ar fi înființat la trei sute de scoale românești în

Transilvania, și bătrânii, cari dacă ar mai trăi ar fi astăzi de 100 de ani, susțineau această 'tradițiune; dar nouă nu ni s'a întâmplat să vedem vre-un document scris în acest înțeles. Intr'aceea cunoscută fiind ac-tivitatea extraordinară alui Șincai, este mare proba-bilitate, că el avuse și scopul acela de a' înființa scoale cât se poate mai multe în comunele românești, fără a lua în nici o considerare greutatea piramidale, pe care le-ar fi întimpinat de sigur, atât din partea domnilor feudali cari nu voiau cu nici un preț, ca și Români să-și aibă școalele lor naționale, cât și chiar din partea guvernului Transilvaniei.

Nr. 4391 din 2 Dec. 1785. Aci aflăm rezoluțiunea Tesauratului, cu care acela îndreaptă pe G. Șincai cu suplica sa la guvernul regesc; totodată îi pune și alte dificultăți în prospect, din care să poată cunoa-ște, că nici guvernul nu-i va împlini rugămintea.

La locul acesta ne aducem aminte, că până pe la 1838 tot se mai vorbea pe la Blaj despre vre-o trei din acele douăsprezece scoale românești înfiin-țate de cătră împăratul Iosif al II-lea, care încă tot ar mai vegeta, dar numai ca niște plante lipsite de razele soarelui și de ploaie. Noi am dorî foarte, ca; oameni bătrâni din acele 12 comune să binevoiască a ne informa, dacă se mai află vre-o urmă din acele! scoale pe la comunele lor, și anume dacă acei câte 50 fl. îi mai trage vre-un docinte cu dreptul vechiu câștigat înainte cu 100 de ani; căci Doamne, multe drepturi de acelea 'câștigate din bătrâni s'au pierdut, sau din neștiință, sap și lenea descendenților, fii, nepoți și strănepoți.

Decretul guvernial din 8 februarie 1788 Nr. 883 L. 26 îndreptat cătră directorul școalelor normale din Blaj G. Șincai, în cauza limbei germane ca studiu obligat. In acest decret guvernul Transilvaniei se provoacă la un mandat prea înalt din 9 Ianuarie al

aceluiași an cuprins în forma de decret al curții, întru care se zice, că scopul cataloagelor care se cer pentru tinerii ce trec din școalele normale în cele gimnaziale este: ca să se adeverească, cumcă nici un tinăr nu a fost primit în clasele gimnaziale fără cunoștința limbei germane, dar cumcă din cataloagele înaintate dela Blaj la guvernul țării nu se cunoaște acea împrejurare, dacă bieții intrați în gimnaziu cunosc sau nu limba germană, așadar guvernului i-se impuneⁱ ca să strângă pe direcțiuni și pe profesori la exactă observare a dispozițiunei acesteia. Așadar guvernul obligă pe directorul Șincai, ca să îplinească acea voință prea înaltă, se silească pe docenți la împlinirea aceleia cu cea mai mare grije, să și îngrijească, ca limba germană să fie învățată alături cu limbai maternă și în școalele latinești, pentruca așa tinerimea, care apucase a învăța limba germană în școalele naționale să nu o uite în cele latinești. Subscris cornițele Gheorghe Bânffy ca guvernator și David Vajna ca secretar.

Este prea bine cunoscută lupta epocală a împăratului Iosif purtată eu popoarale negermane ale monarhiei pentru introducerea limbei germane în toate școalele și în toate afacerile statului; dar tot așa e cunoscută și rezistența înverșunată ia acelor popoară și mai aleși a 'Maghiarilor în contra acelu plan al împăratului. Din alte acte, /care sie mai jaflă între scrierile rămase dela G. Șincai în arhivul episcopiei gr.-catolice dela Oradea mare, se mai Văd unele remonstrațiuni ale acelu director, ce e drept, nu îndreptate în contra învățării de limba germană, ci numai în contra posibilității de a o învăța pe aceea în Blaj. Șe pare însă tot din acele raporturi ale lui Șincai, că împăratul făcea mare silă profesorilor și directorilor în favoarea limbei germane, încât la un timp G. Șincai veni ia ideia ca să propună guvernului, ca dupăce

silă este atâta, de **mare, atunci școalele din Slăt, s!** fie strămutate cu **totul în vre-un edificiu public d1*** vre-un oraș săsesc, **unde băieților li s'ar da ocaziune,** ca pe lângă cece **învăță în școală, să se deprindă** în limba germană în atingere cu **poporațiunea din lot.** Acest ; decret al j guvernului e **scris în** limba germană. I ;

Nr. 8099 din 10 Octomvrie 1793. Decret guvernial. Rezboaiele cele 'mai crunte decurgeau în Europa din cauza marei revoluțiuni franceze. Imperiul acesta eră unul din monarhiile cele mai încurcate în evenimentele din acea epocă mare. Cu venirea în anul 1792 a împăratului Francisc la tron fiind foarte mare lipsă de bani, și clasele privilegiate nevoind; nici atunci a-se supune la plătirea de impositie regulate, adunându-se în dietă votau numai așa numite subsidii (ajutoare) din caz în caz. In acel an s'au votat un subsidiu, care apoi se explicase așa, că nu numai nobilii, ci și parohii, profesorii și funcționarii să plătească în oareșicare proporțiune; s'au făcut însă și excepțiuni, prin care d. ex. directori și profesori, cari își trăgeau săracele lor salarii din unele fonduri publice, aveau să rămâie scutiți de acea contribuțiune. Din întâmplare însă G. Șincai, care încă eră să fie scutit, a fost asuprit prin subtragerea din salar. Șincai aleargă la guvern cu plânsoare în numele său și al profesorilor din Blaj. Guvernul îi răspunde, că așa este, căci decretul din 2 Noemvrie Nr. 7836 din 1792 ține în cuvinte respieate, că parohi, profesori și alții cari își trag salariile din vre-un fond public, să nu fie siliți de cătră comitate al plăti repartițiuni de acelea, de unde urmează, că și lui Șincai i-s'a făcut nedreptate, că i-s'au tras din salar; dar dupăce l'a plătit, acuma să cerce a regula lucrul cu inspectorul școalelor. încât pentru profesori, aceia nu mai pot fi scutiți, pentruca din întâmplare sumele

împărțite pe comitate și scaune au apucat a se împărți și pe familii și indivizi. Așadar profesorilor li se dete negativă pe un temei cu totul nelegal. Subscris: 'cornițele Lupul Kemeny, David Szekely și I. Bedeus de Scharberg.

Această suplică alui G. Șincai, la care îi venise rezoluțiunea de mai 'sus, avea data din 26 Septemvrie 1793. De aici învățăm cel puțin atâta, că G. Șincai mai funcționa ca 'director în . Blaj încă și cătră finea anului 1793, adecă după zece ani dela venirea lui Ioan Bob pe scaunul episcopiei Făgărașului, căci precum se știe Ioan Bob fusese ales în 21 Octomvrie 1782, dar preconisat numai în 15 Dec. 1783.

Cuprinsul:

Gheorghe Barițiu	8
Românii și maghiarismul	19
Limbi universale. Limbi destinate la moarte. Limba românească	4L
Biserica românească în luptă cu reformațiunea .	5l)
Despre resbelul civil transilvan din anii 1437—1438	94
-Istoria noastră modernă	.115
. Anarhia și corupțiunea presei noastre. Presa ma- ghiară. Presa daco-română	.123
Directorul de scoale Gheorghe Șincai	143